

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО  
ГОСПОДАРСТВА**

# **МАКРОЕКОНОМІКА**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

**за загальною редакцією В.П. Решетило**

**Харків  
ХНАМГ  
2009**

УДК 330.101.541(075)  
ББК 65.01Я73-6  
М16

**Авторський колектив:**

*Данільченко Євген Петрович, к. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії;  
Володіна Ірина Миколаївна, ст. викладач кафедри економічної теорії;  
Єгорова Ольга Юрійівна, к. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії;  
Островський Ігор Анатолійович, к. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії;  
Пиж Наталя Станіславівна, аспірант кафедри економіки будівництва;  
Решетило Валентина Петрівна, д. екон. наук, професор, зав. кафедри економічної теорії;  
Стадник Григорій Васильович, к. екон. наук, професор кафедри економічної теорії;  
Тимофієва Світлана Борисівна, ст. викладач кафедри економічної теорії;  
Федотова Юлія Володимирівна, асистент кафедри економічної теорії;  
Цимбалюк Олексій Антонович, к. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії;  
Чуприн Костянтин Сергійович, к. екон. наук, доцент кафедри статистики і  
бухгалтерського обліку Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;  
Шекишув Олександр Анатолійович, ст. викладач кафедри економічної теорії;  
Штефан Світлана Іванівна, ст. викладач кафедри економічної теорії*

**Рецензенти:**

**Онищенко В. О.** – доктор економічних наук, професор, ректор Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

**Макуха С. М.** – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

**Тютюнникова С. В.** – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

**Рекомендовано**

Міністерством освіти та науки як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, лист № 1.4/18-Г-68 від 10.01.09

**Макроекономіка:** навч. посібник / за ред. В. П. Решетило; Харк. нац. М16 акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2009. – 295 с.

ISBN 978-966-695-184-0

Розглядаються основні проблеми макроекономічного аналізу, їх висвітлення в різних макроекономічних теоріях та школах, система макроекономічних показників, державна макроекономічна політика та її складові, зовнішньоекономічна політика. До кожної теми додається навчальний тренінг, що включає основні терміни, контрольні запитання, тести, типові задачі і способи їх розв'язання.

УДК 330.101.541(075)  
ББК 65.01Я73-6

ISBN 978-966-695-184-0

© Решетило В.П. і колектив авторів, 2009  
© Харків, ХНАМГ, 2009

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Розділ 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА.....	7
1.1. Об'єкт і предмет макроекономіки.....	7
1.2. Методологія макроекономіки.....	11
1.3. Становлення та розвиток макроекономіки.....	17
1.4. Роль макроекономіки в житті суспільства.....	19
Навчальний тренінг.....	24
Розділ 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ.....	25
2.1. Система національних рахунків (СНР). Основні макроекономічні показники.....	25
2.2. Методи розрахунку ВВП.....	31
2.3. Інші показники СНР та взаємозв'язок між ними.....	37
2.4. Показники суспільного добробуту.....	39
Навчальний тренінг.....	44
Розділ 3. РИНОК ПРАЦІ.....	49
3.1. Поняття ринку праці. Чинники попиту та пропозиції на ринку праці	50
3.2. Рівновага на ринку праці: неокласичний та кейнсіанський підходи....	54
3.3. Поняття та форми прояву зайнятості.....	59
3.4. Безробіття: поняття, причини виникнення та види.....	60
3.5. Наслідки безробіття. Державне регулювання зайнятості.....	66
3.6. Особливості функціонування ринку праці в Україні.....	69
Навчальний тренінг.....	73
Розділ 4. ТОВАРНИЙ РИНОК.....	78
4.1. Сукупний попит та його структура. Крива сукупного попиту. Закон сукупного попиту та його фактори.....	79
4.2. Нецінові чинники сукупного попиту.....	81
4.3. Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції.....	84
4.4. Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги.....	91
Навчальний тренінг.....	97
Розділ 5. ГРОШОВИЙ РИНОК.....	104
5.1. Пропозиція грошей. Грошовий мультиплікатор.....	104
5.2. Попит на гроші та його види.....	109
5.3. Механізм грошового ринку.....	114
5.4. Процентна ставка: сутність та види.....	116
Навчальний тренінг.....	119
Розділ 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ.....	123
6.1. Поняття інфляції. Циклічна природа інфляції.....	123
6.2. Наслідки інфляції. Інфляційний податок.....	130
6.3. Антиінфляційна політика: форми та методи.....	133
6.4. Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Крива Філіпса.....	136
Навчальний тренінг.....	139

Розділ 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	142
7.1. Доходи домогосподарств і споживання.....	142
7.2. Кейнсіанська концепція споживання.....	149
7.3. Теорії споживання: міжчасовий вибір споживача І.Фішера, теорія життєвого циклу Ф.Модільяні і теорія перманентного доходу М.Фрідмена.....	154
Навчальний тренінг.....	159
Розділ 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ.....	163
8.1. Сутність та види інвестицій.....	164
8.2. Модель «заощадження-інвестиції» і макроекономічна рівновага	169
8.3. Державна інвестиційна політика та її вплив на розвиток національної економіки.....	175
Навчальний тренінг.....	180
Розділ 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП.....	185
9.1. Сукупні витрати і рівноважний ВВП.....	185
9.2. Мультиплікатор витрат.....	189
9.3. Сукупні витрати і потенційний ВВП.....	192
Навчальний тренінг.....	196
Розділ 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА.....	200
10.1. Сутність, типи і види економічної динаміки.....	200
10.2. Сучасні моделі економічного зростання.....	203
10.3. Економічні цикли та їх вплив на макроекономічний розвиток	214
Навчальний тренінг.....	218
Розділ 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	223
11.1. Сутність, функції та інструменти державного регулювання економіки.....	223
11.2. Фіскальна політика держави.....	229
11.3. Грошово-кредитна політика.....	237
Навчальний тренінг.....	249
Розділ 12. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	254
12.1. Сутність, основні форми та механізм зовнішньоекономічної діяльності.....	255
12.2. Поняття і структура платіжного балансу.....	257
12.3. Валютний курс.....	264
12.4. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності.....	271
Навчальний тренінг.....	274
Література.....	279
Глосарій термінів.....	283

*"Підручник з економіки не може зробити кожного спеціалістом у цій галузі. Все ж подорож у тисячу миль розпочинається з першої сотні ярдів"*

**Пол А. Семюельсон**

## **ВСТУП**

Курс "Макроекономіка" є одним із найважливіших складових фундаментальної економічної підготовки майбутніх фахівців. Макроекономіка – це наука про розвиток економічної системи країни в цілому. Вона вивчає агреговану поведінку всіх суб'єктів національної економічної системи, а також вплив на її розвиток економічної політики держави. Тому макроекономіка – це досить цікава наука, яка досліджує такі значимі для кожної людини проблеми, як інфляція і безробіття, економічне зростання та його вплив на добробут населення, оподаткування і формування ставки банківського відсотку, причини дефіциту бюджету, його наслідки та пошук способів його покриття, коливання валютних курсів та багато інших проблем. Макроекономіка не пропонує готових рецептів вирішення тих чи інших макроекономічних проблем, не вчить вона і тому, як робити бізнес чи стати багатою людиною. Але все-таки, макроекономіка має дуже важливе значення для кожної людини, оскільки вирішення макроекономічних проблем впливає на життя кожної родини і кожної людини. Великий англійський економіст, якого прийнято вважати основоположником макроекономіки як науки, Дж. М. Кейнс писав: " Ідеї економістів і політичних філософів – і коли вони праві і коли помиляються – мають набагато більше значення, ніж прийнято думати. У дійсності саме вони і правлять світом". Кожна наука є справою співробітництва, тому в макроекономічному аналізі існує дуже багато різних напрямів і теорій, основні з яких відображені в посібнику.

Цей навчальний посібник розроблений колективом *кафедри економічної теорії* ХНАМГ для студентів всіх форм навчання, які вивчають

макроекономіку. Він включає 12 розділів, у яких розглядаються проблеми визначення основних макроекономічних показників: безробіття і інфляції, функціонування товарних та грошових ринків, теорії макроекономічної рівноваги та економічного зростання, проблеми проведення ефективної податково-бюджетної та грошово-кредитної політики та їх вплив на економічний розвиток. Автори посібника намагались кожен з досліджуваних проблем розглянути через призму реалій української економіки. При цьому макроекономісти все більше досліджують вирішальні детермінанти довгострокового економічного зростання, що має дуже велике значення для майбутнього соціально-економічного розвитку України.

Згідно з Болонською системою вищої освіти в вивченні кожного предмету велике значення має самостійна робота студентів. Тому в кінці кожного розділу поданий *навчальний тренінг*, в якому наведені основні терміни, контрольні запитання, тести для самоперевірки, задачі та завдання і способи їх розв'язання. Студенти, що вивчатимуть макроекономіку по цьому посібнику, повинні намагатись відповісти на тести, спробувати вирішити задачі, а потім перевірити себе на основі тих рішень, що наведені в посібнику. У кінці посібника приведений список літератури і глосарій термінів, що допоможе зорієнтуватись в підручниках з макроекономіки, і знайти відповідні визначення макроекономічних категорій.

Посібник написаний колективом авторів: вступ – Решетило В.П., розділ 1 – Данильченко Є.П., розділ 2 – Федотова Ю.В., розділ 3 – Чуприн К.С., розділ 4 – Решетило В.П., Пиж Н.С., розділ 5 – Володіна І.М., розділ 6 – Стадник Г.В., розділ 7 – Штефан С.І., розділ 8 – Цимбалюк О.А., розділ 9 – Тимофієва С. Б., розділ 10 – Островський І. А., розділ 11 – Шекшуєв О.А., розділ 12 – Єгорова О. Ю. Загальна редакція навчального посібника і підготовка його до друку - Решетило В.П.

Економіка як наука розвивається вже понад 200 років. За цей значний історичний період предмет економіки постійно розвивався і йому належить пройти ще довгий шлях, щоб досягти стану точної науки. Макроекономіка

також динамічна наука, вона відображає зміни тенденцій в економічних процесах, довколишньому середовищі, у світовій економіці і суспільстві в цілому. Тому колектив авторів вбачає своє завдання в тому, щоб дати ясний, точний і цікавий вступ до принципів сучасної макроекономічної науки, продемонструвати її теоретичне і практичне значення.

## **Розділ 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА**

1. *Об'єкт і предмет макроекономіки.*
2. *Методологія макроекономіки.*
3. *Становлення та розвиток макроекономіки.*
4. *Роль макроекономіки в житті суспільства.*

### **1.1. ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ МАКРОЕКОНОМІКИ**

Головним завданням макроекономіки є сприяння підвищенню ефективності функціонування національної економіки, забезпечення зростання темпів її розвитку, тому *об'єктом* її дослідження є економіка країни в цілому. Остання завжди функціонує у певних історичних умовах, під впливом зовнішніх чинників. Розрізняють чотири види економічних систем: традиційну, ринкову, командну та змішану.

До *традиційної економіки* відносять такі системи, у яких відносини відбуваються на ґрунті традицій і звичаїв напрацьованих людьми століттями. Наприклад, розподіл виготовленого продукту тут здійснюється не з урахуванням витрат праці кожним працівником, або витрачених засобів виробництва, а згідно з тим чи іншим статутом, який має людина у певному суспільстві. Такі форми розподілу благ притаманні слаборозвинутим країнам, де існує багатоукладна економіка, де зберігаються натурально-общинні форми господарювання.

*Командна економіка* характеризується тим, що в ній розподіл ресурсів і

виробництво планується «зверху», тобто державними органами. Уряд та міністерства самі визначають що, як і для кого виробляти і за якими цінами продавати. Така економіка базується на принципах несумісних з ринковою економікою: державній власності, директивному ціноутворенні, централізованому плануванні. Командна економіка керується, як це мало місце у колишньому СРСР, за допомогою адміністративних і політичних рішень. Історичний досвід довів несприятливість такої економічної системи до нововведень, або інновацій. Врешті-решт це зумовило неефективність її в цілому.

*Ринкова економічна система* базується на вільному обміні продуктами виробництва, тобто товарами. Головну роль у розподілі ресурсів і виборі товарів тут відіграють ціни. Такі економічні системи функціонують завдяки приватній власності, вільному ціноутворенню та конкуренції. У ринковій економіці поведінка кожного учасника обумовлюється особистими інтересами. Тільки на ринку, в процесі обміну, відбувається поєднання приватного інтересу із суспільним. Адам Сміт характеризував цю властивість ринку як дію «невидимої руки», яку безпосередньо зумовлюють об'єктивні економічні закони. Ринкова економіка вільної конкуренції проіснувала приблизно до першої третини XX століття. Роль держави в ній обмежується захистом приватної власності та конкуренції. Довгий час ринкова економіка була здатна до автоматичного саморегулювання і вважалася найдосконалішою економічною системою. Але світова економічна криза 1929-1933 років призвела до появи необхідності більш поміркованих оцінок щодо сталого функціонування такої системи і поставила на порядок денний питання щодо необхідності внесення в неї певних корективів.

Ринковий механізм не є ідеальним устроєм. Він має як переваги, так і недоліки. У ринковій економіці постійно порушується рівновага. Це нестабільна система. Рушійною силою ринкового механізму є конкуренція. Одних вона веде до банкрутства, інших - до зміцнення своїх позицій на ринку. Ринок породжує значну диференціацію доходів, веде до соціального



розшарування суспільства.

До найбільш суттєвих недоліків ринкової економіки відносять: стихійний характер розвитку, коли спади виробництва змінюються його піднесенням; неможливість ринковими методами вирішувати в суспільстві соціальні проблеми, такі що пов'язані з охороною здоров'я, освітою, соціальною захищеністю громадян, пенсійним забезпеченням; відсутність можливості розвивати фундаментальні наукові дослідження; неефективне використання природних ресурсів та відсутність механізму захисту навколишнього середовища.

У сучасному світі країн з чисто ринковою економічною системою практично не залишилося. Перевага надається сьогодні *змішаній економіці*. Ринок вільної конкуренції часів Адама Сміта пішов у небуття. Не переступаючи певних меж, держава відіграє у сучасному суспільстві значну роль. Вона не тільки визначає митну та податкову політику, але й регулює діяльність монополій на ринку, має власний сектор в економіці. Тобто держава приймає участь у виробництві, а в деяких випадках у розподілі товарів і послуг, навіть контролює деякі ціни (наприклад, на енергоносії). Змішана економіка спирається на певне співвідношення між ринковим і державним регулюванням. Різні країни вирішують цю проблему по-різному. У деяких країнах (наприклад, США та Великобританія) перевага надається елементам лібералізму. Тут втручання держави в економіку мінімальне, більше використовують важелі ринкового регулювання. У таких країнах як Франція і Швеція роль держави в економіці значно більша, тут перевага надається, так званому, дирижизму.

Економіка України, як інших постсоціалістичних країн, відноситься до типу перехідних або транзитивних економік, які з більшими або меншими ускладненнями поступово здійснюють перехід від командної економіки до змішаної економічної системи.

Макроекономіка як наука виникла в умовах розвитку ринкової економіки, в роботах Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, А. Лаффера, Р. Солоу, Р. Лукаса та інших відомих економістів. Вважається, що її основи були закладені в роботі

Дж. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей».

**Предметом макроекономіки** є вивчення функціонування національної економіки в цілому, факторів, які визначають її зміни в короткостроковій та довгостроковій перспективах, включаючи вплив економічної політики держави.

Макроекономіка досліджує раціональне використання обмежених виробничих ресурсів з метою досягнення максимальної соціально-економічної ефективності.

Оскільки макроекономіка висвітлює закономірності функціонування економіки країни у цілому, вона оперує сукупними, тобто агрегованими показниками. Вони дають уявлення щодо секторального складу економіки, а саме: домашні господарства, підприємства, державу та закордон. До основних агрегатних величин макроекономіки відносять: приватну закриту економіку як єдність двох перших секторів національної економіки: домашніх господарств і підприємств; змішану закриту економіку, яка складається із приватної закритої економіки і державних установ; відкриту економіку, яка є більш широким агрегатом і уособлює в собі не тільки змішану закриту економіку, а ще й сектор «закордон».

Агрегування ринків є привілеєм макроекономічного аналізу. Завдяки цьому формується уява щодо таких ринків як товарний, грошовий, ринок праці, капіталу тощо. Агрегування параметрів зазначених ринків здійснюється в макроекономіці на підставі макроекономічних показників. У макроекономіці використовують такий агрегат, як «сукупний попит». Ним визначається сума попиту на всі товари й послуги з боку всіх економічних суб'єктів. Агрегат «сукупна пропозиція» характеризує суму всіх товарів і послуг, які пропонуються для продажу на всіх ринках країни. Економічні результати виробничої діяльності надаються макроекономікою у вигляді агрегованої величини «валовий внутрішній продукт». Його обсяг обчислюється за допомогою цін. Щодо останніх, то в макроекономічному аналізі оперують поняттям загальний рівень цін, або середня ціна товарів і послуг. Широкого вжитку в макроекономіці набули також індекси цін. Вони обчислюються на базі

співвідношення цін певних товарів і послуг у різні періоди.

Досліджуючи причинно-наслідкові зв'язки у функціонуванні та розвитку національної економіки, макроекономіка спроможна не тільки здійснювати діагностику економічної системи, але й надавати компетентні рекомендації щодо її санації, тобто оздоровлення. У цьому полягає її прикладна функція. Розвиток науки призвів до появи, поряд із загальною макроекономічною теорією, прикладної макроекономіки. Вона пропонує аналітичні розробки і розрахунки ефективності виробництва, скорочення безробіття, варіанти вирішення соціальних проблем, стабілізації грошового обігу і багато іншого.

Макроекономічна наука містить *позитивний і нормативний компоненти*. Перший відповідає на запитання «що відбувається» і пояснює реальний стан речей, служить базою для прогнозування. Він не залежить від оцінок окремих людей, має об'єктивний характер.

Другий компонент макроекономіки висвітлює суб'єктивний або нормативний її бік. Він формулює суб'єктивні рекомендації стосовно необхідних змін для розв'язання макроекономічних проблем, говорить про те «як повинно бути», тобто яким саме чином впроваджувати в життя (у які терміни, через які конкретні заходи) макроекономічне регулювання.

У макроекономіці існує декілька конкуруючих між собою теорій, які по-різному пояснюють механізм функціонування ринкової економіки (класична, кейнсіанська, монетаристська тощо). Найбільші розбіжності між ними пов'язані саме із висвітленням суб'єктивного, тобто нормативного компонента макроекономічних явищ і процесів.

## **1.2. МЕТОДОЛОГІЯ МАКРОЕКОНОМІКИ**

Макроекономіка використовує різноманітний інструментарій для дослідження економічних систем. Загальнонаукові методи пізнання включають діалектику та логіку, спеціальні (конкретні) методи – це метод наукової абстракції, індукція і дедукція, принципи єдності логічного й історичного,

моделювання процесів, прогнозування тощо. У сукупності вони складають методологію макроекономіки.

*Діалектика* (в перекладі з грецької мови – «уміння вести бесіду») – це наука про найбільш загальні закони розвитку суспільства і людського мислення. Вона є органічною системою категорій і законів у їх взаємозв'язку і розвитку, від нижчого до вищого, від старого до нового. Суперечність виступає як внутрішнє джерело руху. Сам розвиток розгортається як перехід кількісних змін в якісні і навпаки, як єдність і боротьба протилежностей, як заперечення заперечення.

Широкого застосування в макроекономіці отримали *методи припущення «за інших однакових умов» та «людина завжди поводить себе раціонально»*. Перший метод спрощує макроекономічний аналіз шляхом вичленування досліджуваних зв'язків. При цьому припускають, що інші змінні - const. Другий метод ґрунтується на припущенні обізнаності людей у проблемах, які вони намагаються вирішити, на тому, що остаточні рішення приймаються ними після всебічного та ретельного вивчення всього кола макроекономічних питань.

Велике значення має в макроекономіці такий метод поглибленого пізнання суті економічних систем як метод *наукової абстракції*. Абстрагування означає спрощення визначеного набору фактів з метою очищення макроекономічного аналізу від випадкового, швидкоплинного, одиничного, і виокремлення в ньому сталого, стійкого і типового. Саме завдяки цьому методу вдається фіксувати всю сукупність явищ, формулювати категорії і закони науки. Процес пізнання у макроекономічних дослідженнях здійснюється як рух від конкретного до абстрактного і навпаки. У макроекономіці використовують також *метод аналізу і синтезу*. При аналізі складний об'єкт пізнання розчленовується (зрозуміло, подумки) на складові його елементи та вивчається окремо. При синтезі ми поєднуємо в єдине ціле інформацію, яка характеризує окремі об'єкти дослідження та робимо загальні висновки. Метод єдності аналізу й синтезу лежить в основі структурно-функціонального методу.

Макроекономічні явища і процеси мають досить добре виражений

системний характер, а тому широко використовується *індуктивний та дедуктивний методи*, за якими рух пізнання здійснюється, у першому випадку, від вивчення одиничних конкретних явищ до виявлення загального, а у другому, навпаки, рух процесу пізнання відбувається від загального до конкретних одиничних фактів.

За допомогою *методу історичного і логічного аналізу в макроекономіці* вивчаються конкретні події, які відбуваються у національній економіці; вони узагальнюються і типізуються, визначаються тенденції (логіка) їхнього розвитку; передбачаються можливі варіанти подальшого перебігу подій. На ґрунті різних спостережень, передусім статистичних, але можуть бути вони також випадковими, заснованими на інтуїції, формується *гіпотеза*. Вона є припущенням про ймовірність зміни макроекономічного явища і спосіб його пізнання. Одночасно гіпотеза може бути одним із можливих розв'язань макроекономічної проблеми.

Як і всі економічні явища, макроекономічні потребують *кількісного і якісного аналізу*. Кількісні показники з'ясовуються за допомогою економіко-математичних методів, використовуються функціональні підрахунки. Крім того, визначення і порівняння кількісних показників здійснюються також за допомогою *статистично-графічного методу*. Єдність кількісного і якісного аналізу в макроекономіці проявляється у дослідженнях безробіття та інфляцій, державного боргу та інших явищ.

Окрім розглянутих методів, в макроекономіці застосовують *метод аналогій*. Він тісно пов'язаний з методами єдності історичного і логічного, а також кількісного і якісного аналізу. Часто в макроекономіці звертаються до *методу порівняння*.

Оскільки експеримент не може широко застосовуватися в макроекономіці, то неабияку роль відіграє в ній використання такого методу наукових досліджень, як *моделювання*, яке набрало ваги з часу широкої реалізації комп'ютерного потенціалу. Моделювання базується на результатах, отриманих за допомогою використання інших методів, і є важливим, навіть незамінним,

для прогнозування того чи іншого макроекономічного явища.

Ринкові моделі поділяють на статичні і динамічні. Перші фіксують економічний процес в його вихідному і кінцевому станах. Сам же перехід з вихідного до кінцевого стану в статичних моделях не відображається. Другі, динамічні моделі, відрізняються від статичних тим, що в них вирішального значення набуває фактор часу. У цьому сенсі динамічні моделі поділяють на коротко-, середньо- та довгострокові, де характеристика тимчасового інтервалу визначається за кількістю факторів виробництва, які змінюються. Макроекономічні моделі є формалізованими (логічно, графічно і алгебраїчно) описами різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними. *Макромоделі* – це математичні рівняння, у яких виражені реальні економічні процеси в абстрактному, спрощеному вигляді.

*Створення моделі* означає віднаходження функції, що поєднує екзогенні та ендогенні макроекономічні параметри.

*Екзогенні величини* – це величини, що знаходяться поза макромоделями. Вони є вихідною інформацією, яка вводиться у модель. До такої інформації відносять, наприклад, технологію виробництва, поведінку макроекономічних суб'єктів на різних ринках, рівень оподаткування, обсяг державних закупівель тощо.

*Ендогенні величини* – це величини, що визначаються в результаті розв'язання рівняння (моделі). Це можуть бути: величина національного доходу, рівень зайнятості, процентна ставка, величина заробітної плати, рівень цін тощо.

В основу макроекономічного аналізу покладена *проста модель колових потоків* (чи модель кругообігу ВВП, доходів і витрат). В своїй спрощеній формі ця модель включає два макроекономічні суб'єкти: домогосподарства і підприємства (Рис. 1.1.).



Рис. 1.1 - Модель кругообігу ВВП, доходів і витрат

Із рис. 1.1. видно, що економіка є замкненою системою. У ній доходи одних суб'єктів постають як витрати інших. Витрати підприємств на ресурси одночасно являють собою потоки заробітної плати, ренти та інших доходів для домогосподарств. З іншого боку, потік споживчих витрат утворює дохід підприємств від реалізації виготовленої продукції. Потоки «доходи-витрати» і «ресурси-економічні блага» здійснюються одночасно в протилежних напрямках і безупинно повторюються. Основний висновок з моделі полягає в тому, що у приватній економіці величина обсягу виробництва в грошовому вираженні дорівнює сумарній величині грошових доходів домашніх господарств.

У змішаній закритій економіці, а тим більш у відкритій економіці, моделі колових потоків значно ускладнюються. До них додаються такі економічні суб'єкти як уряд і закордон, внаслідок чого зазначена раніше рівність порушується. Виникає ця нерівність через те, що з потоку «доходи-витрати» утворюються «вилучення» у вигляді заощаджень, податкових платежів та імпорту. «Вилучення» – це будь-яке використання доходу не на купівлю виробленої в країні продукції. Одночасно до потоку «доходи-витрати» вливаються додаткові кошти у вигляді «ін'єкцій» – інвестицій, державних витрат та експорту. «Ін'єкції» – це будь-яке доповнення до споживчих витрат на продукцію, вироблену в країні. Держава за допомогою трансфертів, субсидій, податків та інших економічних інструментів регулює коливання у рівнях виробництва, зайнятості та інфляції.

Таким чином, реальний і грошовий потоки у моделях колових потоків здійснюються безперешкодно за умови рівності сукупних витрат домогосподарств, фірм, держави і закордону сукупному обсягу виробництва. У разі зменшення сукупних витрат, які визначають сукупний попит, знижуються рівень зайнятості та обсяг випуску. Це зменшує сукупні доходи, які визначають сукупний попит. Отже, завданням макроекономічної політики є стабілізація сукупного попиту.

Представники різних напрямків макроекономічної теорії пропонують свої підходи щодо розв'язання цього завдання.

Кейнсіанці, наприклад, пропонують здійснити стабілізацію сукупних витрат за допомогою зміни величин державних витрат, податків і грошової пропозиції. Монетаристи вважають зміну грошової маси універсальним засобом стабілізації економіки. Інші підходи до вирішення цієї проблеми у представників неокейнсіанства та неокласичної школи.

Важливим поняттям макроекономічної теорії є категорія «економічна рівновага». Вона має концептуальний характер тому, що означає такий стан національної економіки, коли на всіх ринках одночасно встановлюється рівність попиту і пропозиції. Рух до економічної рівноваги ставить на мету встановлення рівноважних цін, забезпечення повної зайнятості та помірної інфляції, а також сталого економічного зростання. Але це тільки ідеальна конструкція, у реальному житті макроекономічна рівновага є недосяжною. Між іншим, існують і такі узагальнені макроекономічні моделі, які є загальновизнаним інструментарієм макроекономічного аналізу і не мають жодної національної ознаки. Це передусім модель колових потоків, АД-АС, хрест Кейнса, криві Філіпса, Лаффера, модель Солоу тощо. Специфічним у них можуть бути значення емпіричних коефіцієнтів і конкретні форми функціональних залежностей між економічними змінними в різних країнах. Найбільш складним у побудові макроекономічної моделі є визначення факторів, суттєвих для макроекономічного аналізу. Оцінка будь-якої моделі повинна відбуватися за критерієм її корисності в процесі пізнання економічної динаміки



і управління її показниками.

### **1.3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МАКРОЕКОНОМІКИ**

Підвалини сучасної макроекономіки були закладені такими вченими, як У. Петті (1623-1687) та Ф. Кене (1694-1774). Перший наводив у своїх працях розрахунки національного доходу Англії, а також досліджував вплив оподаткування на економіку і розподіл доходів. Другий аналізував процес відтворення й обігу всього суспільного капіталу у Франції. Він автор відомої «Економічної таблиці» (1758), у якій досліджував головні народногосподарські пропорції, що забезпечують розвиток економіки країни. Це була вдала спроба показати найважливіші пропорції й напрямки реалізації суспільного продукту, об'єднавши численні акти купівлі-продажу та рух грошей і товарів. Ідеї, закладені у творах Ф. Кене, стали першоосновою майбутнього економічного моделювання.

Зародження в останній третині XVIII ст. класичної школи пов'язано з Адамом Смітом. У 1776 році він надрукував книгу «Дослідження про природу і причини багатства народів», у якій відкрив закон поділу праці та зростання її продуктивності. Внесок А. Сміта в економічний аналіз полягав у розкритті ним ролі ринків в організації економічного життя та забезпеченні швидкого економічного зростання. Він довів, що система цін і ринків здатна координувати діяльність людей і фірм без будь-якої директиви згори.

Головне положення класичної школи про здатність ринку до швидкого усунення диспропорцій підпало під сумнів в результаті світової економічної кризи 1929-1933 р.р.

З публікацією у 1936 році книги Дж. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» починається новий підхід в аналітичній економіці. Дж. Кейнс та його послідовники виходили з того, що ринковий механізм без державного втручання в економіку не зможе подолати численні проблеми на макрорівні: безробіття, інфляцію, порушення пропорцій тощо. У теорії

Дж. Кейнса формування ефективного попиту є основою динамічного розвитку економіки. Ефективність регулювання економіки державою визначається, за Дж. Кейнсом, політикою державного інвестування, регулюванням норми проценту, зайнятостю населення.

До другої половини 70-х років XX ст. неокейнсіанство було провідною економічною течією у макроекономіці. Але в умовах одночасного зростання інфляції та економічного спаду в багатьох країнах світу рецепти кейнсіанської школи зазнавали поразки. На цій хвилі невдоволення державним втручанням в економічні процеси з'являються та зміцнюють свої позиції альтернативні варіанти економічної теорії.

Найважливішим представником неоліберального напрямку був М. Фрідмен, який очолював чикагську школу економічної науки.

Монетаристи вважали, що гроші у сучасному суспільстві відіграють дуже велику роль. Вони наполягали на тому, що шляхом регулювання обсягу грошової маси можна впливати на економічні процеси.

Монетарні ідеї були покладені політиками в основу економічної політики США та Великобританії наприкінці 80-х та початку 90-х років минулого століття і сприяли виходу із кризового стану цих країн.

*Економічна теорія пропозиції* доповнювала собою монетарні форми й методи регулювання економіки. Вона залишалася у межах неоконсервативних пріоритетів. Створювалася ця теорія економістами А. Лаффером, Р. Манделлом, П. Робертсом і по суті була основою «рейганоміки». Характерним для цієї теорії є орієнтованість економічної політики на виробництво, зниження податків (передусім з юридичних осіб) з метою вивільнення частини прибутків для інвестування; скорочення витрат, передусім у соціальній сфері; регулювання пропозиції грошової маси.

Одним із варіантів нової неокласики є *теорія раціональних очікувань*, яка активно розроблялась у 70-80-ті роки XX ст. і повністю ігнорувала державне втручання.

Американські економісти Р. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес стверджували,

що економічний індивід не тільки пасивно адаптується до попереднього досвіду, а й активно використовує великий обсяг поточної інформації для точнішого передбачення тенденції господарського розвитку. Будь-які спроби вплинути на процес відтворення за допомогою систематичної державної макроекономічної політики ідеологи раціональних очікувань оцінюють як безплідні не тільки в довгостроковому, а й у короткостроковому аспекті. Головна ставка робилася ними на відродження віри в можливість раціональної поведінки економічних агентів в умовах, коли держава відіграє роль тільки джерела інформації.

Сучасна макроекономіка постійно розвивається: виникають нові макроекономічні концепції; теорії, які не пройшли випробування практикою виключаються із вжитку. Удосконалюється також причинно-наслідковий механізм функціонування економіки, що породжує проблеми, які потребують усвідомлення.

#### **1.4. РОЛЬ МАКРОЕКОНОМІКИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА**

Макроекономіка, як самостійний розділ економічної науки, виконує три основні функції: практичну, пізнавальну та світоглядну

*Практична функція* полягає у розробці наукових основ управління господарською практикою, проведенні макроекономічного аналізу для пошуку адекватних форм розв'язання економічних суперечностей. Такий підхід до макроекономіки надає можливість виробляти всебічно обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності виробництва для забезпечення добробуту народу. Теорії макроекономіки є основою розробки економічної політики держави. Їх використовують у своїй практичній діяльності домогосподарства, підприємства та закордонний світ. В умовах сучасної економіки України практична функція макроекономіки полягає ще й у тому, щоб віднайти раціональні шляхи прискорення економічних реформ, обґрунтувати оптимальні напрями розбудови змішаної економічної системи. Макроекономіка

покликана приділяти більше уваги, ніж політична економія, проблемам підвищення ефективності національної економіки, забезпеченню високих темпів її зростання, вести цілеспрямований пошук нових організаційно-господарських форм суспільного життя.

*Пізнавальна функція* макроекономіки полягає у розкритті сутності економічних явищ і процесів, а також категорій і форм їх вияву, властиві їм внутрішні суперечності. Аналіз поведінки макроекономічних суб'єктів та створення відповідних об'єктам дослідження теоретичних моделей є провідним завданням макроекономіки. Лише на основі всебічної реалізації пізнавальної функції макроекономіки може виконуватися її практична функція. Для України великого значення набуває сьогодні вивчення досвіду макроекономічної політики у провідних країнах світу. Саме опанування надбанями світового рівня, запозичення на цій основі прогресивних соціально-економічних форм суспільного життя, здатні підвищити рівень макроекономічних знань населення країни, прискорити зміни на краще в його житті.

*Світоглядна (виховна) функція* макроекономіки покликана формувати новий тип економічного і політичного мислення. В Україні сьогодні співіснують різні політичні сили, рухи і партії. Вони висловлюють у своїх програмах іноді взаємовиключні макроекономічні положення, пропозиції щодо проведення державної економічної політики. Завдання макроекономіки якраз полягає у тому, щоб запропонувати населенню нашої країни науково обґрунтований вибір такої життєздатної моделі економічної системи, яка забезпечувала б стрімке стає зростання його добробуту. Світоглядна функція макроекономіки має також виховний вимір. Адже вивчення макроекономіки сприяє формуванню у громадян цілісного уявлення про функціонування економіки на національному рівні. Наслідком глибокого оволодіння такими знаннями стає зміцнення економічного патріотизму населення України, прояв ним ініціативи і підприємливості, здатність брати на себе відповідальність за господарську діяльність в конкурентному середовищі, приймати кваліфіковані рішення. У той же час макроекономіка не ставить перед собою завдання давати людям готові,

так би мовити, на всі випадки життя, рецепти економічної поведінки. Дж. М. Кейнс якось влучно сказав що «вона є швидше методом, інтелектуальним інструментом, технікою *мислення*, допомагаючи тому, хто нею володіє, приходити до правильних висновків».

З практичною функцією макроекономіки тісно пов'язана проблема розв'язання *фундаментальної суперечності суспільства*, а саме: суперечності між безмежними потребами людей та обмеженістю економічних ресурсів. Людство завжди обмежене у споживанні продуктів харчування, засобів виробництва тощо. Ресурси, які використовуються для виробництва одного товару, виключаються з процесу виготовлення іншого. Усі наявні ресурси, включаючи час, мають *альтернативний характер*. Суспільство і кожна людина окремо змушені постійно обирати: що виробляти, як використовувати наявні гроші, чим займатися доцільніше у конкретну годину? Отже, суспільство повинно робити вибір між альтернативним використанням ресурсів. Зрозуміло також, що вибір, який робиться сьогодні, визначає виробничі можливості економіки у майбутньому. Останні показують, скільки товарів і послуг того чи іншого виду, певної якості може бути вироблено за допомогою наявних ресурсів. Суспільству необхідно заздалегідь визначати пріоритетні напрями виробництва товарів і послуг. Це можуть бути продукти харчування, одяг, житло, освіта, продукція військового призначення тощо. Найпростіша економічна модель допомагає усвідомити рішення найважливішої економічної проблеми у будь-якій господарській системі – проблеми вибору. Отже, розглянемо графік на рис. 1.1, яким ілюструються виробничі можливості економіки.

На графіку відкладаються по осі абсцис кількість предметів споживання (x), а по осі ординат кількість засобів виробництва (y). Крива ABCD є межею виробничих можливостей. Вона показує параметри альтернатив максимально можливих обсягів виробництва засобів виробництва і предметів споживання за умови певного використання наявних ресурсів. Кожна точка на розглянутій кривій є визначеною комбінацією товарів. Наприклад, точка С є комбінацією  $x_c$

одиниць предметів споживання та ус одиниць засобів виробництва.

Будь-яка точка всередині або поза кривою виробничих можливостей економічної системи свідчить про неефективність (точка E), або неможливість (точка F) випуску продукції.

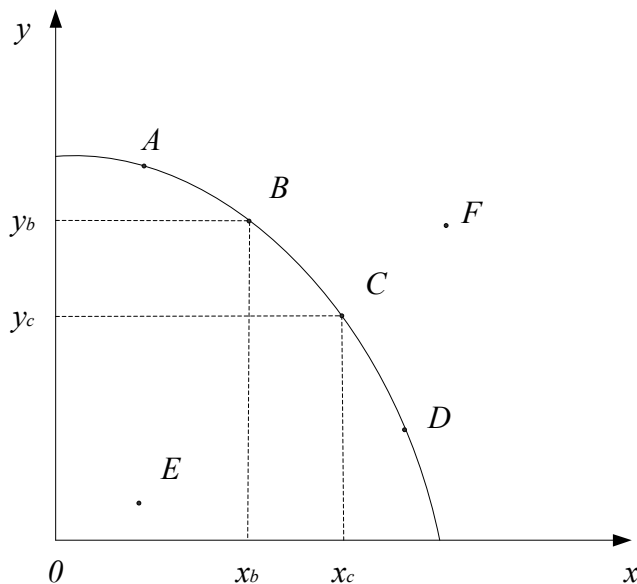


Рис. 1.2 - Крива виробничих можливостей економічної системи

Якщо зробити порівняльний аналіз розташування точок B і C на графіку, можна дійти висновку, що в точці B перевага надається випуску більшої кількості засобів виробництва, а в точці C, навпаки, – предметів споживання.

Обсяги виробництва засобів виробництва і предметів споживання не є тільки альтернативними (див. рис. 1.3).

За певних умов вони можуть бути також взаємодоповнюючими. Наприклад, перехід кривої AB на більш високий рівень CD можливий, якщо використовуватимуться нові технічні розробки, наукові інновації тощо. А це, у свою чергу, обумовлює потребу у додаткових капіталовкладеннях.

Розширення межі виробничих можливостей економіки (рис. 1.3) забезпечується двома способами: завдяки більш ефективному, технологічному використанню наявних факторів виробництва, або за рахунок залучення у виробництво додаткових ресурсів. Економічна ефективність використання факторів виробництва має місце тоді, коли неможливо виготовити більшу кількість будь-якого продукту без зменшення виробництва іншого. Показник

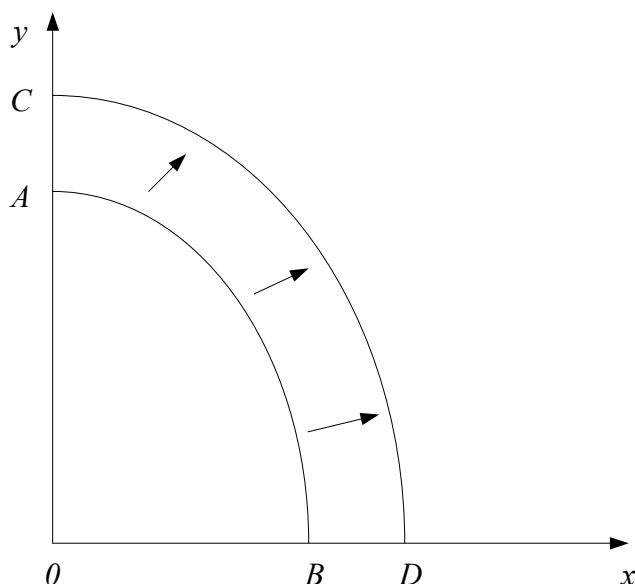


Рис. 1.3 - Зростання виробничих можливостей економічної системи за рахунок залучення додаткових ресурсів.

економічної ефективності покращується за умов використання досягнень науково-технічного прогресу, впровадження у виробництво нових технологій, прогресивних форм організації праці тощо. При цьому наголошують на тому, що економіка розвивається інтенсивним шляхом. Наприклад, використання сучасних енергозберігаючих технологій при переробці сировинної нафти дозволяє отримувати з кожної її тонни на 50 % більше різноманітних продуктів, аніж це було можливо ще декілька років тому.

Якщо суспільство визнає за необхідне розвивати переважно виробництво предметів споживання, воно повинно пам'ятати про необхідність оновлення з часом й засобів виробництва. Так постає питання вибору у площині співвідношення виробництва предметів споживання та засобів виробництва, що може бути предметом спеціального дослідження. Висновок же з попередніх міркувань полягає у тому, що *будь-яке макроекономічне рішення пов'язано з альтернативністю вибору.*

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

### *Основні терміни*

Предмет макроекономіки; кейнсіанство; монетаризм; теорія раціональних очікувань; динамічні і статистичні макромоделі; коротко-, середньо- та довгострокові моделі; ринкова економіка; традиційна економіка; командна економіка, змішана економіка; ендогенні та екзогенні величини; позитивна і нормативна макроекономіка.

### *Контрольні питання*

1. Які основні завдання покликана вирішити макроекономічна теорія?
2. Назвіть основні теорії макроекономіки.
3. Назвіть та розкрийте зміст етапів макроекономічного аналізу.
4. Що вивчає нормативна макроекономіка?
5. Що вивчає позитивна макроекономіка?
6. Що вивчає макроекономічні моделі? Дайте визначення та характеристику.

### *Тести*

#### **1.** Що вивчає макроекономіка?

- А. Закономірності розвитку промислового виробництва.
- Б. Умови економічного зростання країни.
- В. Закономірності функціонування національної економіки.
- Г. Економічну політику держави.

#### **2.** Об'єктом макроекономіки є:

- А. Економічні ресурси країни.
- Б. Основний капітал.
- В. Економічна система.
- Г. Приватна економіка.

#### **3.** Об'єкти макроекономічного аналізу характеризують:

- А. Агреговані величини.
- Б. Ймовірні величини.
- В. Порівняльні величини.
- Г. Відносні величини.



4. Нормативна функція макроекономіки спрямована на обґрунтування:

А. Рекомендацій щодо подальшого економічного розвитку.

Б. Економічної політики держави.

В. Наслідків економічної кризи.

Г. Шляхів забезпечення економічного зростання.

5. Позитивна функція макроекономіки спрямована на вивчення:

А. Фактичного стану виробництва.

Б. Шляхів подолання спаду виробництва.

В. Факторів економічного зростання.

Г. Методів державного регулювання економіки.

6. Макроекономічні моделі показують:

А. Об'єктивне зростання показників.

Б. Взаємозв'язок між макропоказниками.

В. Зв'язок між державними суб'єктами.

Г. Зв'язок між екзогенними величинами.

Відповіді на тести

1-В; 2-В; 3-А; 4-А,Г; 5-А; 6-Б.

## **Розділ 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ**

1. Система національних рахунків (СНР). Основні макроекономічні показники.

2. Методи розрахунку ВВП.

3. Інші показники СНР та взаємозв'язок між ними.

4. Показники суспільного добробуту.

### **2.1. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ (СНР). ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ**

Кількісний аналіз процесів відтворення в масштабі всієї національної

економіки здійснюються на підставі певної системи національних рахунків. В якості узагальнюючих показників результатів функціонування національної економіки за певний період застосовують наступні агрегати :

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- валовий національний продукт (ВНП);
- чистий валовий продукт (ЧВП);
- національний дохід (НД);
- особистий дохід (ОД);
- дохід в розпорядженні (ДР).

Слід зазначити, що в Україні СНР почала використовуватись відносно недавно. Протягом майже сімдесятих років у колишньому Радянському Союзі розвивалась і використовувалась система макроекономічних показників, яка мала назву Баланс народного господарства (БНГ). Перший варіант балансу народного господарства був розроблений комісією працівників Центрального статистичного управління СРСР на чолі з П.Поповим. Це був Баланс народного господарства Союзу РСР 1923/1924 років. Складовим елементом балансу стали зведені дані про вартість виробничих фондів і землі – Капітали Союзу РСР на 1 жовтня 1924 року. Характерною особливістю цієї системи був розподіл суспільного виробництва на дві нерівнозначні сфери: *матеріальне виробництво і нематеріальна сфера*. Відповідно до цієї концепції, сукупний суспільний продукт (ССП) та національний дохід (НД) створювалися лише виробничою сферою. А продукт, вироблений нематеріальними галузями економіки (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, освіта, торгівля тощо) в розрахунок не брався. Вилучення послуг зі сфери економічного виробництва в радянській статистиці відображало низький рівень економічного розвитку, недорозвинену сферу послуг, а також те, що пріоритетом економічної політики було проголошено розвиток матеріального виробництва.

На Заході роботи з формування системи національного рахівництва почалися в 1930-х роках, передусім в Англії. У результаті багаторічних пошуків

з'явилася Система національних рахунків (СНР), яка зараз у світі стала загальноприйнятою. Засновником СНР вважають Р.Стоуна, професора Кембриджського університету, учня Дж. М. Кейнса. Після Другої світової війни ООН створила міжнародну стандартизовану систему національного рахівництва. Перший її варіант з'явився 1953 року, який уточнювався і доповнювався 1960-го, 1964-го, 1968-го і, нарешті, 1993 року.

Перехід України до цієї системи почався в 1990-ті роки і не завершений досі. Спочатку було введено відповідну систему макроекономічних показників на основі категорії валового внутрішнього продукту (ВВП). Проте в галузевому розрізі, в тому числі статистиці промисловості, випуску товарів народного споживання, сільськогосподарської продукції тощо зберігаються показники БНГ, зокрема, валової продукції. Завершено перехід бухгалтерського обліку на СНР у банківському секторі, а в інших галузях народного господарства цей процес триває, бо сама проблема є надто складною і потребує часу для свого остаточного розв'язання.

**Система національних рахунків** – це система взаємопов'язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макорівні.

СНР сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів. Національні рахунки побудовані на певній політекономічній концепції. Передусім, вона окреслює межі економічного виробництва товарів і послуг. На відміну від БНГ з його приматом матеріального виробництва як виключної сфери створення суспільного продукту, СНР виходить із розширеної версії продуктивної праці. З теоретичних позицій СНР виходить з того, що валова додана вартість створюється в усіх галузях, у тому числі в охороні здоров'я, культурі, освіті. Непродуктивною в економічному сенсі, тобто з позицій формування вартості ВВП, вважається лише праця в сімейному господарстві – приготування їжі,

прибирання приміщень, виховання дітей. Решта видів діяльності, включаючи фінансове посередництво, неринкові послуги органів державного управління, приватні послуги тощо, належать до сфери продукування ВВП. СНР містить інформацію про: 1) усі господарські суб'єкти (як юридичні особи, так і домогосподарства), які беруть участь у економічному процесі; 2) усі економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, накопиченням активів та іншими аспектами економічного процесу; 3) усі економічні активи і пасиви, які формують національне багатство (основні фонди, матеріальні обігові кошти, фінансові активи, вартість землі та корисних копалин тощо).

Для визначення макроекономічних показників застосовують також Класифікацію інституційних секторів економіки і Класифікацію видів економічної діяльності. Інституційними одиницями є господарювальні одиниці, які можуть від свого імені мати активи, брати зобов'язання, здійснювати економічну діяльність і операції з іншими одиницями. Інституційними одиницями можуть бути юридичні і фізичні особи (або їхні групи) у формі домашніх господарств.

*Інституційний сектор економіки – це сукупність інституційних одиниць, які мають схожі інтереси, функції та джерела фінансування, що обумовлює їхню подібну економічну поведінку.*

Відповідно до міжнародних стандартів СНР інституційні одиниці групуються в п'ять секторів економіки: нефінансові корпорації; фінансові корпорації; сектор загальнодержавного управління; сектор домашніх господарств; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

В основі розрахунків макроекономічних показників лежить також рівність сумарних доходів і витрат. *Дохід у СНР* трактується як максимальна сума надходжень у грошовій формі, яку можна витратити, але таким чином, щоб зберегти капітал, який існував спочатку. Принциповим положенням тут є те, що не кожна сума грошових надходжень виступає у формі доходу. Наприклад, за

продажу певних активів і вкладанні виручених коштів у банк їх не слід інтерпретувати як доход, бо продавець замість активів в одній формі одержав активи у другій – грошовій формі. Лише відсотки із вкладу набудуть форми доходу. До категорії доходу не включають суми, отримані внаслідок інфляції, коли, скажімо, запаси сировини чи інші активи, придбані за одними цінами, перепродаються за інфляційно-підвищеними, що утворює так званий холдинговий прибуток. Додатковий доход, отриманий за рахунок різниці в цінах, за концепцією СНР, підлягає виключенню з доданої вартості та обсягів створених доходів. СНР пов'язує утворення доходів із процесом виробництва товарів і послуг, зміною на цій підставі фінансових активів і пасивів, капіталоутворенням і, зрештою, з накопиченням національного багатства.

Слід також зауважити, що в СНР доход охоплює результати всіх видів виробничої діяльності у визначений проміжок часу, передусім, за рік. Річ, створену в попередньому році, але не продану в поточному, не включають у доход цього року. Перепродаж речей, незалежно від року виробництва, також до доходу не входить. Те саме стосується послуг фінансових посередників, біржових операцій з цінними паперами, оскільки тут не відбувається збільшення національного продукту, а має місце лише зміна форм власності. Нарешті, в доході не враховують діяльність із виробництва товарів і послуг для власного споживання, які не набувають грошової форми, домашнє господарство, виготовлення їжі, предметів господарського вжитку. З приводу оцінки цих видів робіт точиться дискусія, неодноразово висувалися пропозиції включити домашню працю у вартість національного продукту, але версія СНР – 1993 цього питання не розв'язала. Не включаються в СНР і доходи, отримані в тіньовому секторі економіки. *Доход в СНР* є мірилом грошової вартості товарів і послуг, легально вироблених на продаж у процесі поточного виробництва. Створена додана вартість дорівнює сумі первинних доходів, які привласнюють інституційні сектори економіки завдяки своїй участі у процесі виробництва або активам, використаним у виробничих цілях.

Якщо економічна система є замкненою, то всі витрати на купівлю товарів

та послуг неминує є доходами виробників цієї продукції. Тобто, будь-яка дія, що впливає на витрати, мусить обов'язково відбиватися на доходах, і навпаки – все, що впливає на доходи, надалі відбивається на витратах.

Щоб уникнути подвійного рахунку – ситуації, коли одна й та ж сама операція може бути врахована двічі, в СНР вирізняють наступні поняття:

- проміжна продукція – це товари і послуги, що купуються з метою подальшої переробки, обробки або для перепродажу;
- кінцева продукція – товари і послуги, що купуються з метою кінцевого споживання, не для подальшої переробки чи продажу;
- додана вартість фірми – вартість, що створена в процесі виробництва на певному підприємстві і охоплює реальний вклад підприємства у створення вартості конкретного продукту, не включає вартості проміжних товарів і послуг, що були придбані фірмою і використані в процесі виробництва.

При розрахунку ВВП (ВНП) враховується вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених лише в поточному періоді. А тому з розрахунків вилучають так звані невиробничі операції, які бувають двох типів: 1) перепродаж товарів; 2) власне фінансові операції. У свою чергу власне фінансові операції поділяються на: 1) державні трансфертні виплати. Під трансфертами розуміють односторонній потік благ, доходів, які мають перерозподільний і безоплатний характер. Коли мова йде про державні трансферти, говорять про виплати з державного бюджету (пенсії, стипендії, допомога по безробіттю тощо); 2) приватні трансфертні платежі (допомога з боку батьків дітям, подарунки родичів та друзів тощо). Ця операція не є наслідком виробництва, а виступає як акт передачі коштів від однієї приватної особи до іншої; 3) операції з цінними паперами (купівля-продаж акцій та облігацій також вилучається із ВВП, оскільки це є обмін паперовими активами, перерозподіл власності).

Виходячи з розглянутих вище принципів, перш за все розрізняють такі показники результатів економічної діяльності як валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП).

**Валовий внутрішній продукт (ВВП)** – це сукупність кінцевих продуктів, вироблених на території країни усіма підприємствами і домашніми господарствами, незалежно від їх національної та громадянської приналежності, що мають центр економічних інтересів на території певної країни, здійснюють виробничу діяльність і перебувають на її економічній території не менше року.

**Валовий національний продукт (GNP)** – ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених за рік її резидентами як на території країни, так і за її межами (в інших країнах). ВВП вимірює вартість продукції, виробленої факторами виробництва, що знаходяться у власності громадян певної країни, у тому числі і на території інших країн.

$$ВНП = ВВП + \text{чисті факторні доходи.}$$

*Чисті факторні доходи* дорівнюють різниці між доходами, отриманими громадянами певної країни за межами країни, і доходами іноземців, отриманими на території певної країни.

Для України різниця між показниками ВВП і ВНП незначна й знаходиться в межах від одного до декількох відсотків.

## 2.2. МЕТОДИ РОЗРАХУНКУ ВВП

*Існують три методи розрахунку ВВП:*

- за витратами (метод кінцевого використання);
- за доданою вартістю (виробничий метод);
- за доходами (розподільний метод).

При розрахунку *ВВП за витратами* додаються витрати всіх економічних агентів, що використовують ВВП: домашніх господарств, фірм, держави і іноземців (витрати на наш експорт). Фактично мова йде про сукупний попит на вироблений ВВП. Сумарні видатки можна розкласти на декілька компонентів:

$$\text{ВВП за витратами} = C + I + G + X_n, \quad (2.1.)$$

де  $C$  – особисті споживчі видатки, що включають витрати домашніх господарств на товари тривалого користування, поточного споживання та на послуги (за виключенням видатків на придбання житла на вторинному ринку);

$I$  – валові внутрішні інвестиції, що включають інвестиції в основні виробничі фонди (видатки фірм на придбання нових виробничих підприємств і обладнання); інвестиції у житлове будівництво; інвестиції у запаси. Валові інвестиції можна також представити як суму валових чистих інвестицій і амортизації. Валові чисті інвестиції збільшують запас капіталу в економіці.

$G$  – державні закупки товарів і послуг на будівництво і утримання шкіл, доріг, лікарень, утримання армії і державного апарату управління. Проте, це лише частина державних видатків, які включаються до держбюджету. Сюди не входять, наприклад, трансфертні платежі.

$X_n$  – чистий експорт товарів і послуг за межі країни. Він розраховується як різниця між експортом і імпортом. Це пояснюється тим, що при розрахунку ВВП необхідно врахувати всі видатки, пов'язані з покупками кінцевих товарів і послуг, вироблених у певній країні, у тому числі, і видатків іноземців, тобто вартість експорту даної країни. Одночасно необхідно виключити з покупок економічних агентів ті товари і послуги, які були вироблені за межами країни, тобто вартість імпорту.

Серед компонентів ВВП найбільш великими звичайно бувають споживчі витрати ( $C$ ), а найбільш мінливими – інвестиційні витрати ( $I$ ).

Наведене рівняння 2.1. часто називають основною макроекономічною тотожністю. Різниця між складовими ВВП за видатками -  $C, I, G, X_n$  – базується головним чином на різниці між типами покупців, які здійснюють ці витрати (домашні господарства, фірми, держава, іноземці), а не на різниці куплених благ і послуг. Так, автомобіль, куплений домашнім господарством, включається до компоненту  $C$ ; якщо ж він придбаний фірмою – це частина інвестицій в основні фонди. Виключання складають лише інвестиції у житлове будівництво, які включаються до ВВП без ділення на складові у залежності від



того, хто здійснив ці інвестиції – домашні господарства, бізнес або держава.

До ВВП не включаються витрати на придбання товарів, вироблених за минулі роки (наприклад, покупка дома, збудованого 5 років тому), а також витрати на покупку проміжних товарів, що дозволяє запобігти подвійному розрахунку.

Другим методом розрахунку ВВП є *виробничий метод*. При розрахунку ВВП виробничим методом додається вартість, створена додатково на кожній стадії виробництва кінцевого продукту (так звана додана вартість). Додана вартість – це різниця між вартістю продукції, виробленої фірмою, і сумою, сплаченою іншим фірмам за придбану сировину, матеріали та інше (тобто за проміжну продукцію). Величина ВВП в цьому випадку являє собою суму доданої вартості всіх фірм, що виробляють продукцію. Цей метод дозволяє врахувати вклад різних фірм і галузей у створення ВВП. Виключення проміжної продукції дозволяє вирішити проблему подвійного розрахунку.

ВВП для економіки загалом у ринкових цінах визначається як сума валової доданої вартості всіх видів економічної діяльності за всіма інституційними секторами економіки в основних цінах і податків, за винятком субсидій на продукти. Зазначений метод має важливе значення для аналізу результатів функціонування економіки. Він дозволяє охарактеризувати внесок кожного виду економічної діяльності та кожного інституційного сектора економіки у створення ВВП.

Третій метод – це *розрахунок ВВП за доходами*. У складі ВВП звичайно виділяють наступні види факторних доходів (критерієм є спосіб отримання доходу):

- компенсація за труд працюючим за наймом (заробітна плата, компенсації, премії);
- доходи власників (доходи некорпоративних підприємств, невеликих магазинів, ферм, товариств);
- рентні доходи, включаючи умовно нараховану орендну плату власників нерухомості, яку вони „платять” самі собі;

- прибуток корпорацій (що залишається після оплати праці і відсотків за кредит); у ньому виділяють дивіденди, що виплачуються акціонерам, нерозподілений прибуток як джерело розширення капіталу фірми, податки на прибуток корпорацій, який спрямований державі;
- чистий відсоток (як різниця між процентними платежами фірм іншим секторам економіки і процентними платежами, отриманими фірмами від інших секторів, – домашніх господарств, держави), виключаючи виплати відсотків за державним боргом.

При розрахунку ВВП за доходами додаються всі види факторних доходів, а також два компоненти, що не є доходами: амортизаційні відрахування і чисті непрямі податки на бізнес, тобто податки мінус субсидії.

*ВВП за доходами* = заробітна плата найманих робітників (основна і додаткова) + валовий прибуток корпорацій (включає податок на прибуток, дивіденди і чистий прибуток) + чистий відсоток + рента + доходи власників + непрямі чисті податки на бізнес + амортизація основного капіталу.

З наведених методів розрахунку ВВП частіше за все використовують виробничий і метод кінцевого використання (їх застосовує більшість країн ЄС). Вибір визначається наявністю надійною інформаційною базою.

Обсяг ВВП України за період з 2002 по 2009 роки відображений в таблиці 2.1.

Для макроекономічного аналізу тенденцій розвитку економіки країни виділяють номінальні і реальні значення ВВП. *Номінальний ВВП* – це обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва.

$$\text{Номінальний ВВП} = \sum_{i=1}^n p_i * q_i, \quad (2.2.)$$

де  $q_i$  – обсяг виробництва  $i$ -го товару в поточному році;  $p_i$  – ціна  $i$ -го товару в поточному році.

Таким чином, на величину номінального ВВП впливають два процеси: динаміка обсягу виробництва; динаміка рівня цін.

Реальний ВВП – це обсяг виробництва, який вимірюється в сталих цінах, тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва.

$$\text{Реальний ВВП} = \sum_{i=1}^n p_0 * q_1, \quad (2.3.)$$

де  $q_1$  – обсяг виробництва  $i$ -го товару в поточному році;  $p_0$  – ціна  $i$ -го товару в базисному році.

Реальний ВВП можна розрахувати шляхом коригування номінального ВВП, зважаючи на індекс цін ( $I_p$ ):

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{I_p} \quad (2.4.)$$

Індекси цін використовують для оцінки зміни темпів інфляції, динаміки вартості життя. Індекс споживчих цін (ІСЦ) показує зміну середнього рівня цін „кошика” товарів і послуг, звичайно використовуваних середньою родиною. Склад споживчого кошика фіксується на рівні базисного року.

ІСЦ розраховується за типом індексу Ласпейреса, або індексу цін з базовими важелями (сукупністю благ, фіксованою за базовим роком) за формулою

$$R_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \times Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^0} \quad (2.5.)$$

де  $P_i^0$  і  $P_i^t$  – ціни  $i$ -го блага, відповідно, в базисному (0) і поточному (t) періоді;

$Q_i^0$  – кількість благ в базисному періоді.

Індекс цін – неявний дефлятор ВВП, розраховується за типом індексу Пааше, тобто індексу, де в якості важелів використовується набір благ поточного періоду, за формулою

$$P_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \times Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^t}, \quad (2.6.)$$

де  $Q_i^t$  – кількість і-го блага в поточному періоді. Якщо замість „Q” підставляти весь набір благ, представлених у ВВП, замість „P”, відповідно до їх ціни, то отримуємо дефлятор ВВП. Фактично, він дорівнює відношенню номінального ВВП до реального в поточному періоді.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} \times 100 \% \quad (2.7.)$$

На відміну від індексу Ласпейреса, індекс Пааше дещо занижує ріст рівня цін в економіці, оскільки не враховує динаміку структури важелів, проте фіксує її вже в поточному періоді. Якщо за його допомогою оцінювати зростання вартості життя, то не буде враховано вплив на споживачів підвищення цін на блага, які були присутні в наборі базисного року.

Індекс Фішера ліквідує недоліки індексів Ласпейреса і Пааше, усереднюючи їх значення.

$$P_F = \sqrt{(P_L * P_P)} \quad (2.8.)$$

Розмір та динаміка номінального ВВП України подана в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Обсяг валового внутрішнього продукту України за 2002-2009 роки (у фактичних цінах).

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Валовий внутрішній продукт (млн. грн.).	225810	267344	345113	441452	544153	720731	948056	912563
Темпи зростання до відповідного періоду попереднього року в порівняльних цінах, %	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	96,26

На основі аналізу динаміки номінального валового внутрішнього продукту за період з 2002 по 2009 рік, можна зробити висновок, що до 2008 року в Україні відбувалось збільшення цього показника, проте починаючи з

2008 року ВВП знижується, і в 2009 році його величина скорочується практично на 3,8% порівняно з 2008 роком.

Темпи економічного зростання розраховуються на основі співвідношення показників реального ВВП. З 1991 по 1999 рік Україна пережила глибоку економічну кризу, коли реальний ВВП зменшився майже на 59,8%. З 2000 по 2008 рік реальний ВВП в Україні зростав середніми темпами 7% за рік, але з кінця 2008 року почалась економічна криза, яка привела до падіння реального ВВП в Україні в 2009 році на 15%.

### **2.3. ІНШІ ПОКАЗНИКИ СНР ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ НИМИ**

Окрім ВВП і ВВП, існує цілий ряд інших взаємопов'язаних показників національного рахівництва. Всі вони розраховуються на підставі ВВП і використовуються з тією чи іншою метою в макроекономічному аналізі.

*Чистий валовий продукт (ЧВП)* можна отримати із ВВП, якщо його зменшити на величину амортизаційних відрахувань.

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{Амортизаційні відрахування}$$

Національний дохід (НД) являє собою сукупний дохід в економіці, який отримують від використання факторів виробництва (праці, капіталу, технології тощо) їх власники. Цей показник можна отримати, коли показник ЧВП зменшити на величину чистих непрямих податків.

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{чисті непрямі податки}$$

Показник *особистого доходу (ОД)* можна розрахувати, коли від національного доходу відняти внески на соціальне страхування, нерозподілений прибуток акціонерних підприємств, податки на прибуток акціонерних підприємств і додати суму трансфертних платежів. Необхідно також відняти чистий відсоток і додати особисті доходи, отримані у вигляді відсотку.

Виходячи з такої класифікації, доцільно звернути увагу на величину доходів населення України за 2002-2009 роки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2. Доходи населення України ( млн. грн.)

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Доходи населення – всього	185073	215672	274241	381404	472061	623289	845641
1.Заробітна плата	78950	94608	117227	160621	205120	278968	366387
2.Прибуток на змішаний дохід	33540	36330	43828	58404	69186	95203	131139
3.Доходи від власності (одержані)	5297	6706	8337	11072	13855	20078	28532
4.Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	67286	78028	104849	151307	183900	229040	319383
у тому числі:							
соціальні допомоги	31601	35318	52035	84617	103092	124472	180455
інші поточні трансферти	6656	8281	11500	12545	14510	18209	26092

*Використовуваний дохід (ВД)* - це дохід, який залишається у розпорядженні домогосподарств. *Використовуваний дохід* розраховується шляхом зменшення показника особистого доходу на суму прибуткового податку з громадян та деяких неподаткових платежів державі.

Використовуваний дохід розподіляється на споживання та заощадження. Споживання (С) – найважливіша і найбільша складова ВВП. У довгостроковій перспективі зміни ВВП і споживчих витрат приблизно однакові, проте у короткостроковому періоді споживчі витрати змінюються менше, ніж ВВП, так як залежать вони головним чином від використовуваного доходу, який, як за величиною, так і за своїми компонентами не співпадає з ВВП. Наприклад, дві важливі складові використовуваного доходу, які відрізняють його від ВВП – податки (при прогресивній системі оподаткування) і трансферти – діють як автоматичні стабілізатори в періоди спадів і підйомів: в період спаду податки знижуються, а трансферти зростають, тому використовуваний дохід

зменшується не так швидко, як ВВП. Заощадження (S) визначаються як дохід за мінусом споживання, про що докладніше мова бути йти нижче.

Відповідно до змін в СНР для економіки України останнім часом розраховуються нові показники: валовий національний дохід (GNI) і валовий наявний дохід (GHDI).

*Валовий національний дохід* дорівнює ВВП плюс первинні доходи, одержані резидентами за кордоном у вигляді оплати праці, відсотків, дивідендів, неінвестованих доходів від прямих зарубіжних інвестицій, мінус первинні доходи, передані резидентами за кордон.

$$GNI = \text{ВВП} + Y_L - Y_M, \quad (2.8.)$$

де  $Y_L$  – первинні доходи, одержані з-за кордону;  $Y_M$  – первинні доходи, передані за кордон.

*Валовий національний наявний дохід (GHDI)* дорівнює валовому національному доходу плюс поточні трансферти, одержані резидентами з-за кордону, мінус поточні трансферти, передані за кордон.

$$GHDI = GNI + T_{rL} - T_{rM} \quad (2.9.)$$

де  $T_{rL}$  – поточні трансферти, одержані з-за кордону;  $T_{rM}$  – поточні трансферти, передані за кордон.

## 2.4. ПОКАЗНИКИ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Зростання розглянутих вище основних макроекономічних показників має основною і кінцевою метою збільшення суспільного добробуту населення країни. Забезпечення зростання добробуту населення головним чином полягає у задоволенні потреб, які кількісно зростають та якісно змінюються. При цьому особливо важливу роль відіграє тісний взаємозв'язок між потребами окремого громадянина (індивідуума) та суспільства в цілому.

Одним із яскравих представників теорії суспільного добробуту визнано американського вченого А. Маслоу, автора загальновідомої ієрархії потреб (піраміди потреб Маслоу). Відповідно до цього підходу будь-яка людина прагне

до свого розвитку, діючи згідно зі своїми можливостями та потребами. Сутність ідеї А. Маслоу в тому, що найвищі потреби не можуть виявитися та реалізуватися, якщо примітивніші не були попередньо задоволені.

Ж. Годфруа до класичної піраміди потреб Маслоу додав когнітивні та естетичні потреби (необхідність у злагодженості, справедливості, красі, симетрії), розташувавши їх перед потребою у самореалізації.

Доволі відомими є й двофакторна модель потреб Ф. Герцберга, у якій усі потреби зумовлюються факторами мотивації та підтримки, і трирівнева модель потреб „існування – взаємовідномини – зростання” К. Алдерфера. Перелік та класифікація усіх потреб людини – річ надзвичайно складна, оскільки вихідні (первинні) потреби трансформуються у безліч похідних. Саме тому швейцарський психодог К. Левін і назвав їх квазіпотребами.

Загалом усе це свідчить про те, що досягнення добробуту виявляється через реалізацію потреб людини. А наявні доповнення базової піраміди А. Маслоу переконують у тому, що з розвитком суспільства з'являється необхідність у задоволенні дедалі більших потреб, які і знаходять своє відображення у різних моделях ієрархій. У всіх ієрархіях добробут слід розглядати з позиції створення нормальних умов життєдіяльності населення, раціональної зайнятості та комплексного соціального захисту громадян, а людину – не тільки як біологічну істоту, а й як активного члена суспільства.

Головна мета „політики добробуту” – це поліпшення якості життя, соціальна захищеність громадян. Саме якість життя є головним показником суспільного добробуту. Тому одним з важливих завдань сучасної соціально-економічної макростатистики як в Україні, так і за кордоном є вдосконалювання *показників добробуту населення*. Складність завдання полягає в багатоаспектності категорії добробуту, що включає доходи населення і його споживання, зайнятість і безробіття, житлові умови, вартість майна домашніх господарств, забезпеченість населення соціально-культурними послугами, тощо. У сучасній статистиці для характеристики рівня життя й добробуту населення, як правило, використовується система показників, що відбивають



окремі аспекти даної категорії. Наприкінці 2002 р. Статистичний комітет Співдружності незалежних Держав опублікував систему індикаторів для оцінки рівня життя населення в країнах СНД. Ця система має наступний вигляд:

### **Інтегральні показники рівня життя:**

#### *Макроекономічні показники:*

- реальні використовувані доходи населення;
- реальні скориговані доходи населення;
- витрати на кінцеве споживання домашніх господарств;
- фактичне кінцеве споживання домашніх господарств;
- середньомісячна заробітна плата (номінальна і реальна).

#### *Демографічні показники:*

- динаміка чисельності постійного населення;
- очікувана тривалість життя;
- рівень смертності немовлят, дитячої і материнської смертності;
- рівень освіти населення.

#### *Показники економічної активності населення:*

- рівень економічної активності населення;
- співвідношення зайнятих в економіці й загальної чисельності населення;
- рівень безробіття.

#### *Показники пенсійного забезпечення населення:*

- чисельність пенсіонерів (усього, у тому числі за віком);
- суми призначених місячних пенсій (усього, у тому числі за віком);
- середній розмір призначених місячних пенсій за віком і мінімальний розмір пенсій.

#### *Показники матеріальної забезпеченості населення:*

- доходи домашніх господарств;
- сукупні й грошові номінальні й реальні доходи домашніх господарств (загальні й використовувані);

- купівельна спроможність доходів;
- індекс споживчих цін.
- нерівність у розподілі доходів між окремими групами населення;
- децильний коефіцієнт диференціації доходів населення;
- коефіцієнт концентрації доходів (індекс Джині);
- коефіцієнт фондів;
- розподіл доходів по квантильних групах населення.

*Показники бідності населення:*

- величина прожиткового мінімуму;
- межа бідності;
- межа крайньої бідності;
- показники масштабу бідності (первинна бідність, вторинна бідність,

дефіцит грошового доходу бідного населення, гострота й глибина бідності).

*Особисте споживання (рівень і структура):*

- вартість мінімального продовольчого „кошика”;
- динаміка й структура споживчих витрат населення в поточних і порівняльних цінах;
- частка витрат на харчування у використовуваних доходах і споживчих витратах;
- середньодушкове споживання основних продуктів харчування, у тому числі в перерахуванні на дорослого споживача;
- калорійність і склад харчових речовин мінімального продовольчого „кошика”.

*Соціальна напруженість:*

- коефіцієнт злочинності.

Для оцінки добробуту нації використовують показники ВВП або національного доходу в розрахунку на душу населення. Проте підрахунок основних макроекономічних показників має ряд особливостей. Деякі товари і послуги, створені у певному періоді, не потрапляють на ринок, а значить, не

мають ринкової ціни. У показнику ВВП вони враховуються за умовно нарахованою вартістю. Так, для обліку послуг, якими користується власник будинків, статистика враховує у ВВП „орендну плату”, яку вони повинні були би „платити” самі собі, хоча реально ці виплати не здійснюються. Послуги державних службовців також не мають ринкової вартості (послуги з охорони правопорядку, пожежних, робітників апарату управління і т.д.), проте у ВВП враховуються витрати на виробництво цих послуг, тобто є відповідні витрати держави, наприклад, на заробітну плату цим робітникам.

Багато товарів і послуг виробляються і споживаються в домашніх господарствах, не потрапляючи на ринок і часто не враховуються в показнику ВВП. Так, їжа, приготована вдома і в ресторані, може бути зовсім однаковою, але лише вартість останньої враховується у ВВП.

В усіх державах існує проблема обліку тіньової економіки. Це пов'язане з розширенням приватного сектору в результаті приватизації державних підприємств, виникненням нових приватних підприємств, а також недостатнім державним контролем діяльності приватного сектору. Розширення тіньової економіки і неможливість обліку її масштабів призводить до заниження даних про виробництво ВВП у порівнянні з даними стосовно його використання, так як нелегально створені продукти і доходи витрачаються на споживання і накопичення нелегально.

Показники ВВП не завжди можуть дати точну інформацію. Дві країни можуть мати однаковий показник ВВП на душу населення, проте різний рівень цін, а значить за 1 долл. доходу в цих країнах можна буде купити різну кількість благ.

Однакові показники ВВП на душу населення повинні доповнюватися показниками рівня освіти населення, тривалості життя, калорійності харчування і т.д., які слід враховувати в оцінці добробуту нації. Часто різниця між країнами за цими показниками пов'язана зі ступенем диференціації доходів населення. Наприклад, країна з відносно низькою диференціацією доходів може мати більш високі в порівнянні з іншими країнами показники рівня освіти,

тривалості життя і т.д., незважаючи на те, що за рівнем ВВП на душу населення вона буде знаходитися на більш низькій позиції порівняно з ними.

## **НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ**

*Основні терміни:* система національних рахунків; валовий внутрішній продукт (ВВП); валовий національний продукт (ВНП); чистий валовий продукт (ЧВП); національний дохід (НД); особистий дохід (ОД); дохід в розпорядженні (ВД).

*Контрольні питання:*

1. Що таке система національних рахунків?
2. Які показники включає СНР?
3. Чим відрізняються проміжні і кінцеві продукти?
4. Які існують методи розрахунку ВВП?
5. У чому відмінність між номінальним і реальним ВВП?

*Тести*

**1.** Номінальний ВВП вимірюється:

- А. В експортних цінах.
- Б. В ринкових поточних цінах.
- В. В базових (незмінних) цінах.
- Г. В цінах попереднього періоду.

**2.** Чистий валовий продукт дорівнює валовому внутрішньому продукту, з якого відраховано:

- А. Амортизацію.
- Б. Заробітну плати і амортизацію.
- В. Податки.
- Г. Заробітну плату, амортизацію та податки.

**3.** Заробітна плата враховується при розрахунку:

- А. ВВП методом доходів.
- Б. ВВП методом витрат.

В. Чистого експорту.

Г. Чистих субсидій державним підприємствам.

**4.** Щоб визначити величину національного доходу, потрібно:

А. Відняти з величини ВВП суму зносу основних фондів.

Б. Відняти з величини ВВП суму амортизаційних відрахувань за рік і суму чистих непрямих податків.

В. Додати до ВВП суму прибутків, отриманих громадянами даної країни за кордоном.

Г. Додати до ВВП непрямі податки.

**5.** Основним показником Балансу народного господарства Союзу РСР був:

А. Національний дохід.

Б. Сукупний суспільний продукт.

В. Валовий національний продукт.

**6.** Прикладом державних трансфертів можна вважати:

А. Податки.

Б. Допомогу по безробіттю.

В. Купівлю облігацій.

**7.** Чистий експорт товарів і послуг за межі країни розраховується як:

А. Сума експорту та імпорту.

Б. Добуток експорту та імпорту.

В. різниця між експортом та імпортом.

**8.** Проміжна продукція – це:

А. Товари і послуги, що купуються з метою кінцевого споживання.

Б. Товари і послуги, що купуються з метою подальшої переробки.

В. Власна вироблена підприємством продукція.

**9.** Чисті факторні доходи – це:

А. Різниця між доходами іноземців, отриманих на території певної країни, і доходами, отриманими громадянами певної країни за її межами.

Б. Різниця між доходами, отриманими громадянами певної країни за її межами, і доходами іноземців, отриманими на території певної країни.

В. Сума доходів іноземців, отриманих на території даної країни, і доходів, отриманих громадянами певної країни за її межами.

**10.** Реальний ВВП розраховується як:

А.  $\sum_{i=1}^n p_0 * q_1$ .

Б.  $\sum_{i=1}^n p_1 * q_1$ .

В.  $\sum_{i=1}^n p_1 \div q_1$ .

*Задачі:*

**1.** Обчислити приріст реального ВВП у році  $t$  за таких умов:

у попередньому році реальний ВВП становить 400 млрд. грн., у наступному році ВВП номінально збільшився до 441 млрд. грн., а ціни зросли на 5%.

*Рішення:* Приріст реального ВВП у році  $t$  розраховується так:  $\Delta \text{ВВП}_r = \text{ВВП}_r - \text{ВВП}_{r-1}$ .  $\text{ВВП}_r$  можна визначити наступним чином:  $\text{ВВП}_n / I_{\text{ц}} = 441 / 1,05 = 420$  (млрд. грн.). Тобто,  $\Delta \text{ВВП}_r = 420 - 400 = 20$  (млрд. грн.).

**2.** Обчислити номінальний ВВП у періоді  $t$  за таких умов: у періоді  $t-1$  реальний ВВП = 400 млрд. грн., у періоді  $t$  реальний ВВП збільшився на 2%, а ціни – на 5%.

*Рішення:* Так як ВВП<sub>р</sub> у році  $t$  збільшився на 2%, він дорівнює  $\text{ВВП}_r = 400 * 1,02 = 408$  (млрд. грн.).

Використовуючи формулу розрахунку дефлятора ВВП, можна визначити ВВП<sub>н</sub>:  $\text{ВВП}_n = 408 * 1,05 = 428,4$  (млрд. грн.)

**3.** Обчислити валовий національний дохід країни за таких умов, млрд. грн.: ВВП = 400, первинні доходи резидентів за кордоном = 20, первинні доходи нерезидентів у даній країні = 14.

*Рішення:* Валовий національний дохід розраховується так:  $GNI = BPI + Y_L - Y_M$ .

$$GNI = 400 + 20 - 14 = 406 \text{ (млрд. грн.)}$$

4. У минулому році ВВП країни склав 600 гр. од.; обсяг валових інвестицій – 105 гр. од.; обсяг чистих інвестицій – 60 гр. од., обсяг споживання домашніх господарств – 350 гр. од.; непрямі податки – 5 гр. од.; державні витрати – 90 гр. од. Визначити національний дохід.

*Рішення:* Національний дохід розраховується як:  $NI = Y_{\text{ЧНП}} - T_x^{\text{ind}}$ .

У свою чергу, спочатку потрібно визначити  $Y_{\text{ЧНП}}$ :  $Y_{\text{ВВП}} - D = Y_{\text{ЧНП}}$

Величину амортизаційних відрахувань (D) можна знайти шляхом різниці між валовими і чистими інвестиціями:  $D = 105 - 60 = 45 \text{ (гр. од.)}$

$$Y_{\text{ЧНП}} = 600 - 45 = 555 \text{ (гр. од.)}$$

$$NI = 555 - 5 = 550 \text{ (гр. од.)}$$

5. За 1998-2000 роки валовий внутрішній продукт країни в поточних цінах виріс на 20%. Рівень інфляції за цей період склав 130%, а за 1999 рік – 110%. ВВП 1998 року в поточних цінах дорівнює 2000 гр.од. Визначити ВВП 2000 року в цінах 1999 року.

*Рішення:* Так як ВВП країни в поточних цінах у 2000 році збільшився на 20%, він дорівнює:  $\text{ВВП в пот. ц.} = 2000 * 1,2 = 2400 \text{ (гр. од.)}$

Зростання цін 2000 року порівняно з 1999 роком розраховується так:  $1,3 / 1,1 = 1,18 \text{ (разів)}$ . Таким чином, ВВП країни 2000 року в цінах 1999 року можна розрахувати:  $2400 / 1,18 = 2033,9 \text{ (гр. од.)}$

6. Наведіть спільні та відмінні складові валового внутрішнього та валового національного продукту:

*Рішення:* Схематично спільні і відмінні риси розрахунку показників ВВП і ВНП можна зобразити так:



7. У таблиці наведена частина інформації про економічний стан країни в 1998-2000 роках.. Проведіть необхідні розрахунки і заповніть таблицю:

Показники	Роки		
	1998	1999	2000
ВВП в поточних цінах, гр. од.		3200	
ВВП в цінах 1998 року, гр. од.	3000		3600
ВВП в цінах 2000 року, гр. од.			
ВВП в цінах 1999 року, гр. од.			
Рівень інфляції, % до попереднього року	110	125	115

*Рішення:*

Показники	Роки		
	1998	1999	2000
ВВП в поточних цінах, гр. од.	<b>3000</b>	3200	<b>5175</b>
ВВП в цінах 1998 року, гр. од.	3000	<b>2560</b>	3600
ВВП в цінах 2000 року, гр. од.	<b>4312,5</b>	<b>3680</b>	<b>5175</b>
ВВП в цінах 1999 року, гр. од.	<b>3750</b>	<b>3200</b>	<b>4500</b>
Рівень інфляції, % до попереднього року	110	125	115



для того, щоб заповнити таблицю, необхідно здійснити наступні розрахунки:

ВВП у поточних цінах 2000 року розраховується шляхом коригування значення цього показника в цінах 1998 року на відповідний рівень інфляції:

$$3600 * 1,25 * 1,15 = 5175 \text{ (гр. од.)}$$

У свою чергу, ВВП в цінах 1998 року у 1999 році визначається шляхом ділення ВВП у поточних цінах 1999 року на рівень інфляції 1999 року:

$$3200 / 1,25 = 2560 \text{ (гр. од.)}$$

ВВП у цінах 2000 року у 1998 році визначається так:

$$3000 * 1,25 * 1,15 = 4312,5 \text{ (гр. од.)}$$

ВВП в цінах 2000 року у 1999 році визначається так:

$$3200 * 1,15 = 3680 \text{ (гр. од.)}$$

Аналогічно можна визначити ВВП в цінах 1999 року відповідно у 1998 та 2000 роках.

$$\text{ВВП у цінах 1999 року у 1998 році: } 3000 * 1,25 = 3750 \text{ (гр. од.)}$$

$$\text{ВВП у цінах 1999 року у 2000 році: } 5175 / 1,15 = 4500 \text{ (гр. од.)}$$

Отже, можна зробити висновок, що для розрахунку показників ВВП за наявності лише значень інфляції за різні періоди часу, можна використовувати метод індексних величин.

Відповіді до тестів: 1-Б, 2-А, 3-А, 4-Б, 5-Б, 6-Б, 7-В, 8-Б, 9-А, 10-Б.

### **Розділ 3. РИНОК ПРАЦІ**

- 1. Поняття ринку праці. Чинники попиту та пропозиції на ринку праці.*
- 2. Рівноваги на ринку праці: неокласичний та кейнсіанський підходи.*
- 3. Поняття та форми прояву зайнятості.*
- 4. Безробіття: поняття, причини виникнення та види.*
- 5. Наслідки безробіття. Державне регулювання зайнятості.*
- 6. Особливості функціонування ринку праці в Україні*

### 3.1. ПОНЯТТЯ РИНКУ ПРАЦІ. ЧИННИКИ ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ НА РИНКУ ПРАЦІ

Основним компонентом національної економіки і найважливішим об'єктом макроекономічного аналізу є ринок праці. Ринок праці можна розглядати в двох аспектах: як економічну категорію та як економічне явище.

*Ринок праці як економічна категорія* являє систему соціально-економічних відносин між найманими працівниками та роботодавцями з приводу купівлі-продажу робочої сили.

*Ринок праці як економічне явище* являє собою систему економічних механізмів та суспільних інститутів, які здійснюють регулювання відповідних соціально-економічних відносин між продавцями та покупцями на ринку праці.

Виходячи з цих визначень, можна зробити висновок, що *об'єктом* купівлі-продажу на *ринку праці* є робоча сила (або трудові послуги чи безпосередньо праця).

*Суб'єктами ринку праці* є продавці робочої сили – наймані робітники – та її покупці – роботодавці. Важливу роль на ринку праці відіграють також профспілки, союзи підприємців та держава.

Ринок праці виконує наступні *функції*:

*розподільчу* – розподіл працівників за професіями, кваліфікацією, галузями та регіонами;

*інформаційну* – надання суб'єктам ринку інформації щодо пропозиції робочих місць, якості та наявності вільної робочої сили, рівня заробітної плати, умов найму тощо;

*врівноважуючу* – встановлення рівноваги між попитом та пропозицією праці в межах країни в цілому, або в межах окремих галузей, регіонів, спеціальностей тощо;

*стимулюючу* – конкуренція на ринку праці сприяє підвищенню якості та ефективному використанню робочої сили;

*соціальну* – сучасний ринок праці передбачає наявність механізмів

підвищення рівня зайнятості та захисту безробітних.

Ринок праці формують пропозиція та попит на робочу силу. Основним чинником, що визначає попит та пропозицію на ринку праці є заробітна плата, яка виступає ціною робочої сили, тобто є ціновим чинником попиту і пропозиції робочої сили. Окрім рівня заробітної плати попит ринку праці визначається наступними чинниками:

- динамікою попиту на товари і послуги та обсягів національного виробництва;
- технологіями виробництва
- продуктивністю праці;
- можливістю взаємозаміни факторів виробництва.

Пропозиція робочої сили, окрім рівня заробітної плати визначається такими чинниками, як:

- чисельність населення, його статеві-вікова структура та територіальний розподіл;
- кваліфікаційний рівень та рівень освіченості населення;
- рівень добробуту в суспільстві;
- ступінь та інструменти державного регулювання ринку праці;
- впливовість профспілок;
- традиції, культура, звички, релігія, основні мотиви до праці в суспільстві тощо.

Отже, одним із головних чинників пропозиції на ринку праці є чисельність населення. Все населення країни можна поділити на дві групи: інституціональне та неінституціональне населення (рис 3.1).

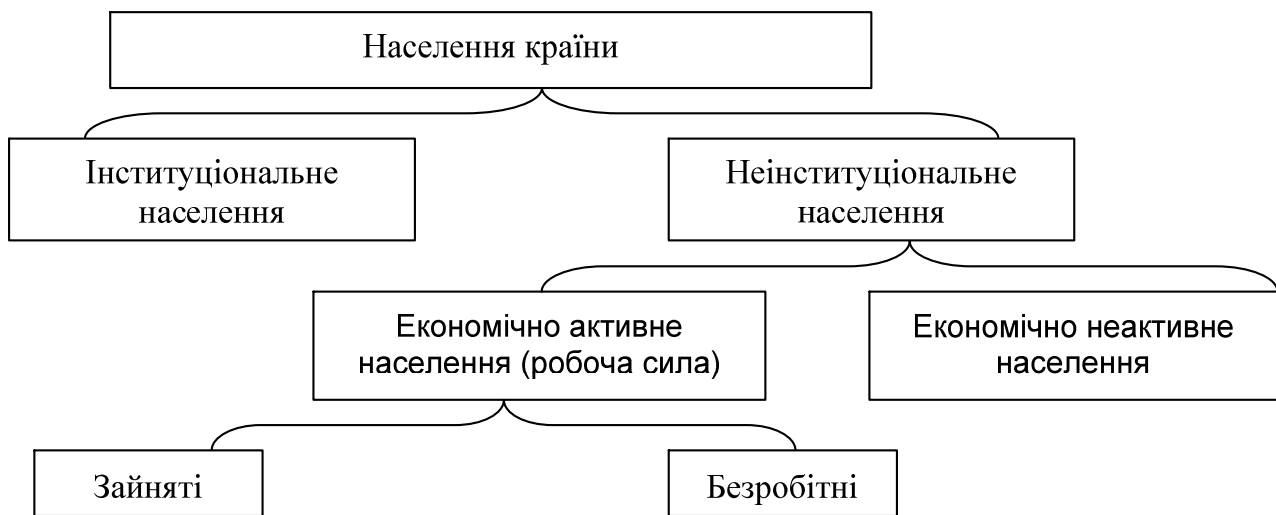


Рис. 3.1 - Класифікація населення за рівнем економічної активності

*Інституціональне населення* об'єднує осіб, що не досягли працездатного віку (в Україні – 16 років), та тих, що вийшли на пенсію за віком (жінки у віці 55 років і старші, чоловіки – 60 років і старші) або на пільгових умовах, знаходяться в тривалій ізоляції, інваліди I та II груп та інші групи населення, що різних причин не можуть працювати. Слід зазначити, що до інституціонального населення не відносяться ті особи, що могли б не працювати з зазначених вище причин, але мають роботу, що приносить їм дохід, тобто відносяться до категорії зайнятих.

Працездатні та дієздатні особи, тобто ті, що не увійшли до складу інституціонального населення, формують *неінституціональне населення*, яке, в свою чергу, також можна розбити на дві групи: економічно активне та економічно неактивне. *Економічно неактивне населення* об'єднує осіб, які не відносяться до групи інституціонального та не працюють, не шукають роботу, не готові до неї приступити. *Економічно активне населення* включає осіб, що бажають працювати, як тих, хто має роботу (зайнятих), так і тих, що зараз роботи не мають, але шукають її та готові до неї приступити (безробітних).

Для розрахунку рівня економічної активності ( $\hat{R}$ ) використовують формулу:

$$\hat{R} = \frac{R}{H} * 100 \% , \quad (3.1.)$$

де  $R$  – чисельність економічно активного населення (робочої сили);

$H$  – загальна чисельність населення.

Відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), групу економічно активного населення складають особи обох статей віком 15-70 років, які протягом певного періоду забезпечують пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг, тобто зайняті економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітні. А рівень економічної активності визначається як відсоткове відношення кількості економічно активного населення до всього населення у віці 15-70 років.

Чисельність економічно активного населення відповідає чисельності робочої сили.

До зайнятих відносяться особи, що працюють повний або неповний робочий день чи тиждень, а також самозайнятих (підприємців, людей вільних професій та членів виробничих кооперативів).

За методологією МОП, зайнятими є особи у віці 15-70 років, які:

- працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві;
- працювали безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності;
- особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж певного періоду з обставин, які від них особисто не залежать.

Щодо визначення статусу безробітного, то слід зазначити, що з цього питання в Україні вирізняють два підходи. Так, за визначенням МОП, безробітною є особа у віці 15-70 років, яка:

- не працює за грошову винагороду;
- докладає активних зусиль задля пошуку роботи: шукає роботу за наймом або докладає зусиль до організації власної справи;

- впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу.

До категорії безробітних за методологією МОТ також відносять осіб, які мають приступити до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді; зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу; навчаються за направленням служби зайнятості.

Відповідно Закону України «Про зайнятість» безробітними вважаються особи, що відповідають усім наступним характеристиками:

- знаходяться у працездатному віці (жінки у віці 16-55 років, чоловіки – 16-60 років);
- з причин, які від них не залежать, не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність підходящої роботи;
- дійсно шукають роботу та готові до неї приступити;
- зареєстровані у державній службі зайнятості.

Починаючи з 2006 р., безробітними згідно з чинним законодавством визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу.

Сьогодні органи державної статистики, оцінюючи рівень безробіття в країні, застосовують обидва підходи і надають статистичну інформацію відповідно до кожного з них.

### **3.2. РІВНОВАГИ НА РИНКУ ПРАЦІ: НЕОКЛАСИЧНИЙ ТА КЕЙНСІАНСЬКИЙ ПІДХОДИ**

Рівновага на ринку праці визначається точкою перетину кривих попиту і пропозиції праці. Оптимальною для економіки є ситуація, коли встановлена рівновага відповідає повній зайнятості. Неокласики вважають, що така рівновага встановлюється на ринку праці без державного втручання лише під впливом ринкових механізмів. Кейнсіанці висловлюють сумніви щодо подібних

можливостей ринкових регуляторів та обґрунтовують теорію про необхідність державного регулювання зайнятості.

Щоб довести правильність своїх висновків, представники неокласичного та кейнсіанського напрямів наводять наступні аргументи.

*Неокласики* вважають ринок праці саморегульованою системою, що здатна самостійно поновлювати свій рівноважний стан. При цьому рівновага встановлюється саме на рівні, якому відповідають повна зайнятість, а отже робоча сила використовується раціонально, забезпечуючи досягнення потенційного обсягу національного виробництва. Ринок праці розглядається як конкурентний. Ставки заробітної плати є гнучким як до підвищення, так і до зниження. На базі цих положень робиться висновок про неможливість тривалого безробіття, а відповідно до цього про недоцільність державного регулювання ринку праці.

Неокласики розмірковують наступним чином (рис. 3.2.):

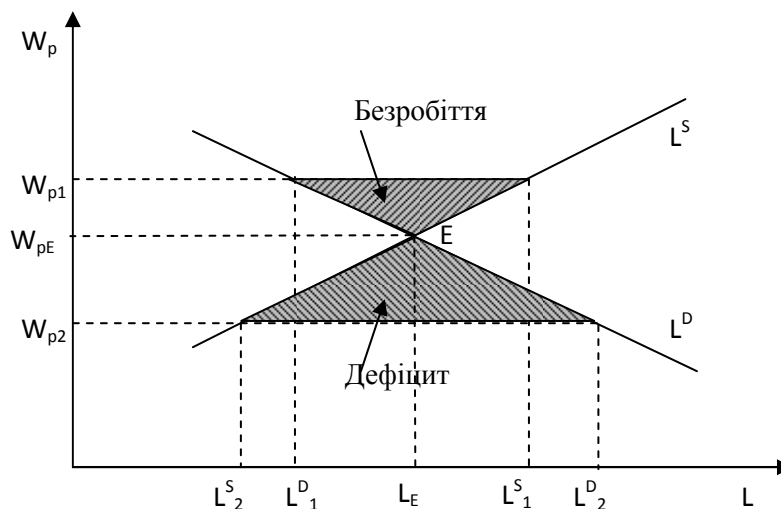


Рис. 3.2 - Неокласична модель встановлення рівноваги на ринку праці

Ринкова рівновага на ринку праці встановлюється в точці перетину кривих попиту на працю ( $L^D$ ) та її пропозиції ( $L^S$ ). При цьому рівновага встановлюється при реальній ставці заробітної плати  $W_{pE}$ . Вважається, що рівновага на ринку праці відповідає повній зайнятості. А нерівновага може проявлятися через недостатню зайнятість (або безробіття) або надлишкову

зайнятість.

Якщо за будь-яких причин рівновага порушиться, то ринок самостійно її поновить через зміну реальної ставки заробітної плати.

Так, якщо на ринку існує надлишок робочої сили, тобто безробіття, скажімо, при ставці заробітної плати  $W_{p1}$ , то конкуренція за робочі місця призведе до зниження середніх розмірів оплати праці. Завдяки цьому попит на працю зросте, а пропозиція праці – зменшиться. Такий рух буде продовжуватися доти, доки реальна ставка заробітної плати не зрівняється з  $W_{pE}$ , а отже, доки не відновиться рівновага між попитом і пропозицією праці на рівні  $L_E$ .

При реальній ставці заробітної плати, що є нижчою за рівноважну, скажімо, при  $W_{p2}$ , на ринку з'являється дефіцит робочої сили. За цих умов, в результаті конкуренції серед роботодавців, реальна заробітна плата почне зростати, що викличе зростання пропозиції та зменшення попиту на робочу силу. І так буде продовжуватися доти, доки не встановиться ринкова рівновага при реальній ставці заробітної плати  $W_{pE}$ .

На відміну від поглядів неокласиків, *кейнсіанці* не вважають ринкову економіку саморегульованою системою, яка здатна самостійно поновлювати рівновагу на рівні повної зайнятості. Вони вважають, що макроекономічна рівновага може встановитися і при рівні безробіття, значно вищому за природний рівень, та при обсязі національного виробництва, нижчому за потенційний. Таким чином, очевидним є висновок про необхідність державного регулювання ринку праці з метою зниження рівня безробіття та підвищення обсягів виробництва. Важливою відмінністю кейнсіанської теорії є також положення про нееластичність ставок заробітної плати у бік її зниження.

Дж.М. Кейнс, як і представники неокласичного напрямку, вважає попит на працю функцією реальної заробітної плати. Зворотну залежність попиту на працю від реальної заробітної плати він також пояснює законом спадної граничної продуктивності ресурсів (у цьому випадку праці).

Щодо пропозиції робочої, то Дж.М. Кейнс, на відміну від неокласиків,



вважає, що її обсяг залежить від номінальної, а не від реальної заробітної плати.

На захист своїх поглядів Кейнс наводить наступні аргументи. Домогосподарства, приймаючи рішення щодо працевлаштування, передусім порівнюють свою заробітну платою із заробітною платою, яку отримують інші домогосподарства, отже, вони орієнтуються на розмір саме номінальної заробітної плати.

Кейнс вважав, що в реальних умовах номінальна заробітна майже ніколи не знижується, та пояснював це дією профспілок. Саме існування профспілок, в першу чергу, заважає конкуренції на ринку праці. Нееластичність заробітної плати в бік зниження пояснюється також діяльністю держави, що встановлює мінімальний розмір заробітної плати та обмежує тривалість робочого дня, тижня, місяця, року.

Признаючи складність зниження номінальної заробітної плати, Дж.М. Кейнс обґрунтовував, що задля забезпечення повної зайнятості необхідно зменшувати реальну заробітну плату. Цього можна досягти шляхом підвищення цін на товари та послуги.

Якщо держава під впливом профспілок встановлює мінімальний розмір реальної заробітної плати ( $W_{p \min}$ ), то крива пропозиції праці виглядає як ламана лінія, яка показує, що реальна заробітна плата не може бути нижчою (горизонтальний відрізок), але може бути вищою (висхідний відрізок) за встановлений мінімум (рис. 3.3.):

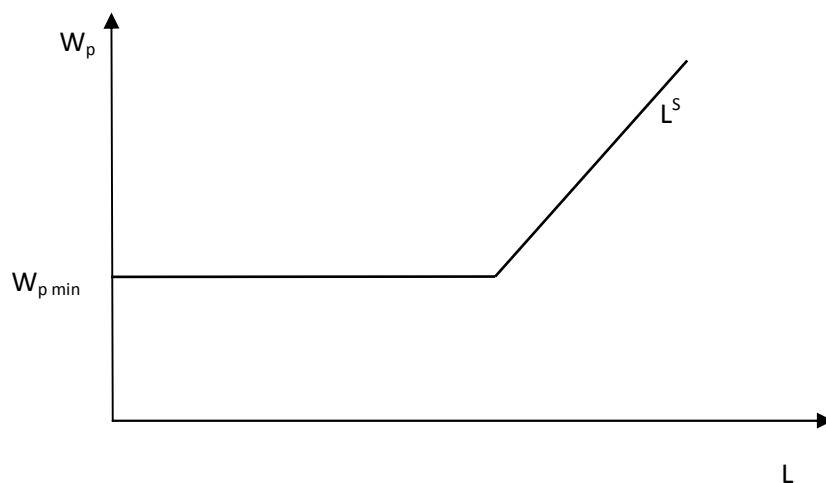


Рис. 3.3 - Пропозиція праці в умовах негнучкої заробітної плати

Механізм встановлення рівноваги на ринку праці за умов негнучкої заробітної плати виглядає наступним чином (рис. 4):

Перша ситуація: фактична рівноважна заробітна плата ( $W_{p1}$ ) вища за мінімальну, тобто крива попиту на працю  $L^D_1$  перетинає криву пропозиції  $L^S L^S_1$  на висхідному відрізку. За цих умов чисельність економічно активного населення дорівнює загальній кількості робочих місць і становить  $L_1$ , чисельність безробітних співпадає з кількістю вільних робочих місць, тобто має місце повна ( $L_1=L^*$ ) зайнятість при рівноважній заробітній платі.

Друга ситуація: рівноважна заробітна плата ( $W_{p2}$ ), яка склалася б на ринку за умов гнучкої заробітної плати, нижча за мінімальну, тобто крива попиту на працю  $L^D_2$  перетинає криву пропозиції  $L^S L^S_1$  на горизонтальному відрізку. За цих умов рівновага на ринку праці не відповідає ситуації повної зайнятості. Адже за заробітну плату  $W_{p \min}$  готові працювати  $L_0$  осіб, а робочих місць лише  $L'_0$ , тобто фактичне безробіття перевищує природне на величину  $(L_0 - L'_0)$ .

Якби заробітна плата була гнучкою, то рівновага при попиті  $L^D_2$  була б встановлена у точці перетину кривої попиту на працю та кривої пропозиції  $L^S L^S_1$ , у т.  $E_2$ . При цьому рівноважна заробітна плата  $W_{p2}$ , що є нижчою за мінімальну, забезпечувала б повну зайнятість на рівні  $L_2$ . Отже встановлення мінімальної заробітної плати призводить до появи вимушеного безробіття у розмірі  $(L_0 - L_2)$ . Це підтверджує правильність тези Дж.М. Кейнса про можливість встановлення рівноваги на ринку праці навіть за неповної зайнятості.

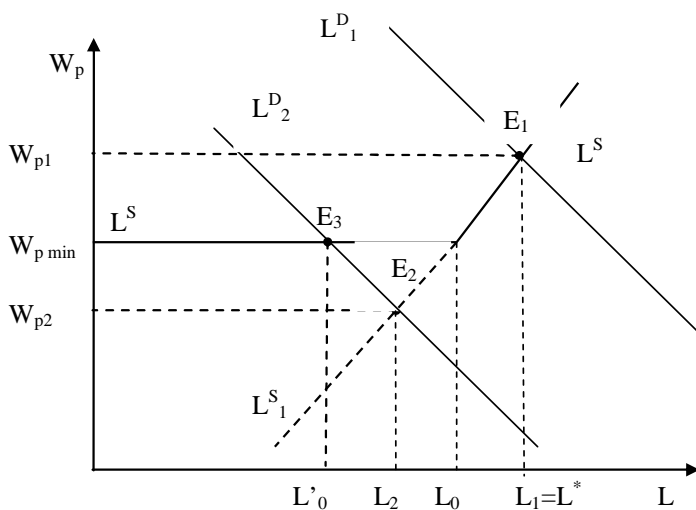


Рис. 3. 4 - Кейнсіанська модель встановлення рівноваги на ринку праці

Щоб досягти повної зайнятості, на думку Дж.М. Кейнса, необхідне державне втручання. Воно полягає в стимулюванні сукупного попиту, збільшення якого має викликати підвищення обсягів виробництва та зайнятості. Іншими словами, необхідно провести заходи, що дозволять перемістити криву попиту на працю вправо так, щоб вона перетинала криву пропозиції праці на висхідному відрізку. Це забезпечить встановлення рівноваги на ринку праці при повній зайнятості.

### 3.3. ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ ЗАЙНЯТОСТІ

Співпадання попиту і пропозиції на ринку праці мають своїм результатом зайнятість.

Зайнятість – сукупність економічних соціальних, правових, релігійних, національних відносин, що виникають між суб'єктами ринку праці у процесі забезпечення населення робочими місцями та безпосередньої їх діяльності задля одержання доходу.

Розрізняють поняття ефективної та фактичної зайнятості.

Ефективна зайнятість виникає за умови такого розподілу трудових ресурсів, за якого забезпечується найбільший можливий обсяг національного виробництва.

Фактична зайнятість відповідає існуючому розподілу трудових ресурсів, об'єднує прояви як ефективного, так і неефективного розподілу робочої сили.

Фактична зайнятість практично ніколи не дорівнює ефективній, що пояснюється, в першу чергу, недосконалістю конкуренції на ринку ресурсів.

Рівень зайнятості ( $\hat{L}$ ) визначається за формулою

$$\hat{L} = \frac{L}{R} * 100 \% = \frac{L}{L + F} * 100 \% \quad (3.2)$$

де  $R$  – чисельність економічно активного населення (робочої сили);

$L$  - чисельність зайнятих;

$F$  - чисельність безробітних.

Існує декілька форм прояву зайнятості: самозайнятість; робота за наймом; стандартна повна зайнятість; неповні форми зайнятості, до яких відносять: часткову зайнятість, тимчасову зайнятість, випадкову зайнятість.

Відповідно до класифікації МОП до категорії самозайнятих відносять: підприємців; людей вільних професій; членів виробничих кооперативів; неоплачуваних робітників сімейних підприємств.

Стандартна повна зайнятість передбачає регулярну роботу лише в одного підприємця, роботу у виробничому приміщенні роботодавця та стандартне навантаження робітника протягом робочого дня, тижня, року.

Часткова зайнятість також є регулярною, але, на відміну від повної, передбачає роботу протягом неповного робочого дня або тижня.

Тимчасова зайнятість має місце тоді, коли в трудовому договорі визначається термін його закінчення. Найчастіше тимчасова зайнятість має місце при виконанні сезонних робіт.

Випадкова зайнятість не передбачає наявності оплачуваної роботи протягом певного терміну, йдеться про виконання окремих робіт, потреба в яких виникає нерегулярно.

Говорячи про зайнятість, необхідно дати визначення поняття повної зайнятості. Повна зайнятість не означає, що всі, хто бажає і готовий працювати, тобто все економічно активне населення, мають оплачувану роботу, тобто відносяться до категорії зайнятих. Повна зайнятість має місце тоді, коли частка безробітних у чисельності робочої сили не перевищує певного рівня, що має назву природний рівень безробіття. За умов повної зайнятості обсяг національного виробництва дорівнює потенційному.

#### **3.4. БЕЗРОБІТТЯ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВИДИ**

Однією з функцій ринку праці є врівноваження попиту та пропозиції робочої сили. Однак, на практиці практично ніколи не встановлюється точна якісна та кількісна тотожність між наявними трудовими ресурсами та потребою

в них. Диспропорції на ринку праці можуть набувати наступних форм:

залишаються незайняті робочі місця з причини неможливості знайти робітника необхідної кваліфікації, соціального статусу, досвіду роботи тощо;

частина економічно активного населення не може знайти роботу відповідно до власних вимог оплати праці, графіку роботи, службових обов'язків тощо. В результаті виникає проблема безробіття.

Безробіття – соціально-економічне явище, що проявляється у відставанні попиту на робочу силу від її пропозиції, тобто у незайнятості частини економічно активного населення.

Для аналізу безробіття використовують наступні показники:

1. Рівень безробіття, який у загальному вигляді розраховується за формулою

$$\hat{F} = \frac{F}{R} * 100 \% = \frac{F}{L + F} * 100 \% \quad (3.3)$$

де  $R$  – чисельність економічно активного населення (робочої сили);

$L$  - чисельність зайнятих;

$F$  - чисельність безробітних.

Причому сьогодні органи державної статистики розраховують рівень безробіття за двома підходами:

Відповідно до методології МОП рівень безробіття визначається як відсоткове відношення кількості безробітних віком 15–70 років до економічно активного населення (робочої сили) зазначеного віку.

Відповідно до законодавства України рівень зареєстрованого безробіття визначається як відсоткове відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до середньорічної кількості населення працездатного віку (жінки у віці 16-55 років, чоловіки – 16-60 років).

Слід зазначити, що значення рівня безробіття, розраховане першим методом, є вищим за відповідне значення, отримане за допомогою другого метода.

2. Тривалість безробіття – середній термін, протягом якого особи

перебувають у статусі безробітних.

Показники рівня та тривалості безробіття розраховують як для населення країни в цілому, так і для його окремих статевих, вікових, професійних груп або у розрізі регіонів.

Відповідно до поглядів вчених до причин безробіття відносять:

- на думку Т. Мальтуса (XIX ст.), темпи зростання населення перевищують темпи зростання кількості засобів існування, тобто перевищують темпи зростання обсягів виробництва, а це призводить до появи надлишкового населення;
- К. Маркс (XIX ст.) вважає, що розвиток виробничих сил, нагромадження капіталу, збільшення органічної будови капіталу призводять до витіснення найманих працівників машинами;
- за теорією А. Літу, відсутність досконалої конкуренції на ринку праці призводить до підвищення цін на працю, що, в свою чергу, обумовлює скорочення попиту на неї, отже, зумовлює безробіття;
- Дж. М. Кейнс причиною багатьох економічних проблем вважає відставання сукупного попиту від сукупної пропозиції, що викликає зменшення обсягів виробництва, отже, і збільшення безробіття;
- науково-технічний прогрес викликає структурні зрушення в економіці: появу нових галузей та звуження або зникнення старих. Це стає причиною невідповідності якісних характеристик попиту і пропозиції робочої сили, отже, викликає безробіття серед людей застарілих професій;
- сезонність виробництва у окремих галузях (сільському господарстві, будівництві, туризмі) зумовлює сезонне безробіття серед робітників, зайнятих цими видами економічної діяльності;
- економічна політика уряду із встановлення мінімального рівня заробітної плати викликають збільшення витрат виробництва, тобто зниження сукупної пропозиції і збільшення безробіття.

Існує декілька видів безробіття, які можна класифікувати за різними ознаками:

I. За співвідношенням кількості безробітних та кількості робочих місць:

*абсолютне* – має місце, коли в цілому в національній економіці пропозиція робочої сили перевищує попит на неї;

*відносне* – має місце, коли в межах національної економіки попит і пропозиція праці врівноважені, але в одних галузях або регіонах має місце надлишок робочої сили, а в інших – нестача.

II. За залежністю від волі працівників:

*добровільне* – виникає, якщо працівник звільняється за власним бажанням з причин низької заробітної плати, незадовільних умов роботи тощо;

*вимушене* – виникає не з бажання працівника, ініціатором звільнення виступає адміністрація фірм. Ця форма безробіття.

III. За відкритістю прояву:

*відкрите* – проявляється як наявність економічно активного населення, яке не має роботи, яка б приносила їм дохід;

*приховане* – проявляється як неповне використання робочої сили, в свою чергу поділяється на види:

вимушена неповна зайнятість – коли робітник працює неповний робочий день, тиждень або місяць, рік (якщо з ініціативи адміністрації надаються відпустки за рахунок робітника);

кваліфікаційне безробіття – коли робітник виконує функції, які не відповідають його рівню майстерності, розряду, спеціальності;

функціональне безробіття – коли працівник присутній на роботі, але не виконує своїх службових обов'язків з причини відсутності роботи.

IV. За тривалістю: тимчасове, тривале та сезонне безробіття.

V. За причиною виникнення: фрикційне, структурне та циклічне безробіття.

Фрикційне безробіття, на відміну від структурного та циклічного, пов'язане не з відсутністю робочих місць для робітників певної кваліфікації та досвіду роботи. Основною його причиною є намагання робітника знайти кращі для себе умови роботи (більш високу заробітну плату, більш зручний графік

роботи, кращий клімат в робочому колективі тощо). Фрикційне безробіття об'єднує також осіб, що шукають роботу вперше, та осіб, що втратили роботу внаслідок закриття або зменшення масштабів діяльності фірм (якщо такі зміни викликані чинниками випадкового характеру).

Головною ознакою фрикційного безробіття є його нетривалість. Адже фрикційне безробіття передбачає наявність потрібних робочих місць. Для того, щоб робітник знайшов місце роботи, йому не потрібні перепідготовка або перекваліфікація. Необхідний лише час, щоб він відшукав бажані умови праці.

Таким чином, фрикційне безробіття є не тільки неминучим (воно існувало навіть за умов планової економіки), а й навіть бажаним явищем. Адже воно, з одного боку, сприяє більш раціональному використанню робочої сили, а, з іншого боку, підвищує соціальний захист та рівень життя робітників, змушуючи роботодавців створювати належні умови та забезпечувати гідну оплату праці.

У межах фрикційного безробіття виділяють *безробіття очікувань* та *спекулятивне безробіття*. Безробіття очікувань має місце, якщо особа припиняє чинні трудові відносини заради нових з більш високою оплатою праці, до яких можна приступити лише через певний час. Спекулятивне безробіття виникає, якщо за умов зниження реальної заробітної плати працівники тимчасово відмовляються від роботи, сподіваючись на підвищення рівня оплати праці в майбутньому.

Структурне безробіття пов'язане із галузевими та територіальними зрушеннями в економіці: за одними видами діяльності обсяги виробництва знижуються, за іншими, навпаки – зростають, одні галузі зникають, інші – з'являються, одні регіони розвиваються випереджальними темпами порівняно з іншими. У результаті подібних структурних перетворень змінюється попит на окремі професії в певних регіонах країни, що викликає тимчасову нерівновагу на ринку праці. Таким чином, виникає надлишок робітників одних професій та нестача робітників інших професій або має місце регіональний дисбаланс попиту та пропозиції на ринку праці. У таких умовах, щоб відшукати нове місце роботи, працівник має або змінити професію, або переїхати в регіон, де існує



потреба у робітниках відповідної кваліфікації.

Слід також зазначити, що на відміну від фрикційного безробіття, структурне безробіття має вимушений характер. Йому досить часто чинять опір профспілки. Воно є тривалішим за фрикційне і має значні негативні соціальні наслідки, про які мова піде пізніше.

Але з економічного погляду, структурне безробіття є явищем не тільки неминучим, але й бажаним, адже воно сприяє раціональному використанню робочої сили, формуванню структури ринку праці відповідно до сучасних потреб виробництва, розвитку інноваційних виробництв, подальшому НТП, задоволенню більш розвинених потреб суспільства.

Циклічне безробіття пов'язане з циклічними коливаннями економіки, воно виникає в період економічного спаду, продовжує своє існування в період депресії та зменшується на фазах пожвавлення та підйому. Відставання сукупного попиту від сукупної пропозиції зумовлює економічний спад, який проявляється у зменшенні обсягів виробництва та банкрутстві фірм, що, в свою чергу, приводить до зменшення потреби у трудових ресурсах, тобто до вивільнення працівників. Тому циклічне безробіття часто називають безробіттям, пов'язаним із дефіцитом попиту. Циклічне безробіття найчастіше є тривалішим за фрикційне, але коротшим за структурне. Воно є вимушеним, має значні негативні як економічні, так і соціальні наслідки.

Виділяють також *інституціональне* безробіття, яке зумовлене діяльністю державних інститутів на ринку праці. Зокрема причинами інституціонального безробіття є наступні:

- високі соціальні виплати у зв'язку з безробіттям, з одного боку, сприяють зниженню пропозиції праці (люди відмовляються працювати, обираючи життя за рахунок соціальних виплат), з іншого, дозволяють більш довгий час шукати гідну роботу, що сприяє підвищенню рівня безробіття;
- висока мінімальна заробітна плата викликає збільшення витрат виробництва, зменшення сукупної пропозиції, зниження обсягів виробництва і, як наслідок, збільшення безробіття;

- недостатньо якісна робота служб зайнятості, коли безробітні не отримують належної інформації про наявні вакантні місця;
- високі прогресивні ставки оподаткування доходів зменшують стимули підвищення зайнятості працівників, адже за таких умов, чим вищі доходи, тим більша їх частка вилучається державою і менша залишається робітникам. Тобто додаткова зайнятість приносить все менший дохід.

Виділяють і інші види безробіття, зокрема: *технологічне* (пов'язане з тим, що впровадження нової автоматизованої техніки дозволяє значно скоротити потребу в живій робочій силі); *регіональне* (безробіття, що має місце в окремих регіонах країни); *молодіжне* (серед молоді) тощо.

### 3.5. НАСЛІДКИ БЕЗРОБІТТЯ. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ

Безробіття – є зовнішньою ознакою внутрішніх суперечностей розвитку ринкової економіки. Позбутися його повністю неможливо і не потрібно. Адже наявність безробіття в обмежених масштабах сприяє раціональному використанню трудових ресурсів.

Як зазначалося вище, ефективному перерозподілу та використанню робочої сили сприяє фрикційне та структурне безробіття. Їх сума становить *природний рівень безробіття* (рис. 5), який відповідає *повній зайнятості*. Отже, в економіці має місце повна зайнятість та виробляється повний обсяг потенційного ВВП, не за умови відсутності безробітних, а за умови, коли їх сума не перевищує природного рівня безробіття. Вважається, що при повній зайнятості кількість безробітних дорівнює кількості вакантних робочих місць, тобто попит на ринку праці дорівнює пропозиції.

Природний рівень безробіття не є сталою величиною; він є різним для різних країн та періодів часу. Так, сьогодні для країн Західною Європи природний рівень безробіття становить 4-5 %, для Північної Америки – 6,5-7 %, для України, де мобільність робочої сили невисока – 3,5-4 % [Юр, С.279]. З

розвитком економіки величина природного рівня безробіття зазвичай підвищується. Це відбувається через декілька причин. По-перше, підвищується частка жінок і молоді у загальній кількості зайнятості, а серед них питома вага безробітних завжди вище. По-друге, посилюється рівень соціального захисту безробітних, зокрема підвищується розмір виплат з безробіття, внаслідок чого проблема пошуку роботи перестає бути для людини такою гострою, як раніше, що сприяє продовженню тривалості фрикційного безробіття.

Перевищення фактичного безробіття над природним становить циклічне безробіття (рис. 3.2). Саме воно має значні негативні наслідки які умовно можна поділити на дві групи: економічні та соціальні наслідки. Слід також зазначити, що наведені нижче негативні соціальні наслідки в повній мірі стосуються і структурного безробіття.

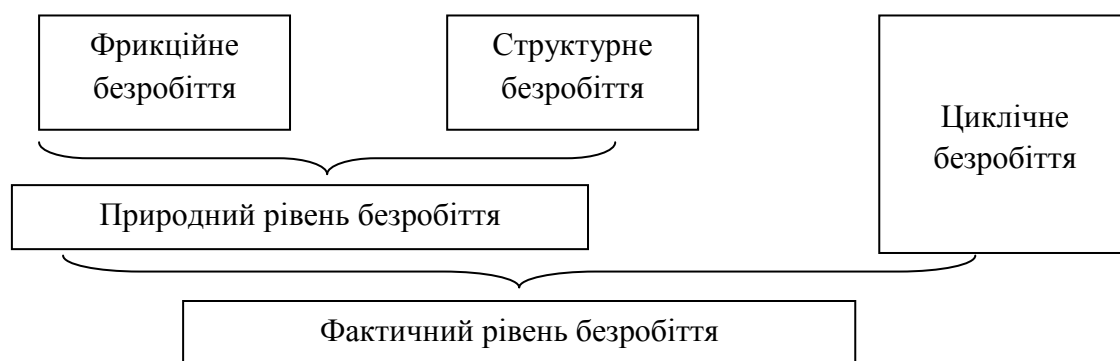


Рис. 3.5 - Природний та фактичний рівень безробіття

*Економічні негативні наслідки безробіття:*

1. Недовиробництво ВВП. Американським дослідником Артуром Оукеном було доведено, що існує взаємозв'язок між рівнем безробіття і падінням обсягу ВВП. За А. Оукеном, збільшення циклічного безробіття на 1 % призводить до скорочення реального ВВП на 2,5 %;

2. Зменшення податкових надходжень до державного бюджету;

3. Збільшення державних витрат на утримання безробітних.

*Соціальні негативні наслідки безробіття:*

1. Зниження рівня життя населення;

2. Декваліфікація робочої сили;

3. Підрив стереотипів трудової поведінки, коли людина втрачає мотиви і прагнення повернутися на ринок праці.

4. Зростання показників "соціальної патології" (психічні захворювання, злочинність, самогубства і вбивства, хвороби і т.п.);

5. Негативні зміни демографічної ситуації (зниження народжуваності, підвищення смертності, зменшення кількості шлюбів та зростання кількості розлучень);

6. Підвищення соціальної та політичної нестабільності;

Так, за деякими підрахунками, підвищення фактичного рівня безробіття на 1 % викликає зростання смертності на 2 %, кількості самогубств – на 4,1 %, вбивств – на 5,7 %. Зростання безробіття серед молоді на 1 % спричиняє підвищення рівня молодіжної злочинності на 4 %.

Оскільки в умовах ринкової економіки не існує і об'єктивно не може існувати механізму, який би забезпечував повну зайнятість і попереджав безробіття, виникає потреба в цілеспрямованому державному регулюванні ринку праці. Методи державного впливу на рівень зайнятості можна розбити на дві групи: активні та пасивні.

*Активні* пов'язані із допомогою держави в забезпеченні безробітних робочими місцями, а саме:

- створення та підтримка функціонування служб зайнятості;
- перепідготовка і підвищення кваліфікації;
- сприяння в пошуку роботи, зокрема надання інформації про вільні робочі місця;
- сприяння в заповненні вакансій підприємствами;
- стимулювання створення нових робочих місць, зокрема надання пільг суб'єктам малого підприємництва;
- надання допомоги при відкритті власної справи;
- організація суспільних робіт;
- сприяння мобільності робочої сили.

*Пасивні* пов'язані з наданням допомоги особам на час їх безробіття, серед яких слід виділити такі:

- виплати вихідної допомоги і допомоги по безробіттю;
- стипендії на період перепідготовки і підвищення кваліфікації;
- неоплачувані відпустки;
- дострокове оформлення пенсій по віку.

### 3.6. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Початок трансформаційних перетворень в Україні супроводжувався глибокою економічною кризою. Падіння обсягів національного виробництва, яке порівняно з 1990 роком скоротилися майже у 2,5 рази, вдалося повністю зупинити лише у 2000 році. Починаючи, з 2000 року економіка України відроджувалась, щорічно збільшуючи реальний ВВП як в цілому, так і на душу населення. Зазначені вище тенденції в повній мірі віддзеркалюють ринок праці, тенденції розвитку якого подані в таблиці 3.1.

Кількість зайнятих в економіці протягом 2000 – 2008 рр. збільшується, досягнувши у 2008 році свого максимального значення – 20972,3 тис. осіб, що складає 59,3% відсотків населення відповідної групи. У 2009 році спостерігається падіння кількості зайнятого населення України на 777,8 тис. осіб.

Таблиця 3.1 – Кількість зайнятого населення України протягом 2000 – 2009 рр.

Рік	Зайняте населення України			
	у віці 15 – 70 років		працездатного віку	
	у середньому, тис. осіб	у відсотках до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у відсотках до населення відповідної вікової групи
2000	20175,0	55,8	18520,7	64,5

2001	19971,5	55,4	18453,3	64,1
2002	20091,2	56,0	18540,9	64,4
2003	20163,3	56,2	18624,1	64,5
2004	20295,7	56,7	18694,3	64,6
2005	20680,0	57,7	18886,5	65,4
2006	20730,4	57,9	19032,2	65,9
2007	20904,7	58,7	19189,5	66,7
2008	20972,3	59,3	19251,7	67,3
2009	20194,5	57,7	18365,0	64,7

Кількість безробітних, навпаки протягом 2000-2006 років постійно зменшувалася. Кількість безробітних у 2006 році порівняно з 2000 роком зменшилася більше, ніж у 1,5 рази. Причому зменшувалася кількість безробітних, розрахована за обома підходами: і за методологією МОП, і за методологією, яку застосовує служба зайнятості згідно з чинним законодавством (табл. 3.2.).

Кількість безробітних протягом 2000 – 2008 поступово знижується і досягає свого найнижчого значення у 2007 році – 1417,6 тис. осіб. Проте вже у 2009 році кількість безробітного населення складає 8,8% населення у віці від 15 до 70 років.

Таблиця 3.2 – Кількість безробітного населення України протягом 2000 – 2009 рр.

Рік	Безробітне населення України			
	у віці 15 – 70 років		працездатного віку	
	у середньому, тис. осіб	у відсотках до населення віповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у відсотках до населення віповідної вікової групи
2000	2655,8	11,6	2630,0	12,4
2001	2455,0	10,9	2440,3	11,7
2002	2140,7	9,6	2128,6	10,3

2003	2008,0	9,1	1994,0	9,7
2004	1906,7	8,6	1888,2	9,2
2005	1600,8	7,2	1595,2	7,8
2006	1515,0	6,8	1513,7	7,4
2007	1417,6	6,4	1416,7	6,9
2008	1425,1	6,4	1424,0	6,9
2009	1958,8	8,8	1956,6	9,6

Певний інтерес становить аналіз особливостей зайнятості та безробіття серед чоловіків та жінок, а також серед міського та сільського населення (табл. 3.2). Як і слід очікувати, економічна активність чоловіків є значно вищою, за економічну активність жінок. У 2006 році вона становила 68,2 % проти 56,8 % у жінок. А от показник рівня зайнятості є вищим для жінок, що може бути свідченням того, що жінки є менш наполегливими в пошуках місця роботи та скоріше, ніж чоловіки переходять із категорії безробітних до категорії економічно неактивного населення.

Що стосується розподілу на міське та сільське населення, то тут слід відзначити більш високий рівень як економічної активності, так і рівня зайнятості серед сільського населення.

Таблиця 3.3. – Економічно активне населення (за методологією МОП) за статтю та місцем проживання у 2006 р.

Показник	Всього	У тому числі			
		жінки	чоловіки	міське населення	сільське населення
Економічно активне населення, тис. осіб	22245,4	10765,7	11479,7	15295,6	6949,8
Зайняті, тис. осіб	20730,4	10054,8	10675,6	14182,1	6548,3
Безробітні, тис. осіб	1515,0	710,9	804,1	1113,5	401,5
Економічно неактивне населення, тис. осіб	13542,1	8198,5	5343,6	9674,9	3867,2
Рівень економічної активності населення, %	62,2	56,8	68,2	61,3	64,2

Рівень зайнятості населення, %	93,2	93,4	93,0	92,7	94,2
Рівень безробіття населення, %	6,8	6,6	7,0	7,3	5,8

Рівень безробіття значно варіює і в розрізі регіонів України (рис. 3.6). Так, в 2006 році при середньому рівні безробіття 6,8 % в різних її областях значення цього показника становило від 4,5 % у Київській області до 9,3 % у Рівненській та Чернівецькій областях. Рівень безробіття, нижчий за середній в країні, спостерігався у 8 регіонах України: АРК та Київській, Одеській, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Запорізькій та Вінницькій областях. Усі інші області мали вищий за середній рівень безробіття. Найвищі показники безробіття спостерігалися в західному регіоні: Рівненській, Чернівецькій, Тернопільській та Житомирській областях. Таким чином, в певній мірі можна стверджувати про наявність зворотного зв'язку між рівнем економічного розвитку регіону та рівнем безробіття в ньому.

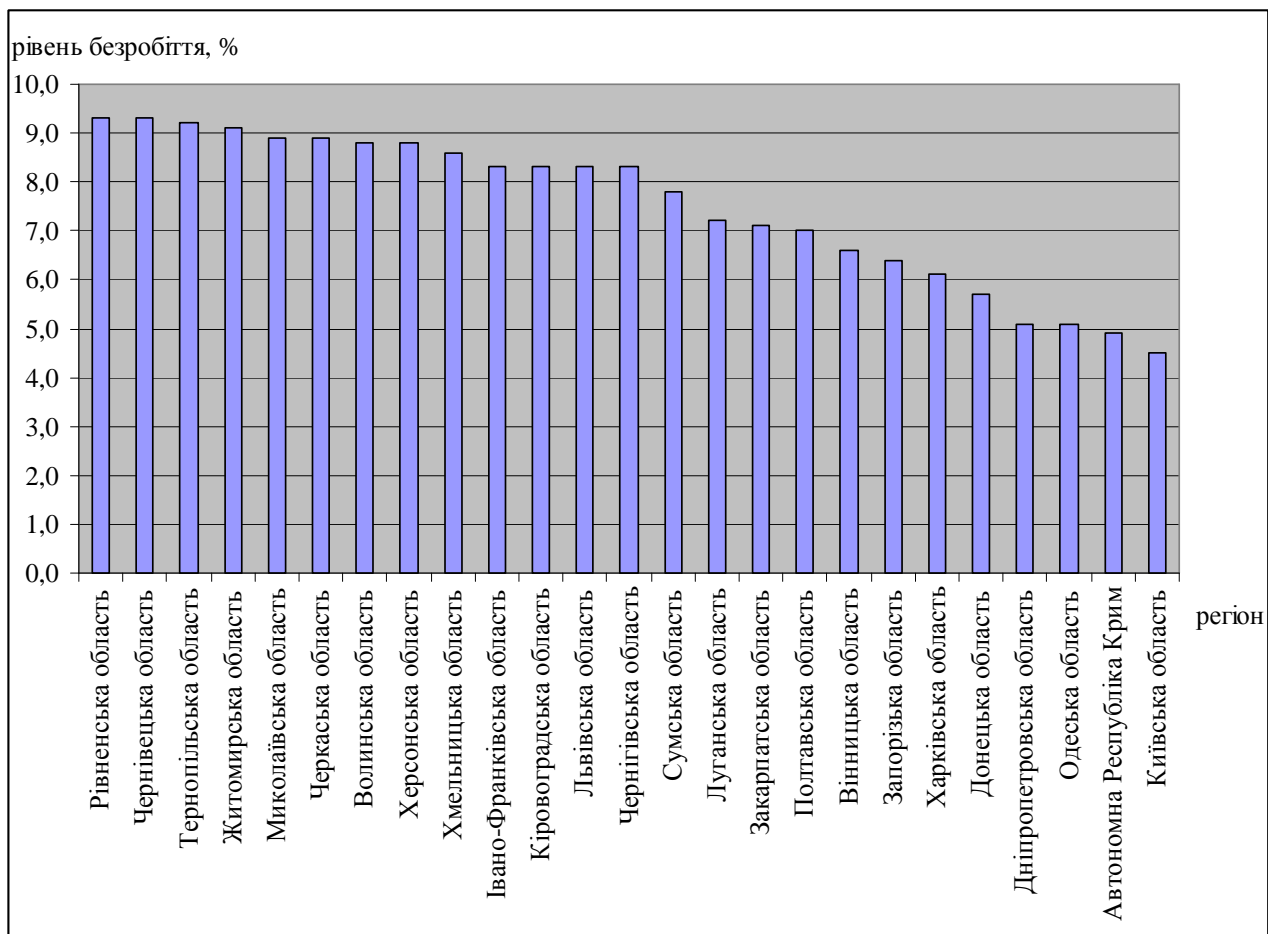


Рис. 3.6 - Рівень безробіття в регіонах України у 2006 році



Проведені вище розрахунки свідчать про наявність довгострокової позитивної динаміки на ринку праці України. Однак, ситуацію не можна назвати ідеальною. Адже рівень безробіття в Україні перевищує природний рівень (який, нагадаємо, складає 3,5 - 4,0 %). При цьому в Україні існують такі негативні явища, як:

- прихована зайнятість з метою ухиляння від податків(що знижує рівень соціального захисту населення) або з метою отримання не лише трудового доходу, а й соціальної допомоги з безробіття;
- приховування реальних розмірів трудових доходів;
- приховане безробіття, коли робітник працює неповний робочий день або тиждень не із власної волі;
- низька мінімальна і середня заробітна плата;
- невідповідність освіти та кваліфікації робітників вимогам ринку праці тощо.

Всі ці проблеми вимагають нагального рішення, у тому числі відповідних заходів з боку держави.

## **НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ.**

*Основні терміни:* ринок праці, пропозиція робочої сили, попит на робочу силу, рівновага на ринку праці, інституціональне та неінституціональне населення, економічно активне населення, зайнятість, безробіття, природний рівень безробіття, закон А. Оукена, активні та пасивні методи державного регулювання зайнятості.

*Контрольні питання:*

1. Що таке ринок праці і які функції він виконує ?
2. Що таке інституціональне і не інституціональне населення?
3. В чому відмінності в розрахунку рівня зайнятості в методології

МОТ та традиційному макроекономічному аналізу?

4. Що таке безробіття та як визначається рівень безробіття?

5. Назвіть основні види безробіття та дайте визначення повної зайнятості?

*Тести:*

1. Суб'єктами ринку праці є:

А. Наймані робітники.

Б. Роботодавці.

В. Профспілки.

Г. Держава.

Д. Усі відповіді вірні.

2. Яка з функцій ринку праці полягає в тому, що сучасний ринок праці має сприяти підвищенню рівня зайнятості та захисту безробітних:

А. Суспільного розподілу праці.

Б. Інформаційна.

В. Врівноважуюча.

Г. Стимулююча.

Д. Соціальна.

3. Основним чинником попиту та пропозиції на ринку праці є:

А. Заробітна плата.

Б. Технологіями виробництва.

В. Продуктивністю праці.

Г. Чисельність населення, його статево-вікова структура та територіальний розподіл.

Д. Традиції, культура, звички, релігія, основні мотиви до праці в суспільстві тощо.

4. Особи, що не досягли працездатного віку або вийшли на пенсію, особи, що знаходяться в тривалій ізоляції, інваліди I та II груп та інші групи населення, що різних причин не можуть працювати, складають категорію:

А. Економічно неактивного населення.

Б. Незайнятого населення.

В. Робочої сили.

Г. Інституціонального населення.

Д. Усі відповіді невірні.

5. Особи, які не відносяться до групи інституціонального населення та не працюють, не шукають роботу, не готові до неї приступити відносяться до категорії:

А. Безробітних.

Б. Незайнятих.

В. Економічно неактивного населення.

Г. Неінституціонального населення.

Д. Усі відповіді невірні.

6. Відповідно до методології МОП для оцінки економічної активності, зайнятості та безробіття населення слід розглядати вікову групу:

А. Усе населення незалежно від віку.

Б. 15-70 років.

В. 16-55 років для жінок та 16-60 років для чоловіків.

Г. Старше 21 року.

Д. Молодше 70 років.

7. Вважають ринок праці є саморегульованою системою, що здатна самостійно поновлювати свій рівноважний стан при повній зайнятості:

А. Кейнсіанці.

Б. Меркантилісти.

В. Інституціоналісти.

Г. Неокласики.

Д. Усі відповіді невірні.

8. Існування циклічного безробіття:

А. пояснюється припущенням Кейнса, що заробітна плата не росте в умовах надлишкового попиту на ринку праці.

Б. Пояснюється припущенням Кейнса, що заробітна плата не знижується в умовах надлишкового попиту на ринку праці.

В. Визнається навіть економістами класичної школи.

Г. Відіграє незначну роль у загальному рівні безробіття.

Д. Усі попередні відповіді невірні.

9. Дж. М. Кейнс вважав, що:

А. Уряд повинен використовувати державні закупівлі і податки, щоб сприяти зниженню безробіття.

Б. У ринковій системі є механізми, здатні самостійно в короткий термін забезпечити високий рівень зайнятості.

В. Економіка має розвиватися на основі централізованого планування.

Г. Необхідно знищити приватну власність.

Д. Усі попередні відповіді невірні.

10. Особа, що сподівається незабаром знову одержати роботу:

А. Відноситься до розряду зайнятих.

Б. Відноситься до безробітного.

В. Не враховується в складі робочої сили.

Г. Розглядається як не цілком зайнята.

Д. Розглядається, що втратила надію знайти роботу.

11. Якщо в цілому в національній економіці пропозиція робочої сили перевищує попит на неї, то має місце:

А. Відносне безробіття.

Б. Структурне безробіття.

В. Абсолютне безробіття.

Г. Відкрите безробіття.

Д. Інституційне безробіття.

12. Природний рівень безробіття можна розрахувати як суму:

А. Структурного та циклічного безробіття.

Б. Фрикційного та структурного безробіття.

В. Добровільного та фрикційного безробіття.

Г. Відносного та інституціонального безробіття.

Д. Фрикційного та сезонного безробіття.

13. Недостатній сукупний попит приводить:

А. До зростання фрикційного безробіття.

Б. До зростання структурного безробіття.

В. До зростання циклічного безробіття.

Г. До зростання прихованого безробіття.

Д. Усі попередні відповіді невірні.

14. Відповідно до закону Оукена, двопроцентне перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем означає, що відставання фактичного обсягу ВВП від реального складає:

А. 2 %.

Б. 3 %.

В. 4 %.

Г. 5 %.

Д. Значно більше, ніж 5 %.

*Задачі та завдання:*

1. Кількість населення складає 100 млн. осіб, 24 млн. осіб – діти до 16 років, а також люди, що знаходяться у довгостроковій ізоляції, 30 млн. осіб вибули зі складу робочої сили, 4 млн. 600 тис. осіб – безробітні, 1 млн. осіб – робітники, які працюють неповний робочий день. Розрахувати: а) величину робочої сили, б) рівень безробіття.

*Розв'язок:* 1) Робоча сила = все населення (100 млн.) - діти до 16 років (24 млн.) - люди, що вибули із складу робочої сили (30 млн.) = 46 млн. чол.

2) Рівень безробіття = кількість безробітних / робоча сила =

4 млн. 600 тис. / 46 млн. x 100% = 10%.

2. Використовуючи закон Оукена, розрахуйте відставання фактичного ВВП від потенційного за наступних умов: фактичний рівень безробіття складає 9 %, фрикційне безробіття дорівнює 4 %, структурне – 2 %.

*Розв'язок:* 1) розрахуємо рівень природного безробіття = фрикційне +

структурне = 4% + 2% = 6%.

2) розрахуємо циклічний рівень безробіття = фактичний рівень безробіття – природний рівень безробіття = 9% - 6% = 3%.

3) Використовуючи закон Оукена, розрахуємо відставання фактичного ВВП від потенційного = циклічний рівень безробіття x 2,5 = 3% x 2,5 = 7,5%.

**3.** Економіка описується наступними даними: природний рівень безробіття дорівнює 6 %, фактичний рівень безробіття – 7,33 %, потенційний ВВП збільшується на 3 % за рік. Наскільки швидко повинен зростати фактичний ВВП для того, щоб у наступному році була забезпечена повна зайнятість ресурсів при природному рівні безробіття? Коефіцієнт Оукена дорівнює 3.

*Розв'язок:* 1) знайдемо циклічний рівень безробіття = фактичний рівень безробіття – природний рівень безробіття = 7,33% - 6% = 1,33 %.

2) зростання фактичного ВВП = циклічне безробіття x коефіцієнт Оукена = 1,33% x 3 = 3,99%.

**4.** Щорічний темп зростання реального ВВП складає 7 %. Фактичний рівень безробіття становить 11 % при природному безробітті на рівні 5 %. Визначте, скільки часу знадобиться для досягнення повної зайнятості, якщо відомо, що у відповідності до закону Оукена, кожен відсоток зростання реального ВВП понад 2 % призводить до зниження рівня безробіття на 0,4 %.

*Відповіді на тести:* 1-Д, 2-Д, 3-А, 4-А, 5-Г, 6-Б, 7-Г, 8-В, 9-А, 10-Б, 11-В, 12-Б, 13-В, 14-Г.

## **Розділ 4. ТОВАРНИЙ РИНОК**

- 1. Сукупний попит та його структура. Крива сукупного попиту. Закон сукупного попиту та його фактори.*
- 2. Нецінові чинники сукупного попиту.*
- 3. Сукупна пропозиція. . Нецінові чинники сукупної пропозиції.*
- 4. Модель АД-АС як базова модель економічної рівноваги.*

#### 4.1. СУКУПНИЙ ПОПИТ ТА ЙОГО СТРУКТУРА. КРИВА СУКУПНОГО ПОПИТУ. ЗАКОН СУКУПНОГО ПОПИТУ ТА ЙОГО ФАКТОРИ

Національна економіка, яка є предметом вивчення макроекономіки, постає як агрегований національний ринок, основними параметрами якого є сукупний попит і сукупна пропозиція, взаємодія між якими визначає рівноважний обсяг національного виробництва, рівень цін та зайнятості.

*Товарний ринок* – це ринок товарів та послуг, на якому результати суспільного виробництва (сукупна пропозиція) за допомогою цін узгоджуються із суспільними потребами (у формі сукупного попиту).

**Сукупний попит (AD)** – це та сумарна кількість товарів та послуг, яку всі суб'єкти національного ринку готові придбати при певному рівні цін.

Оскільки основними суб'єктами національного ринку виступають домогосподарства, підприємства, уряд і іноземці, то за своєю структурою сукупний попит (AD) складається з:

- *споживацького попиту* з боку населення (домогосподарств) на придбання товарів та послуг для задоволення своїх потреб - (C);
- *інвестиційного попиту* з боку фірм-виробників на інвестиційні товари - (I);
- попиту на певні товари та послуги з боку держави у вигляді *державних закупок* – (G);
- *попиту з боку іноземців* на вітчизняні товари, який розраховується як *чистий експорт* (різниця між експортом та імпортом) - (X).

$$AD = C + I + G + X \quad (4.1)$$

На сукупний попит впливає багато чинників. Але за базову екзогенну змінну функції сукупного попиту приймається лише рівень цін. Це пояснюється тим, що сукупний попит є категорією ринку, на якому ціна відіграє головну регулювальну роль — пов'язує між собою сукупний попит і сукупну пропозицію.

**Закон сукупного попиту:** при інших рівних умовах величина сукупного попиту знаходиться у зворотній залежності від динаміки рівня цін у країні.

При побудові **графіка сукупного попиту** враховується ситуація на національному ринку в цілому. Тому по горизонтальній осі відкладається та величина реального ВВП країни, яку можуть придбати суб'єкти національного ринку на певний час при певному рівні цін на всі товари та послуги у країні ( $P$ ). Рівень цін розраховується в відсотках до певного періоду.

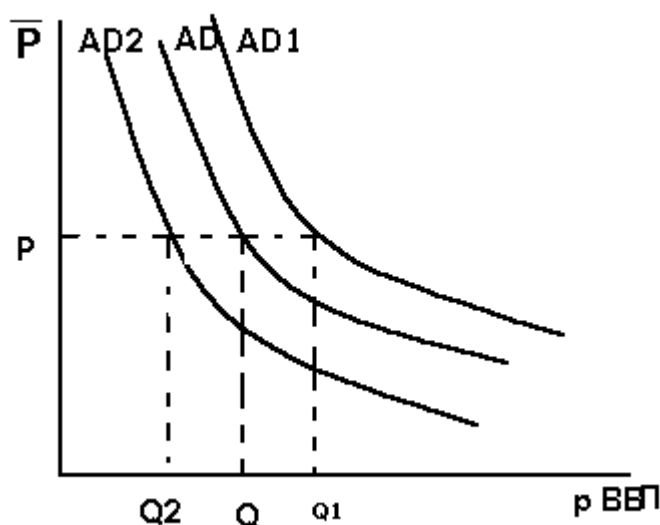


Рис. 4.1 - Графіки сукупного попиту

Дію закону сукупного попиту підсилюють три ефекти:

1. *Ефект відсоткових ставок.*

Коли в країні зростає рівень цін на всі товари та послуги, наслідком цього стає зростання відсоткових ставок за кредитами. Це призводить до зменшення попиту на інвестиції, які є важливою складовою частиною сукупного попиту. У результаті при зростанні рівня цін, збільшенні процентів за кредитами і зменшенні інвестицій величина AD падає.

2. *Ефект багатства (ефект реальних касових залишків).*

При зростанні рівня цін у країні купівельна спроможність заощаджень населення значно зменшується. Тепер на заощаджені кошти населення зможе придбати набагато менше товарів та послуг. Це призводить до зменшення



споживацького попиту, а значить, і сукупного попиту.

### *3.Ефект імпортних закупок.*

При зростанні рівня цін у країні зменшується величина експорту та зростає величина імпорту. Це призводить до зменшення чистого експорту, а значить і сукупного попиту.

Таким чином, сукупний попит - це попит на всі товари та послуги, які вироблені в національній економіці, з боку всіх суб`єктів національного ринку: населення, фірм-виробників, держави та іноземців. Крива сукупного попиту показує зворотну залежність між величиною сукупного попиту та рівнем цін на всі товари та послуги. Але як і у випадку з ринковим попитом, на сукупний попит впливає цілий ряд нецінових факторів.

## **4.2. НЕЦІНОВІ ЧИННИКИ СУКУПНОГО ПОПИТУ**

Для розуміння нецінових факторів сукупного попиту згадаємо його структуру:  $AD = C + I + G + X$ . Зміни всіх складових сукупного попиту і будуть виступати його неціновими чинниками.

### *1. Зміни в споживацьких витратах (C), на які впливають:*

- *динаміка доходів населення країни.* Зрозуміло, що коли доходи населення зростають, воно купує на національному ринку більше товарів та послуг, що призводить до збільшення сукупного попиту. І, навпаки, коли падають доходи, населення зменшує споживацький попит;

- *ставка прибуткового податку на доходи фізичних осіб.* Коли ставки прибуткового податку зменшуються, це призводить до збільшення доходів населення, що дає йому можливість купувати більше товарів та послуг. У результаті сукупний попит в країні зростає, що графічно відображається зміщенням кривої AD вправо та вгору;

- *очікування населенням майбутніх змін у рівні цін у країні.* Якщо населення країни впевнене в стабільності цін, воно зменшує споживання, та збільшує заощадження. У разі посилення інфляційних очікувань населення

намагається якнайшвидше витратити свої гроші, що звичайно ж збільшує і сукупний попит;

- *рівень добробуту споживачів в цілому*, який визначається ринковою вартістю всіх його активів, у тому числі цінних паперів та нерухомості. Якщо добробут населення зростає, то це призводить до збільшення сукупного попиту в країні, оскільки багате населення може дозволити собі більше споживати і менше зберігати.

## 2. Другою складовою частиною AD виступають *інвестиційні витрати (I)*.

На зміни в інвестиційних витратах впливають:

- *процентна ставка банківських кредитів*. Якщо кредити банків дорожчають, то інвесторам стає не вигідним отримувати такі кредити. Скажімо, ставка відсотків за кредитами –30%, а інвестор може вкласти ці гроші в інвестиційний проект, який принесе йому лише 20% прибутку. Звичайно, інвестор не буде брати такий кредит. Тому зростання ставки відсотків по кредитах призводить до зменшення як інвестиційного, так і сукупного попиту. І, навпаки, коли в банках можна взяти дешеві кредити, інвестори вкладають ці кошти в розвиток виробництва і купують на національному ринку більше інвестиційних товарів: машин, обладнання, сировини, матеріалів, що призводить до збільшення сукупного попиту;

- *прибутковість майбутніх інвестицій* також впливає на рівень інвестиційного попиту. Якщо розрахунки підприємця показують високу прибутковість майбутніх інвестицій, то він буде вкладати в розвиток підприємства значні кошти, що призведе до зростання інвестиційного і сукупного попиту. Якщо ж інвестиції будуть приносити малі прибутки, а їх отримання є справою невизначеною і проблематичною, то сукупний попит у країні буде зменшуватись разом з інвестиційним попитом;

- *наявність надлишкових виробничих потужностей* також впливає на рівень інвестицій в країні. Якщо на виробництві існує 1000 одиниць обладнання, а на певний час використовується лише 500 одиниць, то зрозуміло, що вкладати інвестиції у розвиток виробництва не має сенсу. І, навпаки, якщо

всі 1000 одиниць обладнання працюють на повну потужність, а попит на продукцію зростає, необхідно розширювати виробництво за рахунок усе нових інвестицій. Це призведе і до збільшення сукупного попиту;

- *розвиток НТР та виникнення нових технологій* також є значним фактором інвестиційного попиту. Впровадження нових технологій потребує значних інвестицій, збільшення яких призведе і до збільшення сукупного попиту;

- *рівень оподаткування доходів підприємців* є потужним фактором, який також визначає рівень інвестицій у країні. Зрозуміло, що низькі ставки податків на прибуток дають можливість залишати більше коштів в розпорядженні підприємств, що в масштабах економіки країни в цілому збільшує рівень інвестицій і призводить до зростання AD.

3. *Зміни в розмірі державних закупок (G)* є третім важливим неціновим фактором, що впливає на величину сукупного попиту (AD). Коли державні закупки зростають, то сукупний попит у країні також зростає. Збільшення державних закупок залежить від доходів державного бюджету та структури його видатків.

4. *Чистий експорт (X)* є четвертою складовою частиною AD і водночас його неціновим фактором. Зміни величини чистого експорту залежать:

- від відповідності світовим стандартам якості вітчизняної продукції;
- від співвідношення рівня цін у країні та світових цін;
- від стану економіки країн-партнерів по міжнародній торгівлі;
- від стану вітчизняної економіки;
- від зміни курсу національної валюти.

Збільшення розміру чистого експорту означає що іноземні покупці збільшують попит на продукцію вітчизняних підприємств, що призведе до збільшення чистого експорту у країні, а значить і сукупного попиту.

Графічно зміни в сукупному попиті, як уже відзначалося вище, відображаються *зміщенням кривої AD* вправо, якщо сукупний попит зростає, і ліворуч, якщо сукупний попит падає (рис. 4.1). Якщо крива AD є вихідною, то

збільшення сукупного попиту в країні в результаті дії нецінових факторів буде відображатись зміщенням кривої AD в положення AD1, при незмінному рівні цін P. При цьому обсяг попиту на реальний ВВП збільшиться до рівня Q1. Коли в результаті дії нецінових факторів сукупний попит в країні зменшується, то крива AD зміщується в положення AD2, а обсяг сукупного попиту в країні зменшується до рівня Q2 (РИС. 4.1). Це означає, що при незмінному рівні цін суб'єкти національного ринку готові придбати реального ВВП країни набагато менше, ніж раніше.

Слід обов'язково зауважити, що зміни в сукупному попиті можуть виникнути і в результаті змін в кількості грошей, які обертаються в економіці. Збільшення кількості грошей також зміщує криву сукупного попиту праворуч, але результатом такого зміщення може бути інфляція попиту, про яку розмова буде нижче.

#### **4.3. СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ. НЕЦІНОВІ ЧИННИКИ СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ**

Другою стороною національного ринку є сукупна пропозиція, оскільки на будь-якому ринку, не може існувати попиту без пропозиції. Але, на відміну від ринкової пропозиції окремих товарів та послуг, сукупна пропозиція має ряд особливостей.

**Сукупна пропозиція (AS)** – це та кількість товарів та послуг, яку національні та іноземні виробники готові поставити на національний ринок при певному рівні цін

В основі сукупної пропозиції лежить кількість товарів та послуг, які були вироблені економікою країни для реального кінцевого споживання, тобто реальний ВВП. Але структура сукупної пропозиції дещо складніша.

$$AS = p \text{ ВВП} + \text{імпорт} + \text{державні запаси країни} + \text{кошти фондів}$$

соціального страхування – втрати в економіці – витрачання державних запасів країни.

Крива сукупної пропозиції також має певні особливості. Її побудова потребує врахування наступних моментів:

- період часу в розвитку економіки (довгостроковий або короткостроковий період).
- фазу ділового циклу, на якій перебуває економіка країни.
- наявність давньої дискусії між представниками класичної та кейнсіанської школи стосовно характеру кривої сукупної пропозиції.

В *короткостроковому* періоді характер кривої сукупної пропозиції знаходиться в залежності від фази економічного (ділового) циклу. Ринкова економіка розвивається циклічно, тобто переходить від одного ділового циклу до іншого. *Діловий цикл* – це період часу від початку одного економічного спаду до початку іншого ( або від одного піку в розвитку економіки до іншого піку). Графік класичного ділового циклу надано на рис. 4.2.

Класичний діловий цикл складається з декількох фаз. В процесі піднесення економіка досягає найбільших обсягів реального ВВП до кризового періоду (*пик* в розвитку економіки). Далі починається перша фаза ділового циклу – *спад або рецесія*. Вона характеризується зменшенням обсягів виробництва реального ВВП, збільшенням безробіття та обсягів нереалізованої продукції, недозавантаженням виробничих потужностей підприємств, зменшенням інвестицій, падінням курсу цінних паперів, зростанням ставки відсотку за кредити. Зменшення обсягів виробництва ВВП триває до моменту досягнення економікою точки “*дна*”, тобто найнижчих обсягів виробництва ВВП на період кризи. Якщо економіка протягом певного часу стоїть на місці, тобто ВВП країни і не зменшується, і не зростає, то така фаза ділового циклу має назву “*депресія*”. Після фази депресії починається *фаза економічного піднесення*, а після досягнення докризових обсягів виробництва починається *фаза економічного зростання*, яка характеризується збільшенням обсягів виробництва ВВП країни в процесі економічного зростання. Але через певний

1. Перше конвенція підкреслює в тому, що на повному етапі розвитку

## 2. Монетарність впрямую — це постійний кривий, пов'язаний з бронзового

3. Подія економісти поділяють на економічні кризи та звалим “шоком”

4. Показати економічний вплив такого поведінки з політичними

Таким чином, економічні кризи з'являються в результаті цілої низки причин, але проявляються в значному перевищенні сукупної пропозиції над сукупним попитом і зменшенні обсягів виробництва реального ВВП.

Економічний розвиток України в 1990-ті роки характеризувався надзвичайно глибокою економічною кризою. В кінці 1999 року реальний ВВП України складав лише 40,3 % від рівня реального ВВП 1990 року. Таким чином, спад в економіці України за ці роки – 59,7 % реального ВВП. Це один з найбільш глибоких економічних спадів в історії світової економіки. Але не можна назвати ситуацію в українській економіці класичним діловим циклом, оскільки в Україні відбулося переплетіння декількох криз: *системної* (пов'язаної з переходом від командної до ринкової системи), *структурної* (неефективність структури економіки, висока питома вага важкої матеріало- і фондоемкої промисловості), і *економічної* (значне скорочення обсягів виробництва).

Від циклічного розвитку економіки і залежить короткострокова крива сукупної пропозиції, що складається з трьох відрізків (рис. 4.3).

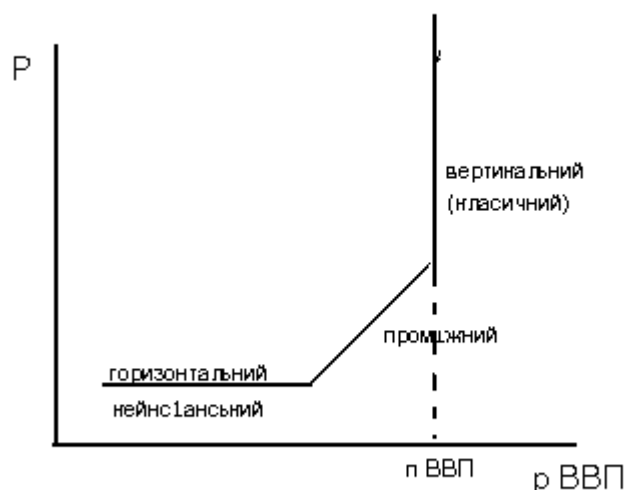


Рис. 4.3 - Короткострокова крива сукупної пропозиції

Перший відрізок кривої AS має назву *горизонтального або кейнсіанського*. Економісти кейнсіанської школи вважають, що в умовах

економічної кризи сукупна пропозиція в країні не залежить від динаміки рівня цін. Оскільки в умовах кризи існують невикористані виробничі потужності підприємств і багато робітників готові працювати при будь – яких умовах, збільшення обсягів виробництва можливе при незмінних витратах і цінах. Значний і тривалий вплив на розвиток виробництва, як вважають економісти кейнсіанської школи, справляє динаміка сукупного попиту.

Економісти, що належать до *класичної школи*, вважають, що крива AS є *вертикальною*. Ці економісти твердять, що ринкова економіка через механізми саморегулювання постійно повертається до обсягів виробництва потенційного ВВП, який відповідає вертикальному відрізку кривої AS. *Проміжний відрізок* кривої сукупного пропонування означає ситуацію економічного зростання, коли збільшення обсягів виробництва потребує зростаючих витрат, які повинні бути перекриті зростаючими цінами.

Аналіз короткострокової кривої AS вводить в економічний аналіз дуже важливе поняття: потенційний ВВП.

**Потенційний ВВП** – це той максимальний обсяг ВВП, який може бути вироблений в економіці країни за умови використання всіх її виробничих можливостей і повній зайнятості робочої сили.

Потенційний ВВП можна пояснити таким чином. У кожний момент часу економіка має певну кількість виробничих ресурсів: праці, капіталу і землі. Поєднання цих факторів виробництва з наявними технологіями і повною зайнятістю робочої сили дає можливість отримати максимально можливий обсяг виробництва, про що вже йшла мова в розділі 1. Знаходження економіки в ситуації економічної кризи означає не повне використання всіх наявних ресурсів країни, тому поточний ВВП не завжди дорівнює потенційному ВВП.

У *довгостроковому* періоді крива сукупної пропозиції показує пряму залежність між зростанням рівня цін та реального ВВП (рис. 4. 4).



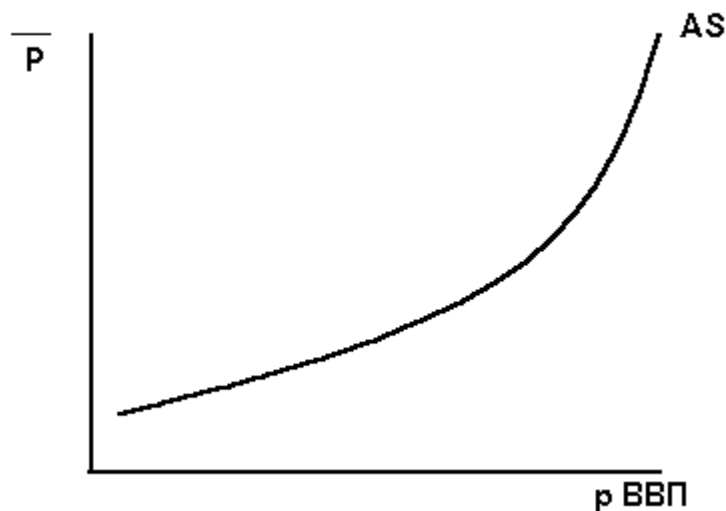


Рисунок 4.4 - Довгострокова крива сукупної пропозиції

На величину сукупної пропозиції впливає також цілий ряд *нецінових факторів*.

1. *Ціни на ресурси*. Створення ВВП потребує певної кількості ресурсів. Ці ресурси можуть бути внутрішніми та зовнішніми. Якщо ціни на сировину, матеріали або електроенергію зростають, то сукупна пропозиція в країні зменшується. Різке збільшення цін на ресурси (в рази) економісти називають “*шоком пропозиції*”. Такі “шоки” призводять до особливо різкого зменшення обсягів виробництва ВВП. Україна пережила декілька періодів різкого збільшення цін на ресурси, особливо зовнішні, що пов’язано із різким збільшенням цін на енергоносії на світових ринках. В економічно розвинених країнах світу найбільш дорогим ресурсом є праця, тому підвищення заробітної плати, не пов’язане із зростанням продуктивності праці, негативно впливає на динаміку ВВП. І, навпаки, зменшення цін на ресурси призводить до збільшення сукупної пропозиції.

2. *Рівень продуктивності праці та технологій* також виступають неціновим фактором AS. Продуктивність праці визначається кількістю продукції, яка припадає на одного працюючого. Чим вище рівень

продуктивності праці, тим більша сукупна пропозиція у країні. У свою чергу, продуктивність праці залежить значною мірою від того, як швидко в виробництві використовуються найновіші досягнення НТР, на якому рівні знаходиться в країні використання найсучасніших технологій та інновацій. Впровадження сучасних технологій виробництва потребує значних *інвестицій*. Тому в короткостроковому періоді інвестиції виступають неціновим фактором сукупного попиту, а в довгостроковому періоді вони є неціновим фактором сукупної пропозиції.

3. *Державне регулювання економіки* здійснює значний вплив на сукупну пропозицію. Макроекономічна політика держави в галузі оподаткування, бюджетна та грошово-кредитна політика здійснюють значний вплив на економічне зростання. Ефективна державна політика створює умови для збільшення сукупної пропозиції. Помилки в ній можуть призвести до погіршення економічної ситуації у країні.

Графічно дія нецінових факторів сукупної пропозиції ілюструється зміщенням кривої AS праворуч при збільшенні, і ліворуч, при зменшенні сукупної пропозиції (рис. 4.5.).

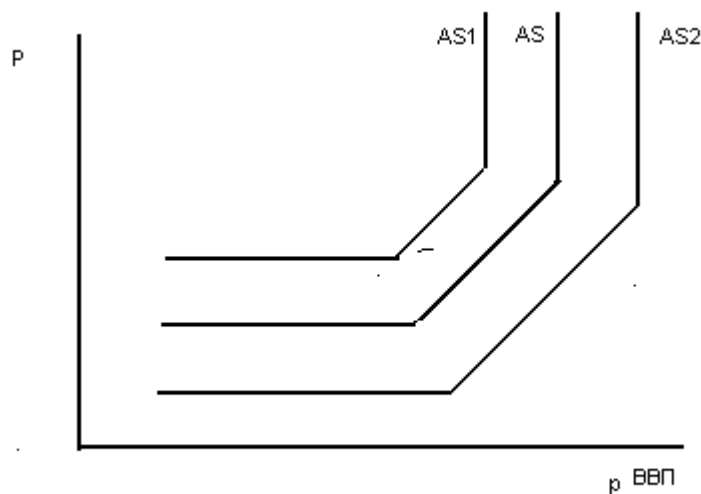


Рис. 4.5 - Зміни сукупної пропозиції під впливом нецінових факторів.

#### 4.4. МОДЕЛЬ AD - AS ЯК БАЗОВА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

На національному ринку в цілому *ситуація рівноваги визначається як рівність між сукупним попитом та сукупною пропозицією ( $AD = AS$ ), що і визначає рівноважний обсяг виробництва реального ВВП (фактичний або поточний ВВП) та рівноважний рівень цін у країні.*

Але, як вже говорилося вище, економіка розвивається циклічно, що відображається різними відрізками короткострокової кривої сукупної пропозиції. Розглянемо кожну ситуацію окремо.

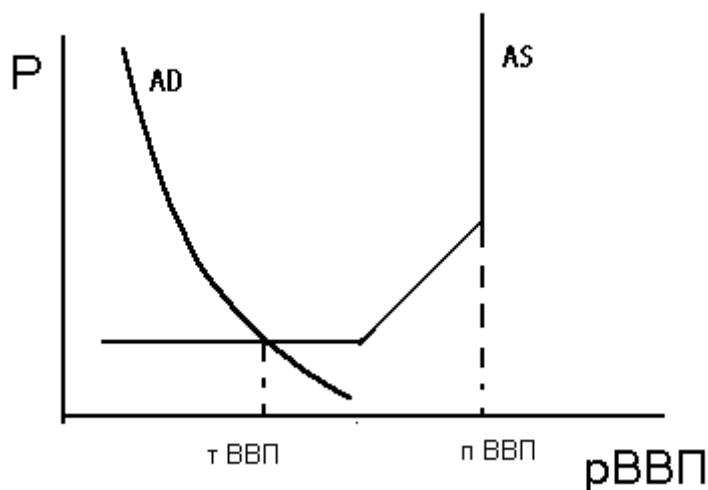


Рис. 4.6 - Досягнення рівноваги на горизонтальному відрізку AS

1. Якщо крива  $AD$  перетинає криву  $AS$  на горизонтальному відрізку, то це є графічною ілюстрацією того, що економіка країни знаходиться в кризовому стані (див. рис. 4.6). Кризова ситуація означає наявність циклічного безробіття та значної кількості невикористаних виробничих потужностей підприємств. У цьому випадку рівноважний обсяг виробництва реального ВВП ( $\tau \text{ ВВП}$ ) буде відповідати ситуації рівності між сукупним попитом та сукупною пропозицією, а величина рівноважного ВВП країни буде набагато меншою, ніж потенційний ВВП.

Відзначимо також, що в цьому випадку рівень цін не відіграє ніякої ролі в досягненні рівноваги і залишається незмінним. Щоб зрозуміти, чому це відбувається, розглянемо рис. 4. 7. Якщо сукупний попит збільшиться від рівня AD до рівня AD1, то виробничий сектор економіки збільшить обсяги виробництва рівноважного ВВП від рівня Q до рівня Q1. Але рівень цін залишається незмінним –  $P_0$ . В умовах кризи наявність невикористаних виробничих потужностей і циклічного безробіття дає можливість підприємцям збільшувати обсяги виробництва при незмінних витратах фірми, а значить, і при незмінних цінах. Відомо, що дуже важливою частиною витрат є заробітна плата. Але в умовах економічної кризи та значного рівня безробіття робітники готові працювати і при незмінному рівні заробітної плати, аби тільки мати роботу. Це також впливає на незмінність витрат фірм. Тому головним фактором зростання рівноважного ВВП на горизонтальному (кейнсіанському) відрізку AS є зростання сукупного попиту.

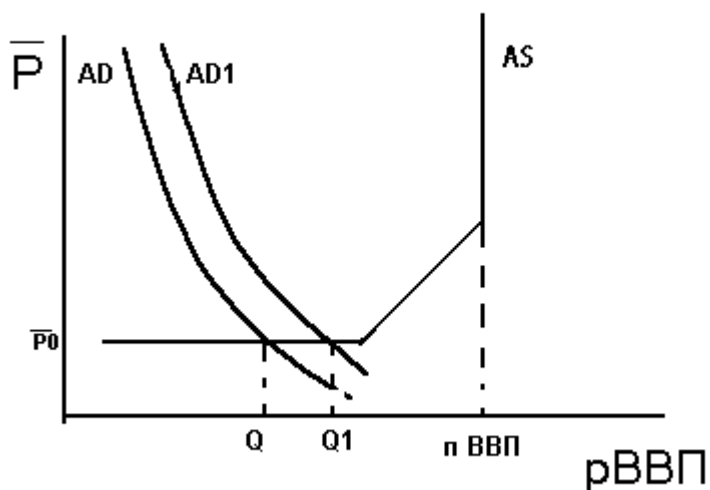


Рис. 4.7 - Збільшення сукупного попиту на горизонтальному відрізку AS.

Якщо продукція підприємців знаходить своїх покупців, вони збільшують обсяги її виробництва, використовуючи наявні виробничі можливості та вільну робочу силу. досягнення рівноважного ВВП на *проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції* показано на рис. 4.8.

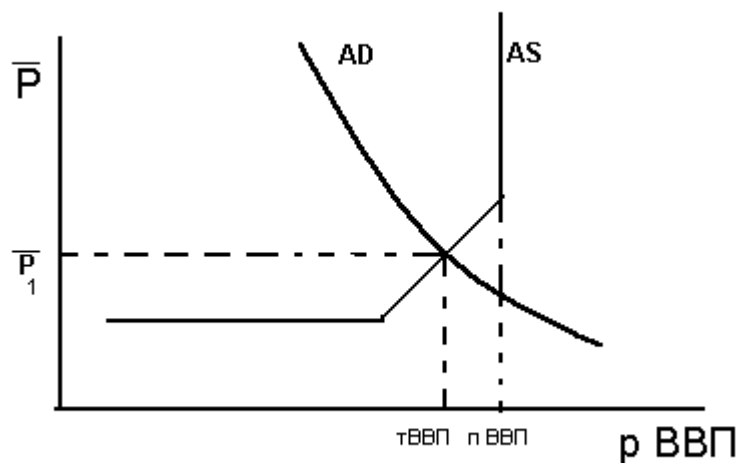


Рис. 4.8 - Досягнення рівноважного ВВП на проміжному відрізку AS

На проміжному відрізку відображається ситуація виходу з економічної кризи, за якої величина рівноважного ВВП (т ВВП) наближається до рівня потенційного ВВП. Але процес економічного зростання супроводжується збільшенням рівня цін у країні.

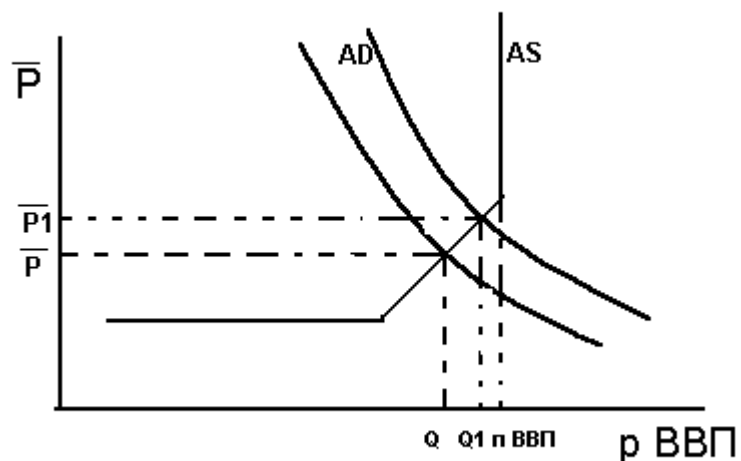


Рис. 4.9 - Збільшення сукупного попиту на проміжному відрізку AS

Розглянемо схему досягнення рівноважного стану економіки при зростанні сукупного попиту на проміжному відрізку (див. рис. 4. 9). Збільшення сукупного попиту від рівня AD до рівня AD1 на проміжному

відрізку кривої сукупної пропозиції призведе як до збільшення рівноважного ВВП від величини  $Q$  до  $Q_1$ , так і до збільшення рівня цін у країні від  $P$  до  $P_1$ . Це пояснюється тим, що нарощування обсягів виробництва тепер потребує від підприємців зростання інвестицій на закупку нового обладнання, нових технологій, більшої кількості сировини і матеріалів, а також зумовлює збільшення заробітної плати робітників для стимулювання їх переходу з інших підприємств на їх фірми. Витрати фірм зростають, що робить виробництво прибутковим лише за умови збільшення цін.

Досягнення рівноваги *на вертикальному (класичному) відрізку* кривої сукупної пропозиції ілюструє рис. 4.10. Вертикальний відрізок кривої  $AS$  відображає ситуацію досягнення економікою рівня потенційного ВВП. Рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції на цьому відрізку означає, що сукупний попит дорівнює потенційному ВВП країни.

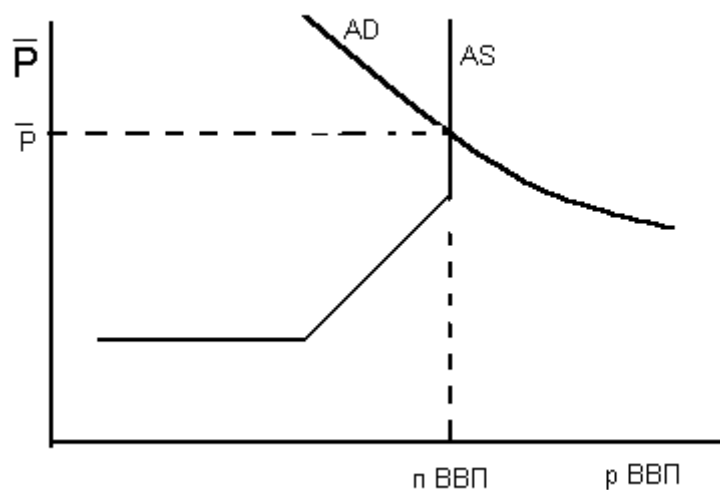
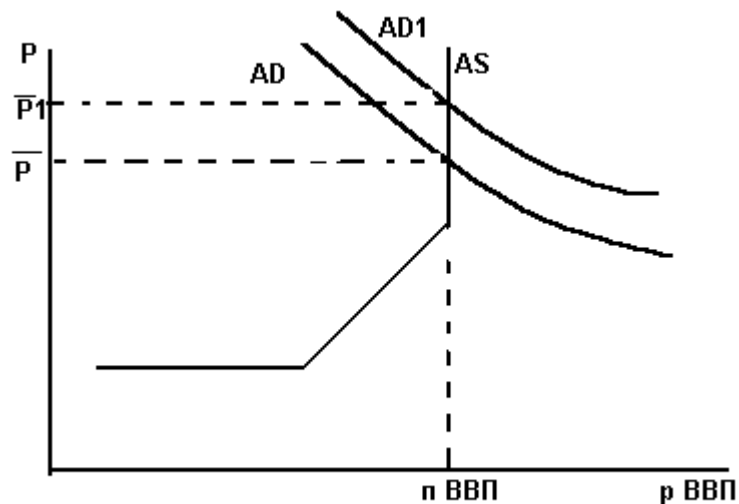


Рис 4.10 - Досягнення рівноваги на вертикальному відрізку  $AS$

На графіку рис. 4.11. видно, що збільшення сукупного попиту від рівня  $AD$  до рівня  $AD_1$  на вертикальному відрізку кривої  $AS$  не призводить до зростання рівноважного рівня виробництва, але супроводжується зростанням рівня цін від  $P$  до  $P_1$ .



Виникає закономірне запитання: якщо зростання сукупного попиту призводить до зростання рівня цін у країні, то чи буде зменшення сукупного попиту призводити до зниження цін? Наша модель свідчить про те, що при зменшенні сукупного попиту на горизонтальному відрізку ціни залишаться незмінними, а обсяги виробництва зменшаться. На проміжному і вертикальному відрізках зменшення AD повинно теоретично призвести до зменшення рівня цін. Але насправді економіка країни в цьому випадку нашо́вхується на ефект, який отримав назву “*ефекта храповика*” (храповик – це механізм, який дозволяє крутитися колесу лише вперед).

Справа в тому, що на сучасному етапі розвитку економіки ціни ніколи не знижуються до початкового рівня, що пов’язано із зростанням цін на ресурси, і перш за все на трудові (номінальна заробітна плата не має тенденції до зменшення). Тому, якщо під впливом зростання AD рівень цін зростає, то при зменшенні AD обсяги виробництва падають, але ціни залишаються незмінними (див. рис. 4. 12).

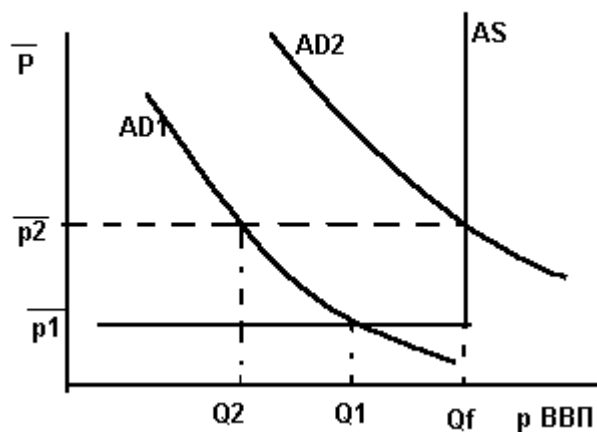


Рис. 4.12 - Ефект храповика

На рис. 4.12 видно, що спочатку сукупний попит зростає від рівня AD1 до AD2. Це приводить до збільшення обсягів рівноважного ВВП від рівня Q1 до Qf (тобто потенційного ВВП), але також і до збільшення цін від  $P^1$  до  $P^2$ . Оскільки ціни є досить жорсткими і не мають тенденції до зменшення, то коли сукупний попит у країні почне падати від рівня AD2 до рівня AD1, *виникне нова рівновага в точці Q2*, яка буде означати, що ціни залишилися такими ж ( $P^2$ ), а обсяги виробництва набагато зменшились (від Qf до Q2). Тому при проведенні економічної політики необхідно пам'ятати, що різке зменшення сукупного попиту не зменшить рівня цін в країні, але здатне поглибити економічну кризу.

Вище вже говорилося про те, що під впливом нецінових факторів може зміщуватись не лише крива сукупного пропонування, але й крива сукупної пропозиції. *Зміни рівноважного ВВП під впливом зміщення кривої AS видно на рис. 4.13.* Якщо в країні зростають ціни на ресурси, зменшується продуктивність праці, здійснюється неефективна державна політика, то крива AS зміщується з положення AS1 до положення AS2. Зменшення сукупної пропозиції призводить до зменшення рівноважного ВВП (з Q1 до Q2) і зростання безробіття, а також збільшення рівня цін з P1 до P2. Ситуація одночасного зростання і рівня цін і рівня безробіття називається *стагфляцією*, і



подолати її дуже важко.

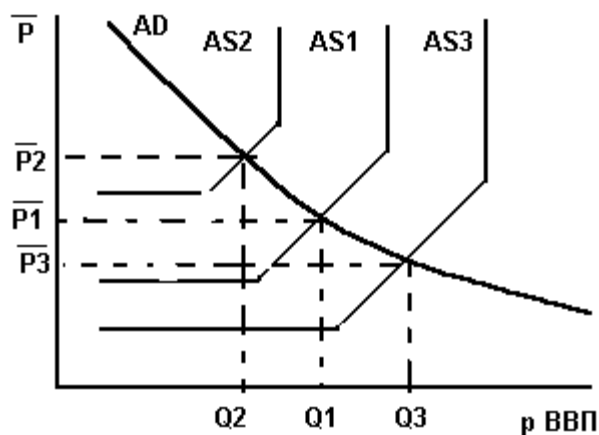


Рис. 4.13 - Досягнення рівноваги при зміщенні кривої сукупної пропозиції

Навпаки, збільшення сукупної пропозиції (з AS1 до AS3) створює дуже сприятливі умови, оскільки рівноважний ВВП зростає (від Q1 до Q3), а ціни зменшуються з рівня P1 до рівня P3. Необхідно зауважити, що збільшення сукупної пропозиції говорить про економічне зростання в країні і збільшення потенційного ВВП, що є однією з найважливіших цілей макроекономічної політики.

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

*Основні терміни:* сукупний попит (AD); основні компоненти сукупного попиту: C, I, G, X; крива сукупного попиту: короткострокова, довгострокова; сукупна пропозиція (AS); крива сукупної пропозиції (AS); кейнсіанський відрізок кривої AS; класичний відрізок кривої AS; проміжний відрізок кривої AS; цінові та нецінові фактори сукупних попиту та пропозиції; рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції; рівноважна ціна; рівноважний обсяг виробництва

### **Контрольні питання:**

1. Що таке сукупний попит і чим він відрізняється від ринкового попиту на товари та послуги?

2. Які функціональні зв'язки показує крива сукупного попиту?
3. Які ефекти підсилюють дію закону сукупного попиту?
4. Охарактеризуйте основні складові сукупного попиту і фактори, що на них впливають.
5. Дайте визначення сукупної пропозиції.
6. Як пов'язані між собою крива короткострокової сукупної пропозиції і фази ділового циклу?
7. Позицію якої економічної школи відображає горизонтальний відрізок кривої сукупної пропозиції?
8. Позицію якої економічної школи відображає вертикальний відрізок кривої сукупної пропозиції?
9. Що таке потенційний ВВП?
10. Які нецінові фактори впливають на сукупну пропозицію?
11. У чому полягає сутність моделі макроекономічної рівноваги «сукупний попит – сукупна пропозиція?»
12. Що таке «ефект храповика» і чому він повинен враховуватись при проведенні макроекономічної політики?
13. Чи співпадають між собою «потенційний ВВП» та «поточний (фактичний) ВВП»?
14. Дайте визначення рівноважного рівня цін та рівноважного обсягу виробництва.

**Тести:**

1. Сукупний попит - це:

А. Обсяг номінального ВВП, який населення може купити в відповідності із своєю платоспроможністю.

Б. Обсяг реального ВВП, який населення може купити в відповідності із своєю платоспроможністю.

В. Обсяг потенційного ВВП, який макроекономічні суб'єкти можуть і хочуть закупити з метою задоволення своїх платоспроможних потреб.

Г. Обсяг реального ВВП, який макроекономічні суб'єкти можуть і хочуть закупити з метою задоволення своїх платоспроможних потреб.

2. На сукупний попит динаміка рівня цін впливає:

А. Прямо.

Б. Обернено.

В. Незначно.

Г. Опосередковано.

3. Сукупна пропозиція - це

А. Обсяг реального ВВП, який виробники пропонують для продажу з метою отримання прибутку.

Б. Обсяг потенційного ВВП, який може бути вироблений економікою.

В. Обсяг реального ВВП, який може бути вироблений економікою за певного рівня цін.

Г. Обсяг номінального ВВП, який вироблений економікою в поточному році.

4. До нецінових факторів сукупного попиту належать:

А. Відсоткова ставка банків по кредитах.

Б. Ціни на ресурси.

В. Ціни на споживчі товари та послуги.

Г. Ціни на світових ринках.

5. В умовах повної зайнятості зростання сукупного попиту супроводжується

А. Збільшенням номінального ВВП.

Б. Збільшенням реального ВВП.

В. Збільшенням рівня цін.

Г. Збільшенням безробіття.

6. В умовах економічної кризи збільшення сукупного попиту супроводжується

А. Збільшенням номінального ВВП.

Б. Збільшенням реального ВВП.

В. Збільшенням рівня цін.

Г. Збільшенням безробіття.

7. До нецінових факторів сукупної пропозиції відносяться

А. Збільшення рівня доходів споживачів.

Б. Збільшення рівня процентних ставок.

В. Збільшення цін на ресурси.

Г. Збільшення величини чистого експорту .

8. Згідно з кейнсіанською моделлю економіка країни перебуває в стані рівноваги якщо:

А. Доходи населення повністю направлені на споживання.

Б. Державний бюджет країни збалансований.

В. Сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції.

Г. Величина грошової пропозиції не змінюється.

9. У моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція" зростання сукупного попиту призведе

А. До збільшення сукупної пропозиції.

Б. До зменшення сукупної пропозиції.

В. До збільшення рівноважного обсягу реального ВВП.

Г. До зменшення рівноважного обсягу реального ВВП.

10. У моделі "сукупний попит – сукупна пропозиція" зменшення сукупної пропозиції приведе:

А. До збільшення сукупної пропозиції.

Б. До зменшення сукупної пропозиції.

В. До збільшення рівноважного обсягу реального ВВП.

Г. До зменшення рівноважного обсягу реального ВВП.

*Завдання та задачі:*

1. Припустімо, що національна економіка перебуває в стані тривалої рівноваги, коли крива довгострокової сукупної пропозиції є вертикальною на рівні  $Y = 6600$ . Крива короткострокової сукупної пропозиції є горизонтальною при рівні цін  $P=1,0$ . Криву сукупного попиту (АД) описує рівняння  $Y= 5,5 M/P$ .

Внаслідок дії зовнішніх чинників відбулося несприятливе збурення сукупної пропозиції і рівень цін підвищився до 1,5. Якщо центральний банк не втручається в економіку і крива АД не переміщується, то яким буде нове рівноважне значення  $Y$  у короткостроковому періоді?

*Рішення:* Ситуація рівноваги в економіці означає рівність між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Підставимо в рівняння АД відомі дані:  $6600 = 5,5 / 1,0$ . Звідси  $M = 1200$ . Тоді нове значення  $AD = 5,5 \times 1200 / 1,5 = 4400$ . Отже рівноважне значення сукупної пропозиції у короткостроковому періоді також становитиме 4400. Отже в новій ситуації рівень цін становитиме 1,5, а рівноважний обсяг національного виробництва  $Y = 4400$ . Це свідчить про те, що рівноважний ВВП набагато менше потенційного, тобто економіка перебуває в стані кризи при високому рівні безробіття. В подальшому заробітна плата почне знижуватись, що зменшить витрати виробництва і приведе до зростання ВВП.

**2.** Потенційний ВВП становить 8000. Криву АД описує рівняння:  $Y = 8200 - 2P$ . Через певний час потенційний ВВП збільшується на 50%, а рівняння сукупного попиту набирає вигляду:  $Y = 12350 - 2P$ . На скільки відсотків за цей період змінився рівноважний рівень цін? *Рішення:* Знайдемо значення рівня цін:  $8000 = 8200 - 2P$ .  $P = 100$ . Обчислимо новий рівень цін:  $12000 = 12350 - 2P$ .  $P = 175$ . Отже, за цей період рівноважний рівень цін зріс на 75% ( $175\% - 100\%$ ).

**3.** Припустімо, що економіка країни функціонує в ситуації повної зайнятості і виробництва потенційного ВВП. Згодом у наслідок певних факторів відбувається зниження сукупного попиту. Проілюструйте ситуацію графічно через модель "AD - AS" (при гнучких цінах і жорстких цінах), покажіть, до яких наслідків приведе падіння сукупного попиту, і поясніть фактори, які можуть зумовити таке падіння.

**4.** Заповніть таблицю, показуючи на яку складову сукупного попиту будуть впливати наведені в таблиці фактори, і як при цьому буде змінюватись сукупний попит.

<b>Фактори сукупного попиту</b>	<b>Зміна компоненти AD</b>	<b>Вплив на AD</b>
1. Зростання процентів по кредитах		
2. Збільшення інвестицій в розвиток металургії		
3. Збільшення індивідуальних податків		
4. Зменшення населення країни		
5. Підвищення цін на житло		
6. Зменшення податку на прибуток корпорацій		
7. Очікування спаду в економіці		
8. Збільшення рівня цін в країні		
9. Зменшення державних воєнних витрат		
10. Зростання доходності інвестицій		
11. Досягнення рядом галузей світового рівня якості продукції		
12. Зменшення курсу гривні		

*Рішення:* Розглянемо, на яку складову сукупного попиту будуть впливати наведені в таблиці фактори, і як при цьому буде змінюватись сукупний попит.

<b>Фактори сукупного попиту</b>	<b>Зміна компоненти AD</b>	<b>Вплив на AD</b>
1. Зростання процентів по кредитах	<b>Інвестиційний попит</b>	<b>Зменшиться</b>
2. Збільшення інвестицій в розвиток металургії	<b>Інвестиційний попит</b>	<b>Збільшиться</b>
3. Збільшення індивідуальних податків	<b>Споживчий попит</b>	<b>Зменшиться</b>
4. Зменшення населення країни	<b>Споживчий попит</b>	<b>Зменшиться</b>
5. Підвищення цін на житло	<b>Споживчий попит</b>	<b>Зменшиться</b>
6. Зменшення податку на прибуток корпорацій	<b>Інвестиційний попит</b>	<b>Збільшиться</b>
7. Очікування спаду в економіці	<b>Інвестиційний попит</b>	<b>Зменшиться</b>
8. Збільшення рівня цін в країні	<b>Не відноситься до нецінових факторів</b>	<b>-</b>
9. Зменшення державних воєнних витрат	<b>Державні закупки</b>	<b>Зменшиться</b>
10. Зростання доходності інвестицій	<b>Інвестиційний попит</b>	<b>Збільшиться</b>
11. Досягнення рядом галузей світового рівня якості продукції	<b>Чистий експорт</b>	<b>Збільшиться</b>
12. Падіння курсу гривні	<b>Чистий експорт</b>	<b>Збільшиться</b>

**5.** "Політика, направлена на стимулювання сукупного попиту, завжди веде до інфляції". Чи згодні ви з таким твердженням? Свою відповідь

обґрунтуйте графічно.

6. Чому, при поясненні конфігурації кривої сукупного попиту використовується феномен *реальних*, а не *номінальних* касових залишків? Які ще ефекти пояснюють дію закону сукупного попиту і що вони означають?

7. Використовуючи модель " AD - AS " покажіть графічно, що відбудеться з цінами і величиною рівноважного ВВП під впливом наступних подій:

1. Верховна Рада приймає рішення про зменшення податків на доходи населення;
2. У період спаду держава збільшує витрати на середню освіту, будівництво шляхів, і інші державні витрати;
3. Відкриття нових родовищ нафти визвало значне зменшення цін на енергоносії;
4. Технічний прогрес і покращення системи освіти збільшують продуктивність праці;
5. Прихід до влади нового президента підвищує впевненість споживачів і бізнесменів в майбутньому економіки;
6. У ситуації повної зайнятості держава зменшує податки і збільшує державні витрати;
7. Зменшення рівня народжуваності продовжується на протязі декількох років;
8. Профспілки добились різкого збільшення заробітної плати.

*Рішення:* 1. крива AD зміститься вправо, рівноважний ВВП збільшиться; 2. крива AD зміститься вправо, рівноважний ВВП збільшиться; 3. крива AS зміститься вправо, рівноважний ВВП збільшиться; 4. крива AS зміститься вправо, рівноважний ВВП збільшиться; 5. крива AD зміститься вправо, рівноважний ВВП збільшиться; 6. крива AD зміститься вправо, рівноважний ВВП збільшиться; 7. крива AS зміститься вліво, рівноважний ВВП зменшиться.

Відповіді на тести: 1-Г, 2-Б, 3-В, 4-А, 5-В, 6-Б, 7-В, 8-В, 9-В, 10-Г.

## Розділ 5. ГРОШОВИЙ РИНОК

1. *Пропозиція грошей. Грошовий мультиплікатор.*
2. *Попит на гроші та його види.*
3. *Механізм грошового ринку.*
4. *Процентна ставка: сутність та види.*

### 5.1. ПРОПОЗИЦІЯ ГРОШЕЙ. ГРОШОВИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР

Функціонування сучасної макроекономічної системи не можливе без грошового ринку, який прямо взаємодіє з розглянутим вище товарним ринком.

У макроекономіці гроші визначають як вид фінансових активів, що використовуються для обслуговування угод. Або гроші – це те, що приймається як платежі за товари і послуги чи у сплату боргу.

Гроші є найбільш ліквідним видом активів. Ліквідність грошей відбиває здібність активів швидко та з мінімальними втратами обмінюватися на будь-які інші види активів.

Кількість грошей, яка наявна у національній економіці на певний момент часу, називають *пропозицією грошей*. Якщо у товарному господарстві застосували товарні гроші (худобу, сіль, золото і т.п.), то наявна кількість грошового блага визначала пропозицію грошей. У сучасній економіці використовують лише паперові гроші, правом на емісію яких монопольно володіє держава. Тому пропозицію грошей у національній економіці визначають державні інституції, зокрема у нашій державі – Національний банк України (НБУ). Пропозиція грошей є одним із знарядь проведення макроекономічної політики: регулювання пропозиції грошей, як відомо, називають монетарною, або грошово-кредитною політикою. У більшості країн грошово-кредитна політика визначається урядом, а впроваджується в життя центральним банком країни, який випускає в обіг національну валюту, зберігає золотовалютні резерви країни та обов'язкові резерви комерційних банків, є міжбанківським



розрахунковим центром, здійснює касове обслуговування уряду, виступає покупцем і продавцем на міжнародних грошових ринках. Центральний банк використовує інструменти грошово-кредитної політики з метою впливу на кількість грошей або на відсоткові ставки. Основними інструментами грошово-кредитної політики є такі:

1. *Операції на відкритому ринку* – це купівля центральним банком у населення, фірм, банків або продаж їм державних цінних паперів (облігацій) з метою зміни величини або структури резервів комерційних банків, а отже, пропозиції грошей. У першому випадку резерви комерційних банків збільшуються, пропозиція грошей зростає; у другому – зменшуються, що спричиняє зменшення пропозиції грошей в економіці.

2. *Політика облікової ставки* – це зміни облікової ставки відповідно до кон'юктурних коливань в економіці. Відсоткову ставку, за якою центральний банк надає позики комерційним банкам, називають обліковою, або дисконтною, а позики – дисконтними. Центральний банк контролює обсяг позичених у нього коштів через облікову ставку. Зниження облікової ставки заохочує комерційні банки до отримання додаткових резервів через позики у центральному банку, що збільшує пропозицію грошей. Підвищення облікової ставки знеохочує до дисконтних позик і стримує збільшення пропозиції грошей в економіці. Загалом зміна облікової ставки сигналізує про наміри центрального банку щодо майбутньої монетарної політики.

3. *Політика нормування резервів* – найжорсткіший інструмент грошово-кредитної політики. Центральний банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, тобто частку активів, які у вигляді наявних грошей і засобів на рахунку в центральному банку є резервом комерційних банків. Норма резервування впливає на здатність банківської системи створювати гроші за двома напрямками: вона змінює величину надлишкових резервів комерційних банків та розмір грошового мультиплікатора, який дорівнює оберненій величині норми обов'язкових резервів і розраховується за формулою

$$Md=1/P, \quad (5.1.)$$

де  $Md$  – грошовий мультиплікатор;

$P$  – норма обов'язкових резервів.

Приріст грошової маси, який зумовлюється появою в банківській системі надлишкових резервів, визначається за формулою

$$Д = I \cdot Md, \quad (5.2.)$$

де  $I$  – сума надлишкових резервів, яка з'явилася в одному з банків.

Для *вимірювання грошової маси* використовують грошові агрегати  $MO$ ,  $M1$ ,  $M2$ ,  $M3$ . В Україні класифікація компонентів грошової маси має певні особливості, які пов'язані зі специфікою грошового обігу та стану кредитно-банківської системи. Грошові агрегати в Україні розраховується наступним чином:

$MO$  = готівкові гроші поза банками;

$M1 = MO$  + кошти на поточних рахунках у національній валюті;

$M2 = M1$  + строкові кошти у національній валюті та валютні кошти;

$M3 = M2$  + кошти клієнтів за трастовими операціями банків та цінні папери власного боргу банків.

У таблиці 5.1 наведені показники про величину грошової маси в Україні.

Для визначення пропозиції грошей із урахуванням політики центрального банку, поведінки населення та комерційних банків використовується ряд понять:

1. *Грошова база ( $B$ )*, яка складається із готівкових наявних грошей на руках у населення ( $C$ ) та обов'язкових резервів ( $R$ ) у комерційних банках:

$$B = C + R. \quad (5.3.)$$

На 01. квітня 2008 року грошова база в Україні складала 145011.7 млн. грн.

Таблиця 5.1 Склад грошової маси України (грудень 2007 року, за даними НБУ,  
[www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua), млн. грн. )

Період	МО	М1	М2	М3
1996	4041	6315	9023	9364
1997	6132	9050	12448	12541
1998	7158	10331	15432	15705
1999	9583	14094	21714	22070
2000	12799	20762	31544	32252
2001	19465	29796	45186	45755
2002	26434	40281	64870	64870
2003	33119	51541	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063
2007	111119	181665	391273	396156

2. Коефіцієнт депонування грошей ( $cr$ ) відображає розподіл населенням грошей між готівковими грошима ( $C$ ) і поточними чековими депозитами ( $D$ ):

$$cr = C/D. \quad (5.4.)$$

3. Коефіцієнт фактичного резервування депозитів ( $rr$ ) є відсотком депозитів, який банки зберігають у вигляді резервів:

$$rr = R/D. \quad (5.5.)$$

4. Пропозиція грошей ( $M$ ), що визначається за формулою

$$M = C + D, \quad (5.6.)$$

де  $C$ - готівкові наявні гроші на руках у населення,

$D$  - поточні чекові депозити.

Відношення пропозиції грошей ( $C+D$ ) до грошової бази ( $C+R$ ) називається *мультиплікатором грошової бази, або повним грошовим мультиплікатором*. Його обов'язково враховують при здійсненні монетарного

курсу центрального банку, оскільки він прямо впливає на пропозицію грошей.

Співвідношення грошової бази та пропозиції грошей ми можемо представити у вигляді трапеції (рис.5.1), основи якої утворюють грошова база  $(C+R)$  та пропозиція грошей  $(C+Д)$ .

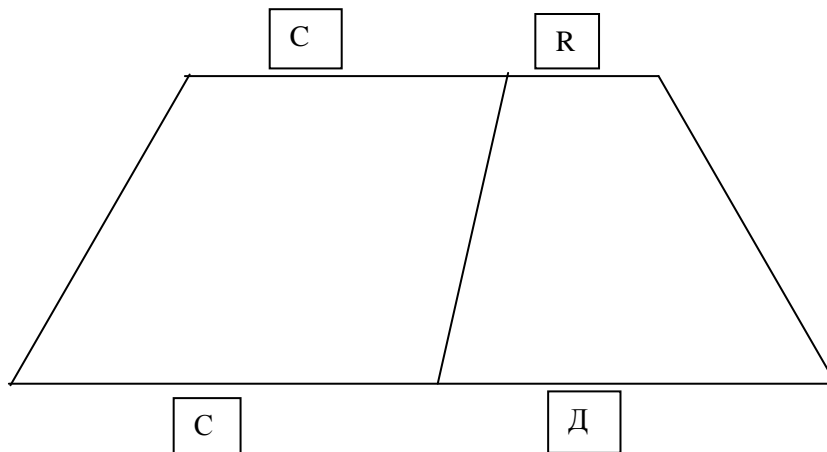


Рис. 5.1 - Співвідношення пропозиції грошей та грошової бази

ЦБ контролює пропозицію грошей перш за все, через вплив на грошову базу. Отже, процес зміни загального обсягу пропозиції грошей можливо поділити на два етапи:

- модифікація грошової бази внаслідок дій ЦБ (зміни обсягу готівки та резервних вимог);
- мультиплікація в системі комерційних банків.

Чим нижчою буде норма резервування комерційних банків та меншим коефіцієнт депонування, тим більшим буде ефект кредитної мультиплікації в економіці.

Таким чином, пропозиція грошей передусім є функцією від грошової бази, яка складається з готівки поза банками і банківських резервів. Останні є сумою двох компонентів: обов'язкових резервів і надлишкових резервів. Іншою змінною функції грошової пропозиції є грошовий мультиплікатор, який знаходиться в оберненій залежності від резервної норми та коефіцієнта готівки. У графічних моделях пропозиція грошей розглядається як функція від процентної ставки. Вплив процентної ставки на пропозицію грошей відбувається опосередковано — через грошовий мультиплікатор. Чим вищою є

процентна ставка, тим нижчі коефіцієнт готівки і резервна норма і тим більшими є грошовий мультиплікатор і пропозиція грошей за певної грошової бази. Отже, в довгостроковому періоді пропозиція грошей є зростаючою функцією від відсоткової ставки.

## 5.2. ПОПИТ НА ГРОШІ ТА ЙОГО ВИДИ

Грошовий ринок поєднує попит та пропозицію грошей.

Попит на гроші — це запаси грошових активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожний певний період часу.

Фахівці дають неоднозначну оцінку сили впливу певних факторів на величину попиту на гроші. *Класична теорія* визначає попит на гроші за допомогою рівняння обміну, яке пов'язують з ім'ям Фішера.

$$MV=PY, \quad (5.7.)$$

де  $M$  – це кількість грошей в обігу;

$V$  – швидкість обігу грошей,

$P$  – рівень цін;  $Y$  – обсяг випуску.

Звідси:

$$M = (P \cdot Y) / V \quad (5.8.)$$

Із цього рівняння слідує, що попит на гроші буде прямо пропорційно залежати від обсягу випуску продукції, рівня цін та зворотно – від швидкості обігу грошей.

За умов постійної швидкості обігу грошей зміни обсягу грошової маси спричиняють зміни у  $PY$  (відповідає обсягу ВВП). Оскільки, за аргументами прихильників класичної школи, реальний ВВП змінюється повільно, то зміни у грошовій масі призведуть тільки до змін рівня цін, і не вплинуть суттєво на реальний обсяг ВВП. Концепція, відповідно до якої зміни обсягу грошової маси змінюють номінальні параметри та не впливають на реальні величини, отримала назву *нейтральності грошей*. Згідно з правилом монетаристів, для того, щоб рівень цін був стабільним в економіці і гроші не призводили до

порушення макроекономічної рівноваги, держава повинна забезпечити темпи приросту грошової маси відповідно до темпів зростання ВВП.

Для елімінування впливу інфляції на величину попиту на гроші розглядають реальний попит на гроші  $(M/P)^D$  що отримав назву кембриджське рівняння.

$$(M/P)^D = kY, \quad (5.9.)$$

де  $M/P$  – реальні запаси грошових коштів, або реальні грошові залишки.

Цей параметр відображає купівельну спроможність грошової маси;

$k$  – величина, зворотна швидкості обігу грошей;

$Y$  – обсяг випуску.

Таким чином, якщо припустити, що швидкість обігу грошей – величина незмінна, то з цього рівняння слідує, що попит на гроші залежить в основному від рівня доходу. Отже, в класичній теорії основним фактором попиту на гроші розглядається обсяг випуску (доходу).

*Кейнсіанська теорія* попиту на гроші має назву теорії переваги ліквідності. У ній увага приділяється мотивам, які спонукають людей тримати гроші в готівковій формі. Такими мотивами називають:

- трансакційний, який пов'язаний з потребою індивідів у грошах для здійснення угод. Відповідно, чим більше обсяг випуску продукції, тим більше угод здійснюється в економіці та сильнішим буде цей мотив;

- мотив перестереження. Його можна з'ясувати намірами індивідів тримати певну суму готівки на різні непередбачені випадки;

- спекулятивний мотив, заснований на зворотній залежності між ставкою відсотка та курсом облігацій. Так, при збільшенні ставки відсотка, буде знижуватися курс облігацій( як альтернативного виду активів), і індивіди зменшать попит на готівку для використання її у «спекулятивних» цілях.

Ставка відсотка вимірює ту премію, яка повинна бути запропонованою, щоб спонукати людей утримувати їхнє багатство в який-небудь іншій формі, ніж грошовій.

Динаміка ставки відсотка розглядається як важливіший фактор попиту на

гроші в кейнсіанській теорії. Ставка відсотка безпосередньо відображає альтернативні витрати утримання грошей у формі готівки. Чим вище відсоток по банківських депозитах, тим більше втрачають суб'єкти господарювання від утримання готівки. А значить, і нижчим буде попит на неї.

Узагальнюючи кейнсіанський та класичний підходи, можна виділити наступні основні фактори попиту на гроші:

- рівень доходу;
- швидкість обігу грошей;
- ставка відсотка.

Якщо припустити лінійну залежність між попитом на гроші та основними його факторами, то ми отримаємо наступну функцію попиту на гроші:

$$M/P = kY - h i, \quad (5.10.)$$

де  $k$  – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до динаміки доходу (випуску);

$h$  – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до динаміки ставки відсотка;

$Y$  – випуск (дохід);

$i$  – ставка відсотка.

Емпірична оцінка попиту на гроші може бути здійснена на підставі даних про співвідношення попиту на гроші, рівняння доходу та ставки відсотка у попередніх періодах. На рисунку 5.2 представлена крива попиту на гроші, яка відбиває зворотну залежність реального попиту на гроші від ставки відсотка.

Згідно з портфельним підходом гроші є лише одним з видів фінансових активів. Вирішуючи питання, яку частину доходу тримати у грошовій формі, економічні суб'єкти порівнюють прибутковість та ризики утримання коштів у різних формах фінансових активів. Наприклад, зростання доходності за акціями та облігаціями буде знижувати попит на готівку. Таким чином, *попит на гроші знаходиться у зворотній залежності від доходності цінних паперів*. Загальні розміри багатства індивідів будуть визначати обсяг портфеля активів в цілому і, отже, його складових. Підвищення рівня інфляції призводить до знецінення

готівки та зниження попиту на неї. Таким чином, попит на гроші  $M/P$  є функцією від очікуваних доходів за іншими видами фінансових активів, очікуваного рівня інфляції, розміру багатства.

$$M / P = F (r_s, r_b, \pi, W), \quad (5.11.)$$

де  $r_s$  – очікуваний дохід на акції;

$r_b$  – очікуваний дохід на облігації;

$\pi$  – очікувана інфляція;

$W$  – реальне багатство.

Економісти У. Баумоль та Дж. Тобін пов'язали попит на гроші з альтернативними витратами утримування готівкової каси та визначили оптимальний обсяг попиту на гроші для угод з урахуванням ставки відсотка, та витрат, пов'язаних з отриманням готівки у банку:

$$M = \sqrt{(t_c \cdot Y_n / 2i)}, \quad (5.12.)$$

де  $M$  – попит на гроші для трансакцій;

$t_c$  – витрати кожної трансакції по отриманню грошей у банку;

$i$  – ставка відсотка;

$Y_n$  – дохід суб'єктів за певний строк.

Відповідно до цього рівняння, попит на гроші також знаходиться в прямій залежності від обсягу доходу та у зворотній – від ставки відсотка.

Поєднуючи різноманітні підходи до визначення величини попиту на гроші, сучасна макроекономічна теорія розрізняє операційний попит на гроші (попит на гроші для угод), спекулятивний попит на гроші (попит на гроші з боку активів) та сукупний попит на гроші.

*Сукупний попит* на гроші – це загальна кількість грошей, якою економічні суб'єкти хочуть володіти для здійснення ділових операцій та нагромадження у вигляді активів. Крива сукупного попиту на гроші, котру ще називають кривою переваги ліквідності, є спадною (рис. 5.2.).



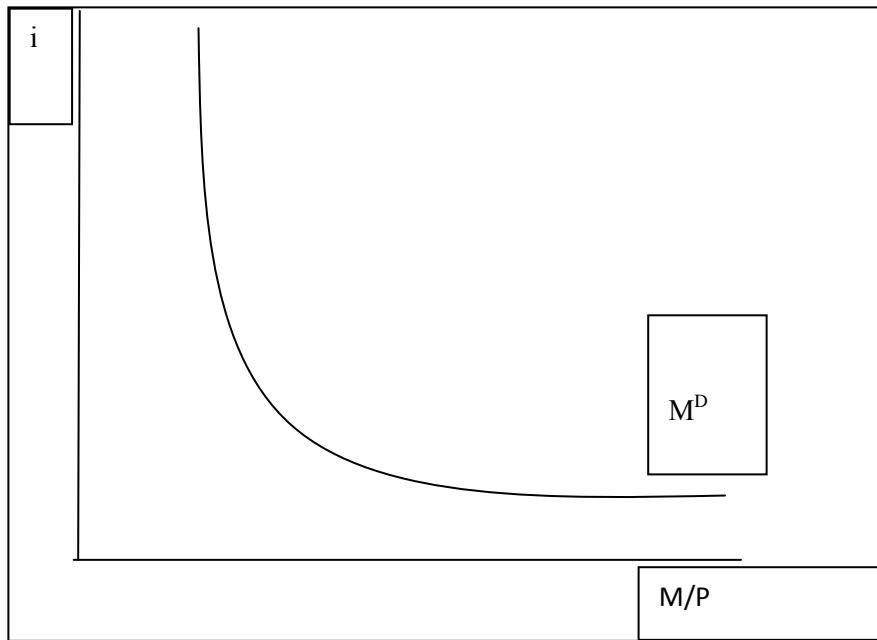


Рис. 5.2 - Крива сукупного попиту на гроші

Сукупний попит на гроші складається з попиту на гроші для операцій та попиту на гроші як на активи. *Операційний попит* на гроші пов'язаний з обслуговуванням усіх ділових угод в економіці. Він ґрунтується на потребі у грошах як засобі обміну. Домогосподарства і фірми потребують грошей, щоб купити предмети споживання або виробничі ресурси. Тому операційний попит на гроші прямо пропорційний номінальному ВВП та обернено пропорційний швидкості обертання грошової одиниці.

$$M_{\text{опер.}} = \text{номін. ВВП} / V \quad (5.13)$$

Для аналізу попиту на гроші для операцій використовується поняття «реальні грошові залишки», що означає кількість товарів та послуг, яку можна купити за певну номінальну кількість грошей. Іншими словами, попит на гроші для операцій чутливий до втрат від зберігання грошей. Коли відсоткова ставка на альтернативні види активів зростає порівняно зі ставкою процента на гроші, то люди і фірми намагаються зменшити суми накопичення своїх грошей.

*Попит на гроші як на активи* виникає в ситуації, коли гроші необхідні для певних фінансових угод з метою накопичення. Сьогодні не лише підприємці, але й багато сімей тримають гроші як частину своєї стратегії розміщення багатства, а не як засіб купівлі товарів, послуг або ресурсів.

Розміщуючи багатство у звичайних акціях різних компаній, різних видах облігацій, у нерухомому майні, люди можуть досягти значних доходів без особливого ризику. *Попит на гроші як на активи* обернено пропорційний процентній ставці, тобто, якщо процентна ставка зростає, попит на гроші як на активи падає, і навпаки.

### 5.3. МЕХАНІЗМ ГРОШОВОГО РИНКУ

Ринок грошей – це фінансовий ринок, на якому продають і купують короткострокові боргові інструменти, строк погашення яких менший, ніж один рік.

Рівновага на грошовому ринку свідчить про те, що на цьому ринку не має ні профіциту, ні дефіциту грошей. Але така ситуація існує лише в тенденції, яка постійно порушується і відновлюється. Рівновага грошового ринку може порушуватися зміною доходу або зміною грошової бази чи незбалансованою зміною доходу і грошової бази.

Якщо рівновага порушується зростанням доходу за незмінності грошової бази, то попит на гроші як функція доходу зростає. Це викликає нестачу грошей, збільшення пропозиції негрошових активів, наприклад облігацій. Тому ціни на облігації падають, що підвищує процентну ставку. Це, з одного боку, загальмує збільшення попиту на гроші; з іншого — дещо підвищить грошовий мультиплікатор і збільшить пропозицію грошей. Процентна ставка зростатиме, допоки приріст попиту на гроші не врівноважиться зі збільшенням пропозиції грошей.

Якщо забезпечується збалансована зміна доходу і грошової бази, то збільшення попиту на гроші, викликане зростанням доходу, дорівнює збільшенню пропозиції грошей, викликаному цільовою емісією грошової бази. За цих умов рівновага не порушується і відсоткова ставка не змінюється. У разі здійснення незбалансованої зміни доходу і грошової бази виникає нестача або надлишок грошей. У таких випадках урівноваження грошового ринку відбувається за допомогою відсоткової ставки.

Модель рівноваги грошового ринку поєднує попит на пропозицію грошей (рис. 5.3). На вертикальній осі в цій моделі позначається ставка відсотка ( $r$ ), на горизонтальній – величина реальних касових залишків ( $M/P$ ).

У короткостроковому періоді пропозиція грошей ( $M^s$ ) фіксується центральним банком, тому графік пропозиції грошей умовно може бути представлений вертикальною лінією. Попит на гроші ( $M^D$ ) розглядається як зворотна функція від ставки відсотка ( $r$ ). У точці перетину кривих попиту та пропозиції встановлюється рівновага на грошовому ринку, визначається рівноважна ставка відсотка в економіці. Модель рівноваги на грошовому ринку дозволяє простежити зміни рівноважної ставки відсотка внаслідок дії факторів, що впливають на попит та пропозицію грошей.

Мобільна відсоткова ставка утримує ринок грошей у рівновазі. Залежно від динаміки відсоткової ставки економічні суб'єкти змінюють структуру своїх активів, що відновлює рівноважне значення відсоткової ставки.

Коливання процентної ставки бувають двох видів. По-перше, це коливання, пов'язані з початковою нерівновагою грошового ринку. По-друге, вони можуть відбуватися внаслідок зміни екзогенних змінних – пропозиції грошей та величини доходу.

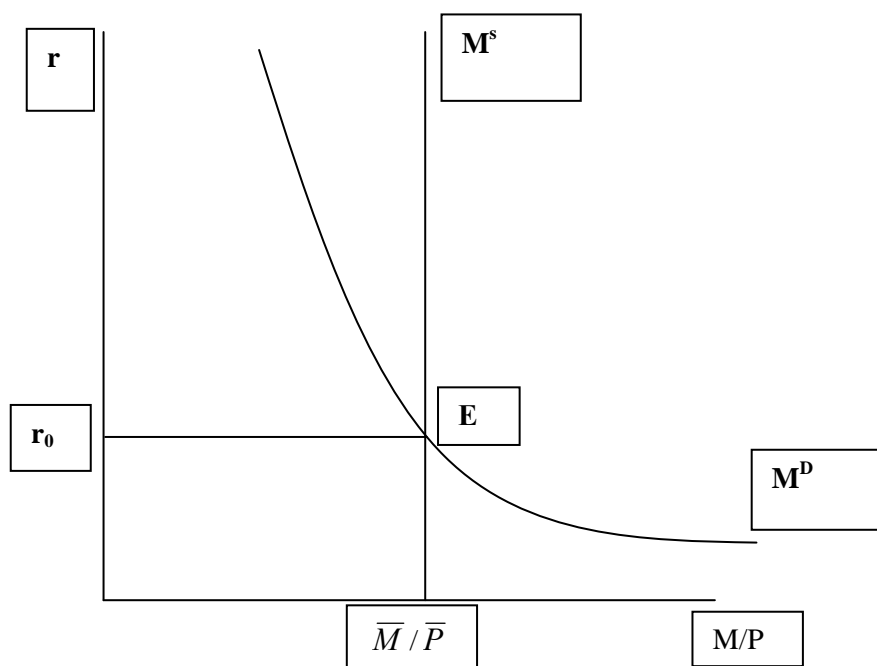


Рис. 5.3 - Модель рівноваги грошового ринку

*Зміна екзогенних параметрів:* рівняння доходу, пропозиція грошей – буде відбиватися у зміщенні кривих попиту та пропозиції грошей. Так, при більшому рівні доходу, зростає попит на гроші, та крива попиту на гроші зміщується вгору (рис.5.4а), що відповідає більш вищому рівню ставки відсотка. Зменшення пропозиції грошей веде до зрушення кривої пропозиції вліво і підвищення рівноважної відсоткової ставки (рис. 5.4б).

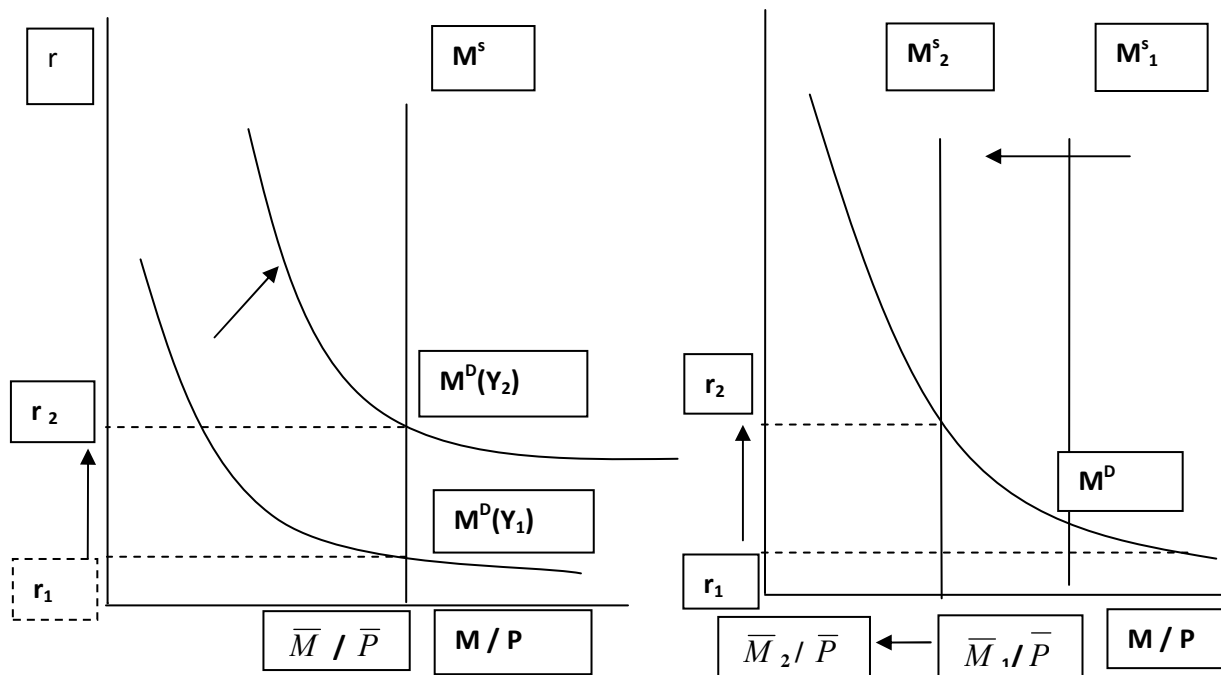


Рис. 5.4 - Зміна рівноваги на грошовому ринку внаслідок: а) зростання доходу; б) зменшення пропозиції грошей

Описаний механізм встановлення і підтримання рівноваги на грошовому ринку успішно працює лише у ринковій економіці з розвинутим ринком цінних паперів та адекватною реакцією економічних суб'єктів на зміни тих чи інших змінних, наприклад, процентної ставки.

## 5.4. ПРОЦЕНТНА СТАВКА: СУТНІСТЬ ТА ВИДИ

У ринковій економіці об'єктом купівлі - продажу виступають гроші. Часто буває так, що у певний момент часу одні домогосподарства, фірми відчувають гостру нестачу грошей, тоді як в інших домогосподарствах або фірмах є

тимчасово вільні кошти. Виникають об'єктивні необхідність і можливість купівлі грошових коштів на певний строк. Ціною грошей є відсоткова ставка.

Відсоткова ставка – це плата за право користуватися грошовими коштами. Інакше кажучи, це вартість позички, або ціна, яку потрібно заплатити за користування позиченими грошми. Відсоткову ставку звичайно розглядають як відсоток, а не як абсолютну величину. Замість оголошувати, що процентна ставка становить 120 грн. за рік на 1000 грн. наданих у позику коштів, зручніше говорити, що відсоткова ставка становить 12%. Це означає, що на кожен сотню наданих у позику коштів плата у нашому прикладі дорівнює 12 грн. за рік. Добуток процентної ставки визначає величину відсотка.

У ринковій економіці існує багато видів відсоткових ставок: відсоткові ставки за вклади, відсоткові ставки за векселі державної скарбниці, відсоткові ставки за довгострокові облігації державної позики, облікові відсоткові ставки, відсоткові ставки за заставні тощо.

Рівень різних відсоткових ставок неоднаковий і зумовлюється такими обставинами. По-перше, строком надання позики. По-друге, ризиком. По-третє, податковим режимом. По-четверте, адміністративними витратами.

У макроекономічному аналізі найчастіше залишаємо осторонь відмінності між відсотковими ставками. Річ у тому, що відсоткові ставки здебільшого змінюються в одному напрямі. Проте обов'язково розрізняємо номінальну і реальну відсоткові ставки.

*Номінальна відсоткова ставка* – це ставка, яка не скоригована на інфляцію. Економісти кажуть, що номінальна відсоткова ставка – альтернативна вартість накопичення грошей, тобто те, від чого відмовляються, володіючи грошми, а не облігаціями. Поклавши гроші на заощаджувальний рахунок або купивши облігації, можна отримувати номінальну відсоткову ставку.

*Реальна процентна ставка* характеризує зміну купівельної спроможності певної суми грошей. Якщо  $i$  – номінальна процентна ставка,  $r$  – реальна процентна ставка;  $\pi$  – темп інфляції, то можна записати, що

$$r = i - \pi. \quad (5.14.)$$

Реальна відсоткова ставка – це різниця між номінальною процентною ставкою та темпом інфляції, а номінальна процентна ставка – це сума реальної процентної ставки й темпу інфляції:

$$i = r + \pi. \quad (5.15.)$$

Рівняння, що записане у такій формі, називають рівнянням Фішера. Воно показує, що номінальна відсоткова ставка може змінюватись з двох причин: внаслідок зміни реальної відсоткової ставки або внаслідок зміни темпу інфляції. З цього рівняння випливає, що підвищення рівня інфляції на 1% збільшує номінальну відсоткову ставку також на 1%. Цей взаємозв'язок між рівнем інфляції та номінальною процентною ставкою називають ефектом Фішера.

Коло позичальник і кредитор погоджують відсоткову ставку, вони не знають, якими будуть темпи інфляції на момент повернення позики. Тому економісти розрізняють *два види реальної відсоткової ставки*:

- реальну відсоткову ставку, яку позичальник і позикодавець очікують у момент надання позики; її називають реальною процентною ставкою *ex ante*;
- фактичну реальну відсоткову ставку, яку називають реальною відсотковою ставкою *ex post*.

Позикодавці і позичальники не можуть передбачити майбутній темп інфляції, але в них є певні очікування щодо цього. Позначимо через  $\pi$  фактичний рівень інфляції у майбутньому, а очікуваний економічними суб'єктами рівень інфляції через  $\pi^e$ . Тоді реальна відсоткова ставка *ex ante* дорівнює  $i - \pi^e$ , а реальна процентна ставка *ex post* буде:  $i - \pi$ . Ці два види реальної відсоткової ставки збігаються, коли фактичний рівень інфляції дорівнює очікуваному ( $\pi = \pi^e$ ).

Отже, коли реальні відсоткові ставки низькі, то існують більші стимули для отримання позик і менші — для надання позик. Ця обставина суттєво впливає на рішення економічних суб'єктів, зокрема на рішення домогосподарств щодо заощадження, банків щодо надання позик, підприємств щодо отримання позик.

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

*Основні терміни:* грошова база; грошовий мультиплікатор; грошові агрегати; депозитний мультиплікатор; попит на гроші; постійний дохід; пропозиція грошей; відсоткова ставка; номінальна та реальна відсоткова ставка; ринок грошей; рівняння кількісної теорії грошей.

### ***Контрольні питання.***

1. Дайте визначення пропозиції грошей та охарактеризуйте агрегати, з яких вона складається.
2. Поясніть параметри, які визначають величину та структуру грошової бази.
3. Розкрийте алгоритм мультиплікації грошової бази.
4. Поясніть, чому крива пропозиції грошей має додатний нахил.
5. Розкрийте інструментарій класичної теорії попиту на гроші.
6. У чому полягає вклад Кейнса в розвиток теорії попиту на гроші?

### ***Задачі та завдання:***

1. Сумарні резерви комерційного банку складають 220 млн. грн. Депозити дорівнюють 950 млн. грн. Обов'язкова норма резервування депозитів складає 20%. Як може змінитися пропозиція грошей, якщо банк вирішить використовувати усі свої надлишкові резерви для видачі позичок?

#### *Рішення:*

При нормі резервування  $rr = 20\%$  сума обов'язкових резервів  $R$ , складе:

$$R = 950 \cdot 0,2 = 190 \text{ млн. грн.}$$

Отже, надлишкові резерви дорівнюють:  $E = 220 - 190 = 30$  млн. грн. Якщо усі вони будуть використані для видачі позик, то додаткова пропозиція грошей може скласти:  $\Delta M = 30 \cdot 1/0,2 = 150$  млн. грн. У цьому випадку ми можемо використовувати лише банківський мультиплікатор  $1/rr$ , оскільки не маємо даних про грошову базу і співвідношення готівка-депозити. Отримана сума є максимально можливим розширенням пропозиції грошей, якщо вони не виходять за межі банківської системи.

**2.** Норма обов'язкових резервів дорівнює 20%. Комерційний банк зберігає ще 5% від суми депозитів як надлишкові резерви. Розмір депозитів складає 10000. Яку максимальну суму банк може використовувати для видачі позик?

*Рішення:*

Розмір обов'язкових резервів складає:

$$R = 10000 \cdot 0,2 = 2000$$

Надлишкові резерви дорівнюють:

$$R = 10000 \cdot 0,05 = 500$$

Тоді сумарні резерви дорівнюють:  $2000 + 500 = 2500$ , або інакше:

$$R = 10000 \cdot (0,2 + 0,05) = 2500$$

Отже, зберігаючи у вигляді резервів 2500 із суми депозитів, засоби, що залишилися банк може використовувати для видачі позик, тобто  $10000 - 2500 = 7500$

**3.** Національний Банк купує державні облігації в комерційних банків на суму 100 млн. грн. Як може змінитися пропозиція грошей, якщо комерційні банки цілком в використовують свої кредитні можливості, за умови, що норма резервування депозитів  $rr$  складає 0,1 (10%).

*Рішення:* Купуючи облігації, Національний Банк збільшує резерви комерційних банків на 100 млн. грн.. У результаті в комерційних банків виникають зайві резерви, які вони можуть цілком використовувати для видачі позик. Максимально можливе збільшення пропозиції грошей складе:

$$\Delta M = 100 \cdot 1/rr = 100 \cdot 1/0,1 = 1000.$$

**4.** Якщо Національний Банк вживає заходів для захисту національної валюти від знецінення, то, за інших рівних умов як поведуть себе рівень процентних ставок і рівень безробіття?

*Рішення:* Захист національної валюти від знецінювання припускає покупку Національним Банком її надлишку в обмін на іноземну валюту. У результаті пропозиція національної валюти на внутрішньому ринку відносно знижується, рівні відсоткової ставки і валютного курсу відносно зростають. Зниження грошової пропозиції, ріст відсоткових ставок і валютного курсу



обмежують сукупний попит, і рівень зайнятості відносно знижується. Тому правильним є те, що рівень процентних ставок відносно підвищиться, а рівень зайнятості відносно знизиться.

**6.** Яким чином підвищення процентної ставки може вплинути на норму резервування депозитів і співвідношення готівка-депозити? Якщо взяти цей ефект до уваги, як буде виглядати в цьому випадку крива пропозиції грошей?

*Рішення:* Зростання відсоткової ставки означає підвищення прибутковості ряду фінансових активів, що може сприяти скороченню банками своїх надлишкових резервів, що не приносять прибутку. Це, у свою чергу, знизить загальну масу резервів і зменшить норму резервування:  $rr \downarrow = R \downarrow / D$ , де  $R$  – загальна сума резервів. Населення в цій ситуації може перемістити частину своїх засобів із готівки в депозити, що приносять відсотки, отже, коефіцієнт  $cr$  також понизиться:  $cr \downarrow = C \downarrow / D \downarrow$ .

У результаті грошовий мультиплікатор збільшиться, оскільки він пов'язаний оберненою залежністю з коефіцієнтами  $cr$  і  $rr$ , і грошова маса зросте. Ми будемо мати прямий зв'язок між ростом ставки відсотка і пропозицією грошей, а значить крива пропозиції грошей буде мати позитивний нахил.

### *Тести*

**1.** Яка ознака не характеризує сучасні грошові системи країн:

- А. Хронічне знецінення грошей.
- Б. Офіційне визначення золотого вмісту грошової одиниці.
- В. Широкий розвиток безготівкового обігу і скорочення обігу готівки.
- Г. Зростання ролі держави у стабілізації грошового обігу.
- Д. Перебування в обігу лише паперових грошей і монет з неблагородних металів.

**2.** Якщо пропозиція грошей і рівень цін постійні, то у разі збільшення доходу:

- А. Попит на гроші та відсоткова ставка збільшаться.
- Б. Попит на гроші зменшиться, а відсоткова ставка збільшиться.
- В. Збільшиться попит на гроші і зменшиться процента ставка.
- Г. Зменшаться попит на гроші та відсоткова ставка.
- Д. Усі відповіді неправильні.

**3.** Яке твердження правильне:

- А. З підвищенням процентної ставки попит на гроші для операцій

збільшується.

Б. Зі зниженням процентної ставки попит на гроші для операцій зменшується.

В. Зі зменшенням номінального ВВП попит на гроші для операцій зменшується.

Г. Зі збільшенням номінального ВВП попит на гроші для операцій зменшується.

Д. Усі відповіді неправильні.

*4. Якщо номінальний ВВП зменшиться, то:*

А. І попит на гроші для операцій, і сукупний попит на гроші не зміняться.

Б. Попит на гроші для операцій збільшиться, тоді як сукупний попит на гроші зменшиться.

В. І попит на гроші для операцій, і сукупний попит на гроші збільшаться.

Г. І попит на гроші для операцій, і сукупний попит на гроші зменшаться.

Д. Усі твердження неправильні.

*5. Зі зниженням реальної процентної ставки:*

А. Попит на гроші для операцій збільшиться, а сукупний попит на гроші не зміниться.

Б. Попит на гроші для операцій зменшиться, а сукупний попит на гроші збільшиться.

В. Попит на гроші для операцій не зміниться, а сукупний попит на гроші збільшиться.

Г. Попит на гроші як активи збільшиться, а сукупний попит на гроші не зміниться.

Д. Попит на гроші як активи не зміниться, а сукупний попит на гроші збільшиться.

*6. Що не є складовою сучасної грошової системи:*

А. Найменування грошової одиниці.

Б. Види державних паперових грошових знаків і розмінної монети, що мають законну платіжну силу.

В. Регламентація безготівкового грошового обігу.

Г. Державний апарат, що регулює грошовий обіг.

Д. Золотий вміст грошової одиниці.

*7. Кількісне рівняння обігу не містить:*

А. Кількості грошей в обігу.

Б. Швидкості обігу грошей.

В. Рівня цін.

Г. Номінальної відсоткової ставки.

Д. Обсягу національного продукту в реальному вираженні.

*8. Яке твердження неправильне:*

А. Операційний попит на гроші не залежить від процентної ставки.

Б. Попит на гроші як активи обернено пропорційний до відсоткової ставки.

В. Зі зниженням реальної відсоткової ставки попит на реальні грошові залишки зростає.

Г. Зменшення доходу за цієї пропозиції грошей підвищує рівноважну процентну ставку.

Д. Підвищення облікової ставки знижує заінтересованість комерційних банків в отриманні додаткових резервів через позику в центральному банку.

9. *Різницею між номінальною і реальною процентною ставкою є:*

А. Податок.

Б. Інфляція.

В. Сеньйораж.

Г. Чистий експорт.

Д. Усі відповіді неправильні.

10. *Із рівняння Фішера випливає, що зростання рівня інфляції на один відсоток збільшує на один відсоток:*

А. Реальну процентну ставку.

Б. Пропозицію грошей.

В. Номінальну процентну ставку.

Г. Номінальний обмінний курс.

Д. Усі відповіді неправильні.

Відповіді до тестів: 1-Б; 2-А; 3-В; 4-Г; 5-В; 6-Д; 7-Г; 8-Г; 9-Б; 10-В.

## **Розділ 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ**

1. *Поняття інфляції. Циклічна природа інфляції.*
2. *Наслідки інфляції. Інфляційний податок.*
3. *Антиінфляційна політика: форми та методи.*
4. *Взаємозв'язок інфляції і безробіття. Крива Філіпса.*

### **6.1. ПОНЯТТЯ ІНФЛЯЦІЇ. ЦИКЛІЧНА ПРИРОДА ІНФЛЯЦІЇ**

Інфляція, що в перекладі з латинської «inflation» означає «здуття, набухання», почала проявлятися ще в стародавньому світі з початком розповсюдження грошей у суспільному житті. Це явище спостерігалось у зв'язку з війнами, епідеміями, великими географічними відкриттями, коли грошей становилося більше, ніж потрібно для функціонування економічної системи. Але термін «інфляція» почав застосовуватись лише у 19 столітті під час громадянської війни 1861-1865 рр. у Північній Америці. Знецінювалися

гроші Конфедерації, яких в обігу було набагато більше, ніж було потрібно, у той час як товарів повсякденного вжитку майже не вироблялося, оскільки всі кошти йшли на підтримку військових дій. Остаточного термін «інфляція» набуває сучасного смислу під час подолання наслідків Другої Світової війни.

Інфляція в умовах ринкової економіки – це зростання цін на всі товари та послуги та на всіх ринках у масштабі всієї національної економіки країни

Гроші, не підкріплені товарами, знецінюються (зменшується купівельна спроможність грошової одиниці), що викликає додатковий попит на гроші та зростання інфляції. Слід зауважити, що гроші можуть знецінюватись не лише внаслідок їх надлишку: це може бути викликано спекуляціями з цінними паперами, цінними металами або підривом довіри до дій держави.

Інфляція відноситься до явищ макроекономічної нестабільності, що мають циклічний характер. Інфляційні явища можна віднести до циклічних, бо простежуються наступні закономірності:

- фази прискорення темпу інфляції замінюються фазами сповільнення темпів інфляції;
- ритмічність інфляційних коливань (спрямованість коливань) змінюється з часом;
- періодичність коливань (коливання спостерігаються через відносно рівні проміжки часу).

У різних країнах цикли інфляції мають різну довжину, що залежить від особливостей економічного устрою та методів керівництва в кожній конкретній державі.

Показник, що вимірює інфляцію, має назву *темп інфляції*. Для його обчислення потрібно вибрати 2 рівні відрізки часу; різниця індексів цін поточного та попереднього (базисного) періодів часу треба поділити на індекс цін попереднього (базисного) періоду.

$$TI = \frac{I_t - I_{t-1}}{I_t}, \quad (6.1.)$$

де  $TI$  – темп інфляції;

$I_t$  – індекс споживчих цін у поточному періоді;

$I_{t-1}$  – індекс споживчих цін у базисному періоді.

Мінімальний період, за який можна обчислювати темп інфляції – один місяць, тому, наприклад, в Україні публікуються індекси споживчих цін за кожен місяць.

Для розрахунку *індексу споживчих цін* використовують модифіковану формулу Ласпейреса:

$$I_{IC} = \frac{\sum p_o Q_o \frac{p_1}{p_o}}{\sum p_o Q_o}, \quad (6.2.)$$

де  $Q_o$  – обсяг споживчого кошика в базисному періоді;

$p_o$  – ціна товару чи послуги в базисному періоді;

$p_1$  – ціна товару чи послуги в поточному періоді.

Також важливим показником, що допомагає виявити темп інфляції, є *дефлятор ВВП*, що обчислюється за формулою

$$I_{деф} = \frac{N_{ВВП}}{R_{ВВП}} = \frac{\sum_{i=1}^n p_1 q_1}{\sum_{i=1}^n p_o q_1}, \quad (6.3.)$$

де  $N_{ВВП}$  – номінальний ВВП;

$R_{ВВП}$  – реальний ВВП;

$\sum p_1 q_1$  – валовий продукт в поточних цінах;

$\sum p_o q_1$  – валовий продукт в базисних цінах.

Дефлятор ВВП показує ступінь інфляції по всіх товарах та послугах, що виробляються та споживаються в межах економіки.

Існують *монетарні* та *немонетарні* концепції виникнення інфляції. Монетаристи для пояснення причин інфляції порівнюють темп приросту грошової маси з темпом приросту реального національного доходу, беручи

швидкість обертання грошей незмінною. Виходячи з рівняння грошового обігу І. Фішера  $MV=PQ$ , ціни на товари та послуги ( $P$ ) залежать від співвідношення обсягу грошової маси, швидкості обертання грошей та кількості вироблених товарів та послуг.

$$P = \frac{MV}{Q} \quad (6.4.)$$

Якщо перейти на основі цієї формули до темпів росту усіх цих показників в короткостроковому періоді часу, то отримаємо наступну формулу:

$$T_P = \frac{T_M T_V}{T_Q} \quad (6.5.)$$

На основі цієї формули можна зробити висновок: темп інфляції  $T_P$  (темпер зростання цін) напряму залежить від темпів росту грошової маси  $T_M$ , темпів швидкості обертання грошей  $T_V$ , та обернено залежить від темпів зростання обсягів виробництва  $T_Q$ .

Кейнсіанська школа вважає, що існує декілька причин виникнення інфляції: перерозподіл національного доходу; збільшення сукупного попиту та зміна його структури; монопольне підвищення цін.

Існують різні види інфляції, які розрізняються між собою за різними критеріями. Так, згідно з *темпами зростання цін*, розрізняють: помірну інфляцію – до 10% на рік; галопуючу – від 10 до 100% на рік; гіперінфляцію – понад 200% річного зростання цін. Кожному з видів інфляції властива своя міра впливу на стан економіки.

При *помірній інфляції* хазяйнуючи суб'єкти можуть реагувати на зміни економічної кон'юнктури без порушення механізмів взаємодії з іншими хазяйнуючими суб'єктами, а держава здатна контролювати інфляційний процес. Кейнсіанці вважають, що помірна інфляція стимулює розвиток економіки та не загрожує стану економіки. У межах помірної інфляції підприємці мають час для прийняття найбільш вигідних управлінських рішень, фінансовий та промисловий капітали узгоджують свої дії.

При *галопуючій інфляції* відбувається підвищення цін виробниками

продукції, падіння платоспроможності населення, підвищення відсоткових ставок за кредитами, постійно змінюється соціальна політика держави, а економіка перебуває в стані, коли міжгалузеві зв'язки існують на межі розриву.

*Гіперінфляція* є вкрай негативним економічним явищем, яке призводить до масового банкрутства підприємств і зубожіння населення. В очікуванні подальшого підвищення цін населення скуповує товари, щоб не тримати гроші «на руках», тим самим скоріше розкручується інфляційна спіраль: рух грошей прискорюється, попит на товари штучно зростає, і це ще більше прискорює зростання цін.

*По формам прояву* інфляцію розрізняють на:

- структурну;
- приховану;
- відкриту.

*Структурна інфляція* пов'язана зі структурними перебудовами економіки, коли спостерігаються макроекономічні галузеві диспропорції.

*Прихована інфляція* спостерігається в командно-адміністративній економіці, коли держава фіксує ціни на товари та послуги, і ціни перестають відображати реальну ринкову картину. Виникає дефіцит товарів та послуг, які починають продаватись на «чорному» ринку по цінам, що відображають ринкову кон'юнктуру. Приховану інфляцію неможливо вимірювати за допомогою формул, але можна відстежити за допомогою обчислення збільшення часу на пошук необхідних товарів; співставлення цін на «чорному ринку» та цін, встановлених державою; зміни товарно-матеріальних цінностей.

*Відкрита інфляція* буває двох типів: інфляція попиту та інфляція витрат (пропозиції). В основі концепції *інфляцію попиту* лежить твердження, що при наближенні економіки до стану повної зайнятості ціни на товари та послуги поступово починають зростати, так як все менше робітників залишаються незадіяними в процесі виробництва. Вони вже потребують підвищення заробітної плати, що робить продукцію, що виробляється більш дорогою. Це можна проілюструвати за допомогою моделі взаємодії сукупного попиту та

сукупної пропозиції «AD – AS» (рис. 6.1).

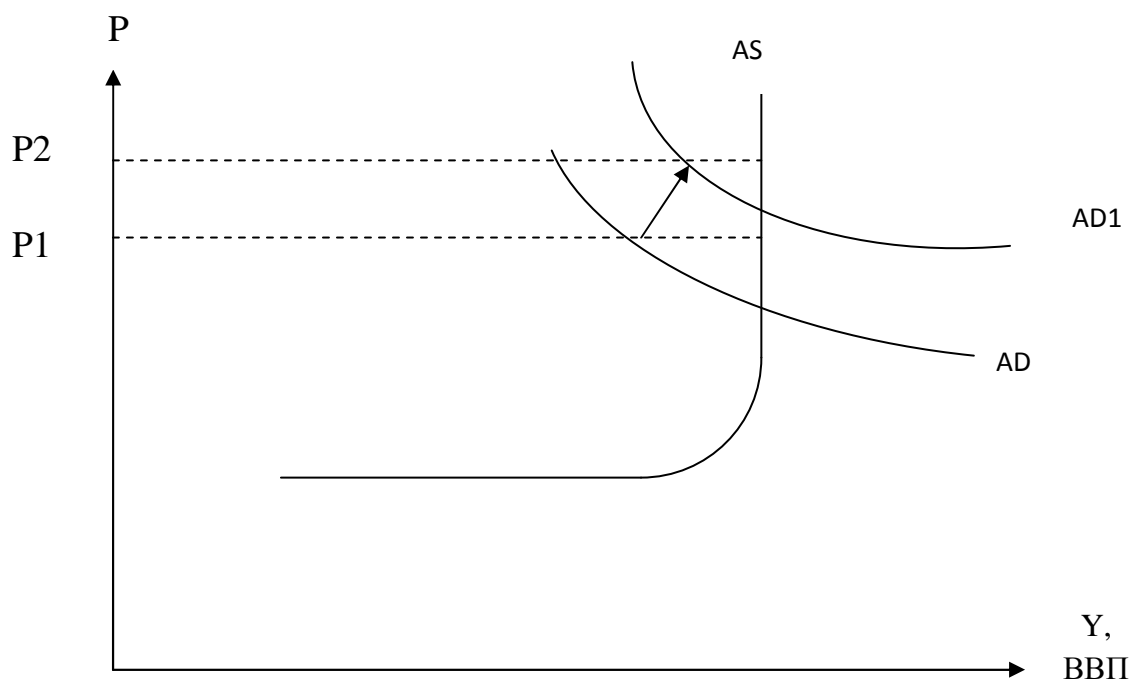


Рис. 6.1 - Інфляція попиту

На класичному відрізку кривої AS економіка вже досягла максимуму використання ресурсів, спостерігається повна зайнятість і виробництво потенційного ВВП. Якщо й надалі стимулювати платоспроможний попит (зміщення кривої AD до положення AD1) наприклад, розгортаючи різні соціальні програми, збільшуючи розміри пенсій, стипендій, збільшуючи витрати на воєнний сектор економіки, то економіка відреагує на це лише зростанням рівня цін. *Таким чином, інфляція попиту* виникає в ситуації збільшення сукупного попиту при незмінному об'ємі виробництва потенційного ВВП.

*Інфляція витрат (пропозиції)* виникає в результаті збільшення цін на ресурси, підвищення середніх витрат і зменшення, як наслідок, сукупної пропозиції у країні (рис. 6.2). Припустімо, що спочатку економіка знаходиться у стані повного використання усіх ресурсів. Рівень цін стабілізований – існує рівновага між видатками та рівнем виробництва. При підвищенні витрат на виробництво сукупна пропозиція буде зменшуватись (з положення AS до



положення  $AS_1$ ), а рівень цін буде зростати (з  $P$  до  $P_1$ ). Середні витрати виробництва можуть зростати внаслідок росту номінальної заробітної плати при незмінній ефективності праці; зростання цін на паливо та енергоносії; збільшення податкового тягаря.

При зростанні цін усі товари не зможуть бути розпродані та почнеться спад виробництва. Одночасне підвищення цін та зростання безробіття називається *стагфляцією*.

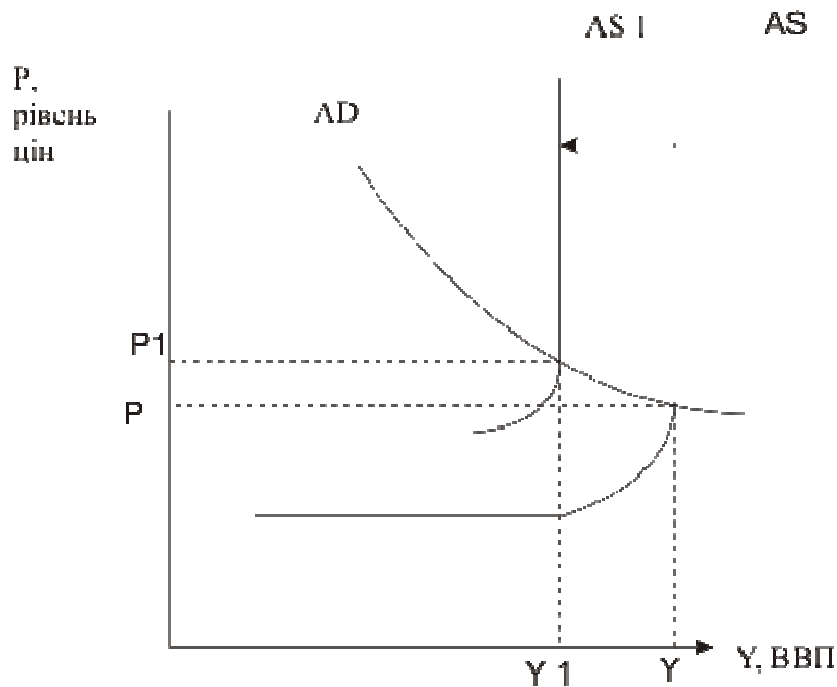


Рис. 6.2 - Інфляція витрат

Слід зазначити, що істотний спад виробництва призводить до звільнення робітників. Це, в свою чергу, може знижувати номінальну заробітну плату та середні витрати на одиницю продукції, що веде до уповільнення темпу інфляції. Тобто інфляція витрат сама себе частково «ліквідує».

Ми розглянули два теоретичних підходи до виникнення інфляції. Але на практиці дуже часто неможливо сказати, який саме тип інфляції спостерігається, тому, що обидва типи переплетені та взаємопов'язані, переходять один в інший. Інфляція попиту та інфляція пропозиції разом утворюють так звану *інфляційну спіраль*, механізм дії якої запускають *інфляційні очікування*. Політика держави, спрямована на підвищення рівня

зайнятості населення, викликає інфляцію попиту. Коли ціни починають зростати, робітники вимагають відповідного підвищення заробітної плати, і тоді до трудових договорів вносяться спеціальні пункти, основані на інфляційних очікуваннях. Підвищення ставок заробітної плати, у свою чергу, викликає зростання середніх витрат виробництва (інфляцію витрат). Якщо уряд неправильно проводить політику зменшення інфляційних очікувань, то запускається механізм інфляційної спіралі «заробітна плата – ціни», що призводить до *гіперінфляції*.

Слід зауважити, що не завжди підвищення цін має інфляційний характер: ціни можуть зростати за рахунок підвищення якості продукції, що потребує збільшення витрат на виробництво та залучення новітніх технологій. В економіці може виникнути і така ситуація, коли підвищення цін в одних галузях може супроводжуватись зниженням цін в інших галузях економіки; тому середній рівень споживчих цін в економіці буде залишатися за цих умов незмінним, тобто темп інфляції буде нульовим.

Процес стійкого зменшення рівня цін називається дефляція (від лат. *deflatio* – здуття). Процес відновлення темпів інфляції має назву реінфляція.

## **6.2. НАСЛІДКИ ІНФЛЯЦІЇ. ІНФЛЯЦІЙНИЙ ПОДАТОК**

*Наслідки інфляції для населення* багато в чому залежать від того, були темпи інфляції *очікуваними* чи *непередбачуваними*. Для очікуваної інфляції характерні наступні негативні наслідки:

- порушення принципів оподаткування: з підвищенням номінальної зарплати зростає ставка податку на доходи, і якщо прийнята прогресивна шкала оподаткування, то відбувається автоматичний перехід до більш високої ставки податку;
- зниження економічної ефективності завдяки тому, що ціни повністю не виконують інформативної функції стосовно попиту та пропозиції товарів та послуг.

Але, якщо *інфляція очікувана*, то люди можуть скоригувати свої реальні

доходи в залежності від прогнозованих темпів інфляції, оговорити зростання заробітної плати найманих працівників в трудовому договорі, коригувати номінальну процентну ставку порівняно з реальною на темп інфляції в банківських установах, використовуючи рівняння І.Фішера

$$I = r + \pi^e, \quad (6.6.)$$

де  $\pi^e$  – рівень очікуваної інфляції;

$I$  – номінальна відсоткова ставка;

$r$  – реальна відсоткова ставка.

Якщо темпи інфляції більші за 10%, то рівняння Фішера приймає наступний вигляд:

$$r = \frac{i - \pi^e}{i + \pi^e}, \quad (6.7.)$$

Галопуюча інфляція, і особливо гіперінфляція, здійснюють вкрай негативний вплив на соціально-економічний розвиток, особливо, якщо вони носять *непередбачуваний характер*. До негативних наслідків не передбачуваної інфляції відносять:

- суттєве зменшення реальних доходів тих верств населення, що отримують фіксовані доходи, особливо пенсіонерів, інвалідів, робітників бюджетної сфери;
- перерозподіл доходів внаслідок того, що дебітори повертають борги здешевленими грошима;
- знецінення грошей, що знаходяться на банківських рахунках,;
- погіршення якості соціальних програм. Соціальні програми стають «примарними»: держава не намагається індексувати соціальні виплати в тій же пропорції, у якій зростають ціни.
- падіння реальної вартості цінних паперів, що дестабілізує фондові ринки;
- зменшення рівня інвестування в економіку і падіння виробництва.

Населення, що має готівкові гроші «на руках», сплачує державі (емітенту грошей) так званий інфляційний податок, що пов'язаний з втратою вартості

грошей завдяки інфляції. Він розраховується за допомогою формули

$$IT = T_{\text{пр}} \frac{M}{P}, \quad (6.8.)$$

де  $IT$  – інфляційний податок;

$T_{\text{пр}}$  – темп приросту інфляції за рік;

$\frac{M}{P}$  – рівень реальних касових залишків.

Сильніше від сплати інфляційного податку страждають люди з низькими фіксованими доходами. За рахунок інфляційного податку частково поповнюється державний бюджет. У випадку, коли відношення грошової маси до рівня цін у попередньому та поточному періодах рівні, інфляційний податок дорівнює сеньйоражу ( в епоху Середньовіччя право чеканки монет мав виключно феодал (сеньйор), він і отримував плату за чеканку грошей, яку називали *сеньйораж*). У сучасну епоху право грошової емісії має виключно держава, яка й отримує сеньйораж. Його розмір визначається за допомогою формули

$$SE = \frac{M_n - M_{n-1}}{P_n}, \quad (6.9.)$$

де  $M_n$  - пропозиція грошей в  $n$ -му році;

$M_{n-1}$  - пропозиція грошей в  $(n-1)$ -му році;

$P_n$  - рівень цін в  $n$ -му році.

З урахуванням витрат на друкування нових грошей на заміну зношеним формула сеньйоражу приймає вигляд:

$$SE = \frac{M_n - M_{n-1}}{P_n} - M_c, \quad (6.10.)$$

де  $M_c$  – витрати, пов'язані з емісією нових грошей.

У той же час, від *інфляції виграють* ті суб'єкти господарювання, які повертають знецінені гроші: дебітори; підприємці, що затримують виплату заробітної плати, боржники з сплати податків (податки таким чином, встигають

знецінитися, що полегшує податковий тягар («ефект Олівера – Танзі»).

### 6.3. АНТИІНФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА: ФОРМИ ТА МЕТОДИ

Антиінфляційна політика держави являє собою комплекс заходів, до яких вдається держава з метою зниження темпів інфляції. *Методи боротьби з інфляцією* підрозділяють на активні (що ліквідують причину виникнення інфляції) та пасивні (спрямовані на пристосування до інфляційних умов).

Існують кейнсіанська та монетаристська теорії подолання інфляції. Прихильники *кейнсіанської теорії* з метою подолання інфляції вважають доцільним регулювати сукупний попит. Але на сьогоднішній час вже доведено, що регулювання сукупного попиту не є ефективним для подолання інфляції.

Загальноприйнятою для запобігання розкрученню інфляційної спіралі є монетаристська *концепція порівняння темпу економічного зростання і темпу зростання грошової маси*. Згідно з цією концепцією, необхідно, щоб приріст грошової маси супроводжувався приростом обсягів товарів та послуг.

*Монетаристи* пропонують декілька видів антиінфляційної політики. Перш за все - це грошова реформа, направлена на *деномінацію грошей* – обмін усіх старих грошових знаків на нові в певній пропорції. Одночасно у цій же пропорції відбувається перерахування цін, тарифів, стипендій, пенсій, балансових вартостей основних та оборотних фондів, боргових зобов'язань. Завдяки деномінації відбувається зменшення кількості грошової маси в обігу, укрупнення масштабу цін, полегшення розрахунків, зменшення витрат на забезпечення грошового обігу.

В Україні деномінація грошей відбулася 2 вересня 1996р. , коли в обігу з'явилася гривня, яка є сучасною грошовою одиницею нашої країни. Гривня замінила так званий купоно-карбованець у співвідношенні 1 гривня = 100 000 карбованців.

Грошова реформа може відбуватись і через *нуліфікацію грошей* -

анулювання старих грошей і введення нових (без обміну або при обмежених можливостях обміняти старі купюри на нові). При цьому старі гроші через чітко визначений проміжок часу з моменту початку обміну забороняються до прийому. Тобто, сенс цього заходу полягає в оголошенні старих грошей недійсними. Цей вид боротьби з інфляцією застосовується для подолання наслідків гіперінфляції.

Нуліфікація в чистому вигляді в світовій практиці спостерігалася дуже рідко. Зазвичай нуліфікація проводиться на зразок деномінації, але в дуже низькій, суто символічній пропорції обміну старих грошей на нові.

Ще одним з методів боротьби з інфляцією є *девальвація* – знецінення грошової одиниці порівняно з валютами інших країн. Вона проявляється в зростанні курсів іноземних валют відносно до національної валюти. Девальвація робить дорогим імпорту, що знижує внутрішній попит на товари іноземного походження; та робить експорт дешевше для стимулювання розвитку експортоорієнтованих підприємств та для того, щоб зробити активним сальдо платіжного балансу.

*Ревальвація* – це підвищення курсу національної валюти відносно курсів іноземних валют. Для ревальвації характерне здешевлення імпорту та подорожчання експорту. Також від ревальвації виграють кредитори, які отримують у рахунок погашення боргу більш дорогі гроші. Також ревальвація гальмує зростання темпів інфляції, що є вигідним для населення країни. Однак удорожчання експорту призводить до небезпеки безробіття на експортоорієнтованих підприємствах.

Ще одним із способів боротьби з інфляцією є «шокова терапія», що передбачає наступні заходи з боку держави: подорожчання кредиту; скорочення податкових ставок; зменшення витрат на соціальні програми. Позитивні наслідки застосування «шокової терапії» - це наповнення бюджету без зайвої емісії. Скорочення ставок податків позитивно впливає на фірми, що знаходяться в задовільному фінансовому стані: стимулюється ділова активність таких підприємств. Негативні наслідки "шокової терапії" - банкрутство підприємств,

що знаходяться в незадовільному фінансовому стані завдяки неспроможності сплачувати високі проценти за користування кредитом; зниження життєвого рівня населення.

*Метод поступових змін (метод градування)* в боротьбі з інфляцією полягає в плавному, нешвидкому зміні умов економічної діяльності суб'єктів, що веде до поступового зменшення темпів приросту грошової маси. Завдяки поступовості змін економічної ситуації спостерігаються наступні позитивні моменти проведення цього виду економічної політики: підприємства можуть пристосовуватися до нових умов хазяйнування; робітники можуть підвищувати кваліфікацію або зовсім змінити спеціальність.

Метод поступових змін застосовується, коли темп інфляції не перевищує 20% річних, інакше міри держави призведуть до *інфляційної інерції*, коли існуюча інфляція провокує подальше підвищення темпів інфляції, але вже на більш високому рівні. Одна з причин виникнення інфляційної інерції – індексування доходів.

*Метод регулювання цін і доходів* полягає в «замороженні» заробітної плати та цін. Завдяки цим заходам темп інфляції уповільнюється, але від невиплат заробітної плати перш за все потерпає населення. В Україні метод регулювання цін і доходів застосовувався для подолання гіперінфляції 1993-1994рр. – були затримки у виплаті заробітної плати, пенсій, стипендій. Були майже відсутні виплати матеріальної допомоги малозабезпеченим верствам населення. Цей метод державної монетарної політики в світі зарекомендував себе як не дуже ефективний, тому його застосовують лише у випадках суворої необхідності.

Інфляція в Україні в 2000 – 2006 рр. носила досить помірний характер. Але в 2007 – 2008 рр. інфляція в Україні класифікується як галопуюча. В 2007 році темп інфляції склав 16,7%, а в 2008 р. продовжує нарощуватись – 22,3% річних. У 2009 році інфляція складає 12,3% відсотка річних.

Уряд для стримування темпів інфляції пропонує наступні *тактичні міри*:

- Підвищення процентних ставок за користування кредитом;

- Зниження видатків держбюджету;
- Вживання превентивних заходів для рішення проблеми подорожчання експорту енергоносіїв;
- Скорочення темпів інфляції на продовольчому ринку - інтервенційні поставки зерна та борошна, м'яса та цукру в окремі регіони із державних запасів;
- Антиінфляційна політика, направлена на боротьбу з порушеннями принципів добросовісної конкуренції та зловживань монопольним становищем на ринку з боку виробників товарів народного вжитку;
- Ревальвація гривні.

*Стратегічні міри уряду щодо зниження темпів інфляції передбачають:*

- Впровадження енергозберігаючих технологій;
- Розвиток фондового ринку;
- Активізація процесу функціонування ринку державних цінних паперів;
- Ліквідація диспропорцій у монетарній сфері.

#### **6.4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНФЛЯЦІЇ ТА БЕЗРОБІТТЯ. КРИВА ФІЛІПСА**

Крива Філіпса показує *обернений взаємозв'язок* між рівнями безробіття та інфляції (ефект Філіпса). Крива Філіпса описується рівнянням:

$$\pi = \pi^e - \beta(U - U^*) + E, \quad (6.11.)$$

де  $\pi$  – рівень інфляції;

$\pi^e$  - рівень очікуваної інфляції;

$U$  – фактичний рівень безробіття;

$U^*$  - природний рівень безробіття;

$\beta$  – параметр, що показує як сильно реагує інфляція на динаміку циклічного безробіття (цей коефіцієнт завжди більше нуля);

$E$  – шоки зміни пропозиції, що викликані змінами цін на сировину.

А. Філіпс досліджував зростання заробітної плати та кількість



безробітних відносно до робочої сили, та відзначив, що при рівні безробіття 4,5% заробітна плата незмінна, але при зниженні рівня безробіття до 4% заробітна плата підвищується на 0,5%. Таким чином, високий рівень безробіття спонукає робітників погоджуватися на нижчу заробітну плату порівняно з рівнем заробітної плати за умов високої зайнятості. Це сприяє зменшенню темпів зростання цін. За умов повної зайнятості ситуація змінюється на протилежну: робітники вимагають підвищення заробітної плати, що прискорює підвищення цін (інфляцію).

Криву Філіпса зображено на рис. 6.3. Відрізок кривої Філіпса ліворуч від точки N характеризує інфляцію попиту, що виникає внаслідок того, що держава штучно встановлює високий рівень зайнятості. Відрізок кривої Філіпса праворуч від точки N відображає кризу надвиробництва, для якої характерно падіння цін. Уряд, керуючись необхідністю розрахунку оптимального розміру сукупних витрат, у короткостроковому періоді може обрати певну комбінацію рівнів інфляції і безробіття.

Так звана оригінальна крива Філіпса, відображає тільки короткострокові зміни рівнів інфляції і безробіття. За цією кривою неможливо досягти повної зайнятості без підвищення темпів інфляції.

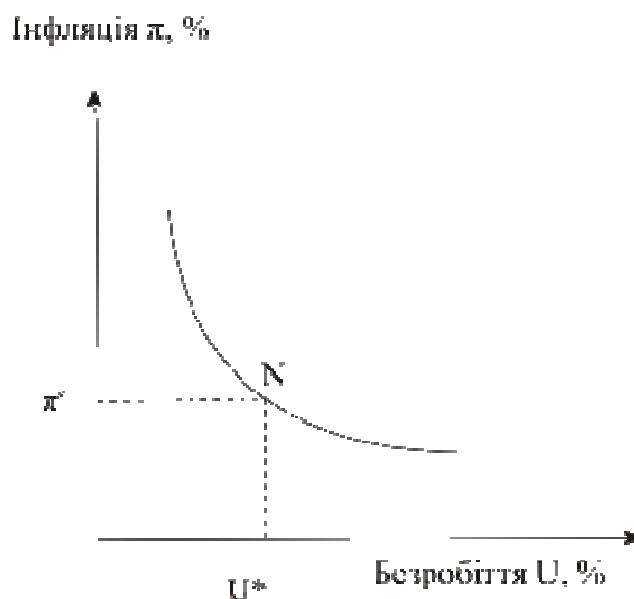


Рис. 6.3 - Крива Філіпа

Протягом 70-х – 80-х років XX століття в ринковій економіці спостерігалось явище *стагфляції* – одночасного зростання темпів інфляції і безробіття. Це явище було спричинено наступними факторами: знеціненням паперових грошей; підвищенням цін на енергоносії та на продукцію сільського господарства; вивільненням цін з-під контролю держави; зниженням продуктивності праці; зростанням заробітної плати, спричиненим відсутністю контролю урядів за її рівнем; інфляційними очікуваннями.

Стагфляція зображується як зсув кривої Філіпса вгору та праворуч (рис. 6.4). Чим вище темп очікуваної інфляції, тим вище буде розташована крива Філіпса. Це значить, що фактичний рівень інфляції буде вищим для будь-якого рівня безробіття.

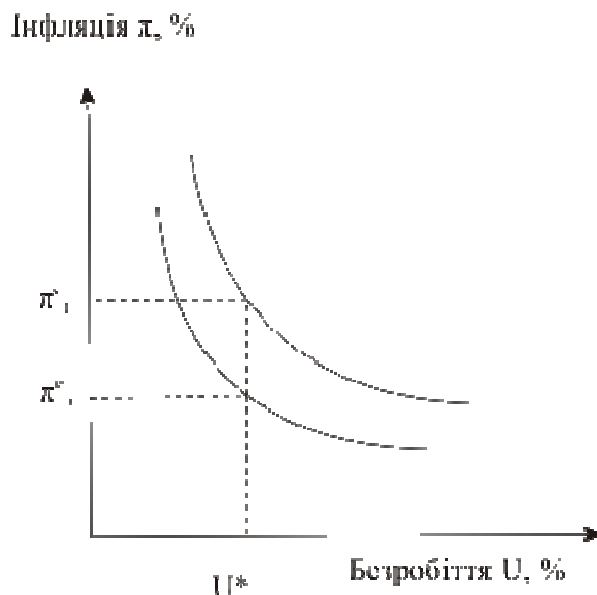


Рис. 6.4 - Довгострокова крива Філіпа

З аналізу кривої Філіпса випливає, що *економічна політика, спрямована на швидке зниження рівня безробіття, буде підвищувати темп інфляції*. Тому держава здійснює вибір між двома варіантами:

- 1) політика пожвавлення, що здійснює повільний приріст ВВП. Це дає змогу уповільнювати інфляцію за рахунок тривалого безробіття;
- 2) політика пожвавлення з швидким приростом ВВП, спрямована на швидке скорочення безробіття.

Але сучасні економічні дослідження доводять, що ефект Філіпса не підтверджується в довгостроковій перспективі, оскільки економічні суб'єкти по-різному поведуться в залежності від їхніх суб'єктивних оцінок стосовно темпів інфляції в майбутньому. Погляди науковців на поведінку суб'єктів знайшли відображення у двох теоріях:

*теорія адаптивних очікувань* – екстраполяція висновків про минулі події на майбутнє;

*теорія раціональних очікувань* – висновки робляться на основі прогнозування майбутніх можливостей.

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

*Основні терміни:* інфляція; дефляція; дефлятор ВВП; прихована інфляція; галопуюча інфляція; помірна інфляція; гіперінфляція; інфляція попиту; інфляція витрат; інфляційний податок; сеньйораж; антиінфляційна політика.

*Контрольні питання:*

1. Дайте визначення інфляції.
2. У чому відмінність між інфляцією попиту і інфляцією витрат?
3. Хто програє, а хто виграє в економіці від інфляції?
4. У чому полягають основні напрями антиінфляційної політики?
5. Залежність між динамікою яких показників відображає крива Філіпса?

*Тести:*

1. «Шокова терапія» не передбачає заходів з боку держави:

- А. Скорочення податкових ставок.
- Б. Подорожчання кредиту.
- В. Зменшення середніх витрат виробництва.
- Г. Зменшення витрат на соціальні програми.

2. Поновлення темпів інфляції має назву:

- А. Дефляція.
- Б. Дезінфляція.

В. Реінфляція.

Г. Рефляція.

3. Знецінення грошової одиниці порівняно з валютами інших держав має назву:

А. Ревальвація.

Б. Девальвація.

В. Нуліфікація.

Г. Деномінація.

4. Ефект «Олівера-Танзі» пов'язаний з:

А. Подешевленням кредиту.

Б. Знеціненням доходів громадян внаслідок інфляції.

В. Зменшенням реальної вартості податкових надходжень до бюджету.

Г. Уповільненням темпів інфляції.

5. Інфляція супроводжується:

А. Підвищенням цін на окремі товари окремих галузей.

Б. Процесом зниження загального рівня цін.

В. Процесом стабілізації рівня цін.

Г. Процесом підвищення загального рівня цін.

6. При інфляційних очікуваннях споживачі:

А. Починають активно вкладати гроші в цінні папери.

Б. Збільшують заощадження і скорочують поточне споживання.

В. Скорочують заощадження і збільшують поточне споживання.

Г. Не міняють своєї поведінки.

7. Помірна інфляція:

А. Знижує реальні доходи широких верств населення.

Б. Спотворює структуру попиту.

В. Проводить до розбалансування економічної рівноваги.

Г. Стимулює платоспроможний попит населення.

8. Інфляція попиту виникає в тому випадку, коли:

А. Сукупна пропозиція перевищуватиме сукупний попит.

Б. Кількість грошей в обігу перевищуватиме вартість вироблених товарів та послуг.

В. Збільшуються витрати виробництва і зменшується сукупна пропозиція.

Г. Зменшуються обсяги виробництва товарів та послуг.

9. Поняття “інфляційна спіраль” означає, що:

А. Доходи підвищують ціни, а ціни, в свою чергу підштовхують доходи.

Б. В Україні зберігається стійка тенденція до підвищення цін.

В. Ціни зростають в результаті підвищення потреб споживачів.

Г. Ціни зростають в результаті подорожання енергоносіїв.

10. Якщо інфляція попиту супроводжується зменшенням обсягів виробництва, то це явище називається:

А. Девальвацією.

Б. Стагфляцією.

В. Неочікувана інфляція.

Г. Гіперінфляція.

*Задачі та завдання:*

1. Грошова маса складає 20 млрд грн, швидкість обороту грошової маси дорівнює 6 оборотам на рік, товарів та послуг виробляється щорічно на 25 млрд грн. Знайти середній рівень цін в економіці.

*Рішення:* За рівнянням Фішера  $MV=PQ$ , де  $M$  – грошова маса,  $V$  – постійна швидкість обертання грошової одиниці,  $P$  – середня ціна,

$Q$  – середній об’єм продукції.

$$P=MV/Q; P=20*6/25= 4,8$$

Відповідь: середній рівень цін в економіці складе 4,8 грн.

2. Знайти величину реальної відсоткової ставки, якщо номінальна ставка відсотку дорівнює 17%, а рівень інфляції очікується 5%.

*Рішення:* Реальна відсоткова ставка = номінальна ставка – рівень інфляції  
 $= 17 \% - 5 \% = 12\%$ .

3. Обчислити величину сеньйоражу, якщо відомо, що пропозиція грошей

у січні 2007 р. складала 300 млрд грн., а у січні 2008 р. складала 450 млрд. грн. Рівень цін на січень 2008 р. складав 300%. Витрати на друкування грошей склали 10 млрд. грн.

*Рішення:* Сеньйораж – це доход, який отримує уряд на основі монопольного права друкувати гроші.

$SE = (M_n - M_{n-1} / P_n) - M_c$ , де  $M_n$  – пропозиція грошей в n-му році;  $M_{n-1}$  – пропозиція грошей в (n – 1)-му році;  $P_n$  – рівень цін в n-му році;  $M_c$  – витрати на виготовлення нових грошей.

$$SE = (450 - 300) / 3 - 10 = 40 \text{ млрд. грн.}$$

Відповідь: держава отримала 40 млрд. грн. сеньйоражу.

4. Обчислити дефлятор ВВП, якщо відомо, що валовий продукт в поточних цінах складає 500 млрд. грн., а валовий продукт в базисних цінах дорівнює 480 млрд. грн.

*Рішення:* Дефлятор обчислюється за формулою: номінальний ВВП/реальний ВВП =  $500 / 480 = 1,04 \times 100\% = 104 \%$ .

Відповідь: ціни зросли на 4 %.

Відповіді на тести: 1-В, 2-В, 3-Б, 4-В, 5-Г, 6-В, 7-Г, 8-Б, 9-А, 10-Б.

## **Розділ 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ**

1. *Доходи домогосподарств і споживання.*
2. *Кейнсіанська концепція споживання.*
3. *Теорії споживання: міжчасовий вибір споживача І.Фішера, теорія життєвого циклу Ф. Модільяні і теорія перманентного доходу М. Фрідмена.*

### **7.1. ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ І СПОЖИВАННЯ**

Однією із важливих проблем, які вивчає макроекономіка є формування, диференціація та розподіл доходів домогосподарств. Показники реальних доходів населення найповніше характеризують рівень добробуту людей. Зростання доходів веде не тільки до повнішого задоволення потреб, а й змінює

структуру напрямів і переваг використання отриманого доходу. Ті країни, де значний відсоток доходів іде на інвестиції, а на споживання - відповідно менший, досягають високих темпів зростання національної економіки. І навпаки, ті країни, що споживають вищий відсоток своїх доходів та інвестують менший, розвиваються повільніше.

Вивчення проблеми, перш за все, передбачає аналіз концепції споживання. Споживання є найважливішим елементом ВВП, який останнім часом становить дві третини сукупних витратків на купівлю товарів і послуг. Споживання домогосподарств – це їх витрати на споживчі товари та послуги.

Існує багато факторів, які впливають на рівень сукупних витрат. Та найбільш важливим з них є дохід. Після сплати домогосподарствами податків залишається використовуваний дохід, який йде на споживання, а частково - на заощадження. Тому, щоб зрозуміти, як формуються доходи домогосподарств, а також та їх частка, що спрямовується на споживання, ще раз розглянемо найпростішу модель кругових потоків (або модель кругообігу продуктів і доходів, рис. 7.1 ).

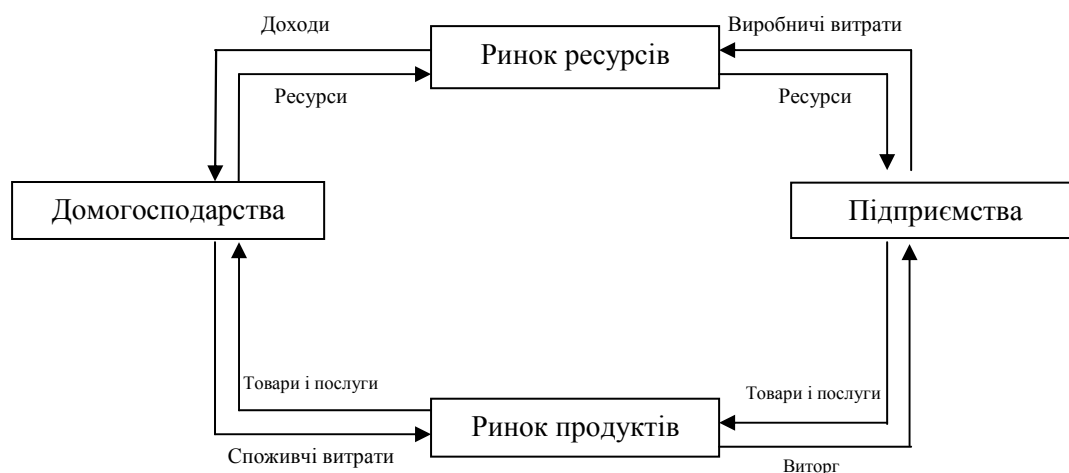


Рис. 7.1 - Проста модель кругових потоків

Проста модель кругових потоків базується на аналізі взаємодії лише двох макроекономічних суб'єктів – сектору домашніх господарств і підприємницького сектору, виключаючи вплив державного сектору та сектору

закордон на економіку. Ця модель характеризує замкнуту систему, де доходи одних економічних агентів є витратами інших. Витрати підприємств на ресурси (праця, земля, капітал, підприємницькі здібності) одночасно є потоками доходів домогосподарств (заробітна плата, рента, інші доходи).

Потік споживчих витрат домогосподарств утворює доходи фірм від реалізації готової продукції. Потоки «доходи – виробничі витрати» (грошовий потік) та «ресурси – товари і послуги» (реальний потік) відбуваються одночасно у протилежних напрямках і нескінченно повторюються.

Для закритої моделі економіки, у якій не враховується вплив держави на економічні процеси, величина загального обсягу виробництва у грошовому вимірюванні дорівнює сумарній величині грошових доходів домашніх господарств або особистому доходу.

У сучасній ринковій економіці держава тісно взаємодіє з домогосподарствами та фірмами і доходи домогосподарств або особисті доходи складаються з чотирьох елементів:

- заробітної плати найманих працівників;
- змішаного доходу;
- доходу від активів;
- соціальних трансфертів.

Крім особистого доходу розрізняють особистий наявний дохід (використовуваний або дохід у розпорядженні). Особистий наявний дохід – це усі грошові доходи, отримані домогосподарствами після сплати податків.

Слід зазначити, що у реальній дійсності домогосподарства не весь свій дохід витрачають на споживання, а лише певний його відсоток. Частина ж доходу заощаджується у вигляді готівки, вкладів у банках, купівлі цінних паперів тощо. Таким чином, особистий наявний дохід розподіляється на дві частини: споживання та заощадження.

Домогосподарства заощаджують свій дохід з метою витратити його в інший період. При цьому вони враховують, що з часом вартість заощаджуваних грошей примножується за рахунок відсотків, які вони приносять. Тому



розрізняють поточну і майбутню вартість грошей.

Поточна вартість грошей – це наявна сума грошей у поточному періоді. Майбутня вартість грошей – це та сума грошей сьогодні, яка створить указаний майбутній дохід при діючих відсоткових ставках. Вона визначається за допомогою дисконтування і обчислюється за формулою

$$FV = X (1 + i)^n, \quad (7.1.)$$

де  $FV$  – майбутня вартість;

$X$  – величина нинішнього вкладу або позики;

$i$  – процентна ставка;

$n$  – кількість років майбутнього періоду.

Причини заощаджувати частину свого наявного доходу можуть бути різними (на випадок хвороби, майбутнє навчання, відпочинок тощо).

Аналізуючи складові споживання, можна виділити *три групи видатків домогосподарств на споживання*: на товари тривалого користування, на предмети поточного вжитку та на послуги. Не існує домогосподарств, які б витрачали свій наявний дохід однаково, але існують певні закономірності розподілу доходів сімей між продуктами харчування, одягом та іншими статтями споживання. Тому зазвичай і виділяють ці три групи видатків домогосподарств на споживання. Існує залежність між рівнем доходу домогосподарства і його споживанням. Так, незаможні сім'ї витрачають на продукти харчування більшу частину свого використовуваного доходу. По мірі зростання доходу росте і споживання домогосподарствами продуктів харчування, причому вищої їх якості, а також зростають видатки на одяг, відпочинок, автомобілі тощо. Наприклад, у США видатки на продукти харчування становлять приблизно 20% використовуваного доходу, у країнах Західної Європи – в середньому 25%, а в країнах, що розвиваються - близько 60%. Зі зростанням доходів зростає і попит, збільшуються витрати на споживання, але не в тій пропорції, у якій зростають доходи. По мірі зростання доходів приріст споживання сповільнюється. Причиною цього, за термінологією Кейнса, є «основний психологічний закон»: у міру зростання багатства

схильність до споживання зменшується, а частина доходу, що відкладається на заощадження, збільшується. Заощадження практично дорівнює різниці між розміром доходу і рівнем споживання.

Таким чином, функція доходу може бути представлена наступним чином:

$$Y = C + S, \quad (7.2.)$$

де  $Y$  – дохід;

$C$  - споживання;

$S$  - заощадження.

Рівень наявного доходу, за якого не заощаджують і не витрачають попередніх заощаджень, називають точкою нульового заощадження, або пороговим доходом. Пороговий дохід надто малий, щоб країна могла заощаджувати.

Для аналізу впливу особистого наявного доходу на споживання і заощадження проаналізуємо гіпотетичні дані, що наведені в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1 Залежність: дохід – споживання – заощадження

	Наявний дохід (млрд.грн.)	Заощадження (млрд.грн.)	Споживання (млрд.грн.)
1	250	-2	252
2	260	0	260
3	270	+2	268
4	280	+4	276
5	290	+6	284
6	300	+8	292
7	310	+10	300
8	320	+12	308
9	330	+14	316

Перший стовпчик показує дев'ять різних рівнів використовуваного доходу, другий – заощадження згідно з кожним рівнем доходу, а третій – видатки на споживання. У нашому прикладі рівень порогового доходу становить 260 млрд. грн. Нижче від точки нульового заощадження, наприклад

при доході 250 млрд. грн., нація споживає більше, ніж поточний дохід, це призводить до від'ємних заощаджень (-2) млрд. грн. Коли доход перевищує 260 млрд. грн., нація починає заощаджувати.

Третій стовпчик характеризує видатки на споживання для кожного рівня доходу. Оскільки наявний дохід іде на споживання і заощадження, то сума другого і третього стовпчиків має становити дані першого стовпця. На макрорівні та частка наявного доходу домогосподарств, яка спрямовується на споживання, залежить від рівня диференціації особистих доходів. Для кількісної оцінки диференціації доходів домогосподарств використовують різні методи та показники, зокрема криву Лоренца, децильний коефіцієнт та коефіцієнт Джині. Для побудови кривої Лоренца (рис. 7.2) загальну кількість домогосподарств ділять на п'ять рівних груп (квінтелів), до кожної з них входить 20% населення, групи населення розташовані по горизонтальній осі від самих малозабезпечених до самих багатих. Для кожної групи обчислюють її частку в особистому доході (вертикальна ось). Бісектриса показує абсолютну рівність в розподілі доходів між окремими групами сімей: кожний відсоток сімей одержує адекватний процент доходу (20, 40, 60, 80, 100% сімей отримують відповідно 20, 40, 60, 80, 100% усієї величини особистих доходів).

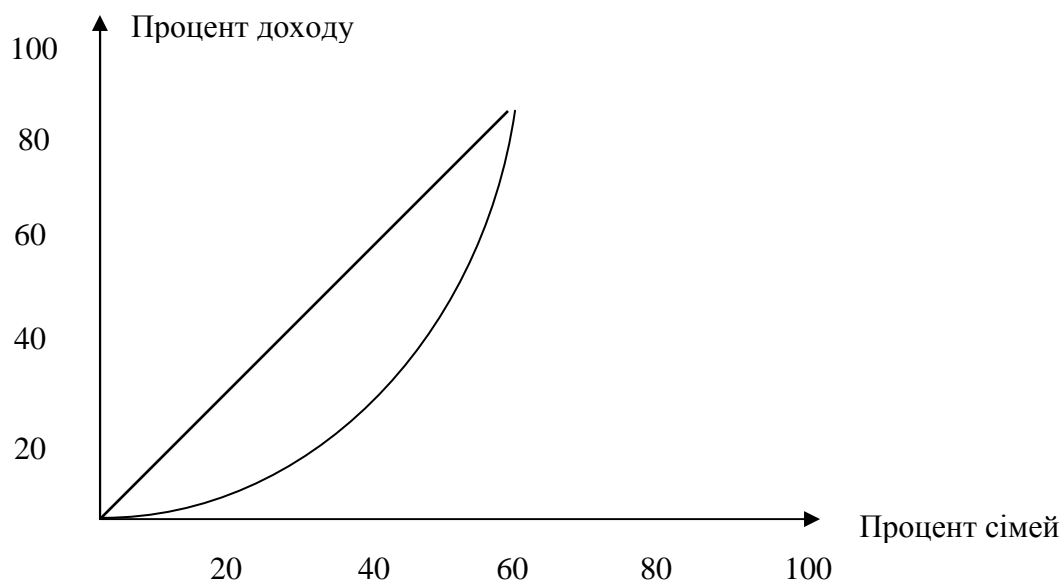


Рис. 7.2 - Крива Лоренца.

Збіг кривої Лоренца з бісектрисою характеризує абсолютну рівність розподілу доходів. Реально такої абсолютної рівності не існує і фактичну ситуацію відображує крива Лоренца, яка має вигляд угнутої кривої, що відхиляється від бісектриси, а площа фігури між кривою Лоренца і бісектрисою відображає нерівність доходів. Чим більшою є ця площа, тим більше рівень диференціації доходів.

Для визначення рівня диференціації доходів також використовують децильний коефіцієнт, який показує, у скільки разів мінімальні доходи 10% найбагатшого населення перевищують максимальні доходи 10% найменш забезпеченого. Він обчислюється як співвідношення між середніми доходами 10% найбагатшої частини населення і доходами 10% найбіднішої частини населення.

Також для характеристики розподілу доходу між групами населення використовують коефіцієнт Джині, який показує рівень концентрації доходів населення. Щоб його розрахувати треба площу фігури, що знаходиться між бісектрисою і кривою Лоренца розділити на площу трикутника, сторонами якого є бісектриса, горизонтальна і права вертикальна осі. Чим більше коефіцієнт Джині, тим більше нерівність у розподілі доходів. Згідно з міжнародною класифікацією, коефіцієнт Джині в інтервалі 33 – 35 характеризує високий, 29 – 31 – середній, 24 - 26 – низький, і 20 – 24 – дуже низький рівень нерівності в розподілі доходів.

Нерівність доходів характерна для всіх країн, незалежно від економічної системи. Причинами її є різні рівні заробітної плати і доходів, зумовлених різним рівнем освіти, професіоналізму, різними здібностями і навичками людей, схильністю до ризику тощо. Поглиблюють економічну нерівність людей різні майнові доходи – від землі, житла, капіталу, володіння цінними паперами тощо. Економіка України характеризується зростанням диференціації доходів (коефіцієнт Джині коливається в інтервалі 30 – 37). Тому дуже важливим для суспільства являється необхідність проведення політики соціального захисту, зменшення економічної нерівності та створення сприятливих умов для

покращення якості життя.

## **7.2. КЕЙНСІАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СПОЖИВАННЯ**

Важливість макроекономічного дослідження поведінки домогосподарств на споживчому ринку пояснюється такими обставинами:

У сучасній економіці витрати на споживання досягають трьох чвертей усіх сукупних витрат, і цей факт надає аналізу функції споживання надзвичайну актуальність. Витрати на споживання складають переважну частку трансакцій в економіці, тому характер поведінки домогосподарств на споживчому ринку значною мірою визначає розмір і характер попиту на гроші.

Так як одну частину наявного доходу домашні господарства витрачають на споживання, а другу на заощадження, то певному характеру функції споживання відповідає певний вид функції заощадження, а оцінка обсягів заощаджень надзвичайно важлива для визначення умов як статичної так і динамічної рівноваги в економіці.

Аналіз характеру споживання домогосподарств передбачає виявлення їх поведінки при формуванні планів споживання і заощадження; співвідношення доходу і витрат на споживання і заощадження з майновим станом; мотивації домогосподарств при прийнятті рішень стосовно формування обсягів поточного споживання і заощадження, тобто, які параметри виділяються як аргументи функцій споживання і заощадження. Відповідь на ці питання визначає тип моделі споживання – статична або динамічна модель. Типовим прикладом статичної моделі є кейнсіанська функція споживання. Динамічні моделі підрозділяють на двоперіодні (дійсний і майбутній період ) і багатоперіодні ( за роками життя суб'єкта ). Останні використовують дисконтовані оцінки потоків доходів, споживання, заощадження і майна.

У кейнсіанській теорії основним чинником, який визначає величину споживання в кожному період, є поточний дохід домогосподарств. Зростання доходу домогосподарств забезпечує зростання споживання товарів і послуг у кожному поточному періоді. Залежність споживання від цього доходу Кейнс

називав функцією споживання, яке описується наступним виразом:

$$C = \bar{C} + MPC \times DI, \quad (7.3)$$

де  $C$  – споживання домогосподарств;

$\bar{C}$  - автономне споживання;

$DI$  – наявний поточний дохід домогосподарств;

$MPC$  – гранична схильність до споживання.

Такий висновок Кейнса суперечив поглядам його попередників – представників класичної школи. У класичній концепції домашні господарства розглядають заощадження як відкладене споживання, намагаючись максимізувати обсяг споживання у довгостроковому періоді. Тому вони порівнюють користь від споживання сьогодні з вигодами майбутнього споживання. Параметром, що виражає ступінь переваги поточного споживання над майбутнім, є відсоткова ставка. Чим вона вища, тим більше ефективними стають заощадження, чим нижча – тим привабливіше стає споживання сьогодні. Таким чином, заощадження є вихідна функція від процентної ставки, а споживання – відповідно спадна функція від відсоткової ставки.

Слід зазначити, що у макроекономічному аналізі великого значення надають змінам у споживанні, які зумовлені змінами у величині доходу (у спрощеній економіці  $DI = Y$ ). Величину додаткового споживання, що його спричиняє одна додаткова одиниця доходу, називають граничною схильністю до споживання ( $MPC$ ). Таким чином,  $MPC$  – це відношення будь-якої зміни у споживанні до тієї зміни у величині доходу, яка спричинила цю зміну :

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}, \quad (7.4.)$$

де  $\Delta C$  - зміна у споживанні,

$\Delta Y$  - зміна у використовуваному доході.

Кейнс виділив дві групи чинників, що впливають на граничну схильність до споживання: об'єктивні - зміни у рівні заробітної плати, податковій політиці, співвідношенні між поточним і майбутнім доходами, зниження ставки процента тощо, та суб'єктивні - намагання домогосподарств створити грошові резерви на

випадок непередбачених обставин, накопичити гроші на старість, бажання залишити спадщину та ін.

Ураховуючи дію «основного психологічного закону», Кейнс довів, що оберненою стороною граничної схильності до споживання є гранична схильність до заощаджень (  $MPS$  ). Це коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюється величина заощаджень у разі зміни доходу на одиницю:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y}, \quad (7.5.)$$

де  $\Delta S = \Delta Y - \Delta C$ .

Сума коефіцієнтів граничних схильностей до споживання і заощадження дорівнює одиниці, тому, що вони мають спільне джерело – наявний дохід:

$$MPC + MPS = 1, \quad (7.6.)$$

Коли ж витрати на споживання фінансуються не лише за рахунок поточного доходу, а і інших джерел, то сума коефіцієнтів граничних схильностей може відхилятися від одиниці.

Аналізуючи функцію споживання Кейнс використовував і такі інструменти, як середня схильність до споживання (відношення обсягу споживання до поточного доходу ) та середня схильність до заощаджень (відношення обсягу заощаджень до поточного доходу). Коефіцієнти визначаються за формулами

$$APC = \frac{C}{Y}; \quad APS = \frac{S}{Y} \quad (7.7.)$$

Зазначимо, що сума цих коефіцієнтів, як правило, також дорівнює одиниці, бо зміна у складі доходу частки споживання супроводжується адекватно протилежною зміною частки заощаджень.

Розглянемо кейнсіанську функцію споживання за допомогою графічних моделей (рис. 7.3). Графік споживання показує співвідношення різних розмірів поточного доходу, які домогосподарства планують витратити на споживання. Щоб зрозуміти функцію споживання, слід провести бісектрису. У кожній її точці споживання і використовуваний дохід рівні між собою. Точка нульового заощадження обов'язково лежить на бісектрисі. Праворуч від точки нульового

заощадження функція споживання лежить нижче бісектриси. Ця частина функції вказує на те, що країна має чисті додаткові заощадження. Їх величина вимірюється вертикальним відрізком між функцією споживання і бісектрисою.

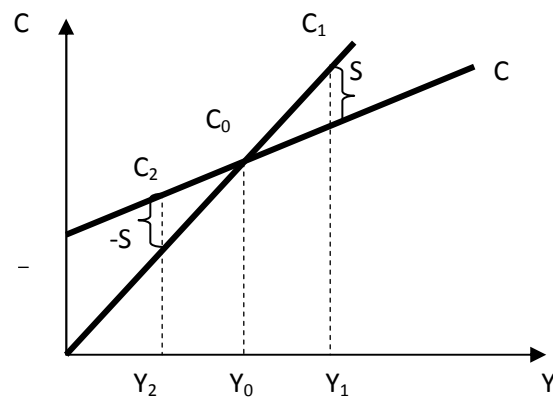


Рис. 7.3 - Функція споживання

Частина функції споживання, що лежить ліворуч від точки нульового заощадження, відображає ситуацію, коли країна витрачає більше за свій поточний доход. У цьому випадку заощадження є від'ємними, їх величина вимірюється вертикальним відрізком між функцією споживання і бісектрисою (рис. 7.4).

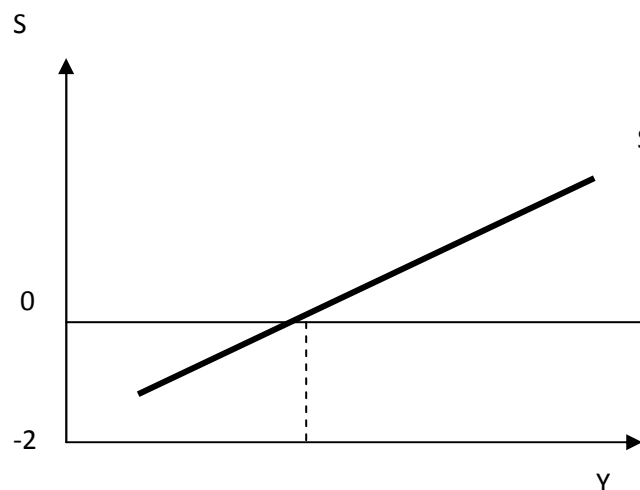


Рис. 7.4 - Функція заощадження

Графік функції заощадження відображає зв'язок між використовуваним доходом і заощадженнями. Та частина функції, яка лежить нижче від нульової



горизонтальної лінії, вказує на від'ємні заощадження. Додатні заощадження характеризує та частина функції, яка лежить вище від нульової лінії. Точка нульового заощадження міститься на нульовій горизонтальній лінії (рис.7.4).

Споживання, фінансоване поточним доходом, називається індуційованим споживанням. Однак, спостереження показують, що раціональні споживачі визначають обсяг споживання не лише з огляду на свій поточний доход, а й на інші чинники.

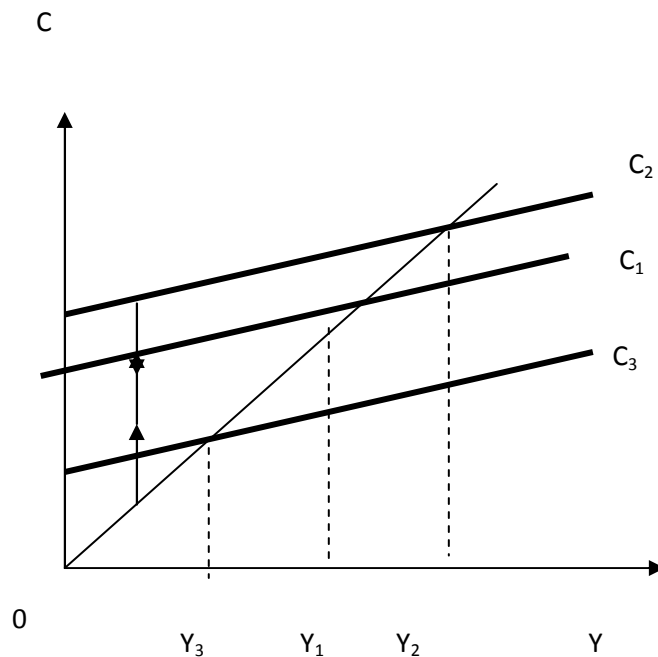


Рис. 7.5 - Переміщення функції споживання

Ці чинники заохочують домогосподарства споживати менше або більше відповідно до кожного можливого рівня доходу. Саме дія цих чинників переміщує функції споживання і заощадження. У зв'язку з цим аналізується автономне споживання (рис. 7.5.)

До чинників автономного споживання можна віднести багатство та запозичення. Джерелом автономного споживання можуть бути переважно такі фінансові активи як готівка, ощадні рахунки, акції, облігації, нерухоме майно, твори мистецтва, виробничі будівлі тощо. Також чинником автономного споживання у поточному періоді є позики. За їх рахунок домогосподарства можуть покривати дефіцит особистих доходів у поточному періоді.

Таким чином, згідно з кейнсіанською теорією зміна індукційованого споживання залежить від поточного доходу ( графічно зміна проявляється як переміщення точки споживання вздовж нерухомої кривої споживання – рис.7.3.), а зміна автономного споживання залежить від багатства і запозичення ( графічно – крива споживання переміщується вгору або вниз ).

З концепції споживання Кейнса випливає важливий наслідок, який одержав назву мультиплікативного ефекту. Його суть полягає в тому, що коли в економіці збільшуються автономні витрати, то внаслідок сукупний попит і національний дохід зростають на більшу величину. Обґрунтування дії мультиплікативного ефекту ґрунтується на тому, що в кейнсіанській моделі споживання являється функцією від доходу. Дію мультиплікативного ефекту в загальному виді можна описати таким чином: будь-яке підвищення автономних витрат безпосередньо збільшує сукупний попит, а це викликає приріст національного доходу. Але тому, що споживання домогосподарств є функція від доходу, то частину приросту свого доходу вони направляють на споживання. А внаслідок того, що споживчі витрати являються складовою сукупного попиту, останній знову зростає; це, у свою чергу, викликає ріст національного доходу, в результаті чого частина приросту знову буде спрямована на споживання і т.д.

Теорія мультиплікатора є одним із найважливіших елементів кейнсіанської теорії. Дія мультиплікативного ефекту ілюструє найважливішу тезу кейнсіанства – про головну роль сукупного попиту в моделі «сукупний попит – сукупна пропозиція». Теорія поведінки домашніх господарств на споживчому ринку, запропонована Кейнсом, зробила величезний вплив на розвиток макроекономічних досліджень, саме на ній ґрунтуються і теорія мультиплікатора, і кейнсіанська модель взаємодії ринків.

### **7.3. ТЕОРІЇ СПОЖИВАННЯ: МІЖЧАСОВИЙ ВИБІР СПОЖИВАЧА І.ФІШЕРА, ТЕОРІЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ Ф.МОДІЛЬЯНІ І ТЕОРІЯ ПЕРМАНЕНТНОГО ДОХОДУ М.ФРІДМЕНА**

Розглянута нами кейнсіанська функція споживання є актуальною лише у

короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді функція споживання має стабільну середню схильність до споживання. Довгострокова функція споживання пояснюється в посткейнсіанських теоріях, які спираються на теорію І.Фішера про міжчасовий вибір споживача. Згідно з теорією Фішера споживання домогосподарств в кожному поточному періоді не обмежується лише їх поточним доходом, так як сучасні люди є раціональними і передбачливими. Тому, приймаючи рішення, вони здійснюють міжчасовий вибір і враховують поточний дохід і також переміщення доходу між різними періодами життя. Тому Фішер прийшов до висновку, що споживання в кожному періоді життя людини залежить від її доходу протягом усього життя.

Для пояснення теорії Фішера припустімо, що життя людини складається з двох періодів: молодість і старість. У першому періоді дохід споживача становить  $Y_1$ , а споживання –  $C_1$ ; у другому, відповідно –  $Y_2$  і  $C_2$ . Припустімо також, що споживач має змогу необмежено переміщувати свій дохід між обома періодами. Дохід першого періоду він може переміщувати за допомогою заощадження для споживання в другому періоді, а дохід другого через отримання позики переміщувати для споживання у першому. Тому споживання в будь-якому періоді може перевищувати або бути нижчим, ніж дохід відповідного періоду.

Розглянемо варіант: споживач заощаджує в період молодості, щоб мати змогу збільшити споживання в період старості. Тоді міжчасове бюджетне обмеження споживача у кожному періоді визначається наступним чином:

$$C_1 = Y_1 - S_1; \quad (7.8.)$$

$$C_2 = (1 + r)S_1 + Y_2 \quad (7.9.)$$

У першому періоді величина споживання менша, ніж поточний дохід на суму заощаджень. У другому періоді, вона перевищує поточний дохід споживача на величину заощаджень першого періоду з нарахованими процентами ( $r$  - реальна відсоткова ставка).

Розглянемо другий варіант: споживач збільшує споживання у поточному періоді за рахунок його зменшення у другому періоді життя. Тоді, у першому

періоді він не заощаджує, а бере позику на величину, яка кореспондує із запланованими заощадженнями у другому періоді. За таких умов максимально можлива величина споживання у кожному з двох періодів буде такою:

$$C_1 = Y_1 + \frac{S_2}{1+r} ; \quad (7.10.)$$

$$C_2 = Y_2 - C_2 \quad (7.11.)$$

Таким чином, у другому періоді бюджетне обмеження споживача менше поточного доходу на величину заощаджень, які планується використовувати для повернення позики першого періоду.

На базі теорії Фішера про міжчасовий вибір споживача виникли ще дві функції споживання: концепція життєвого циклу Франко Модільяні і концепція перманентного ( постійного) доходу Мілтона Фрідмена. Хоча вони мають достатньо суттєві розбіжності, у обох є одне загальне нововведення: у бюджетне обмеження домашніх господарств і до складу аргументів функції споживання вводиться розмір майна.

Теорія життєвого циклу Ф.Модільяні базується на мікроекономічних передумовах планування обсягів споживання і заощадження протягом усього життя. Основна передумова, що лежить в основі цієї концепції, полягає в тому, що домашні господарства приймають рішення про обсяг споживання у поточному періоді, виходячи не з поточного доходу, а з того доходу, що вони можуть отримати протягом свого життя. Передбачається, що суб'єкт прагне скорегувати обсяг свого поточного споживання таким чином, щоб підтримувати рівномірний рівень споживання у кожний період свого життя. Модільяні пояснює таку поведінку принципом граничної корисності споживання, що зменшується. Із цього випливає, що вигода, одержувана від коригування обсягів споживання в різні періоди, буде існувати, поки існують відмінності в обсягах споживання між періодами.

Споживчі можливості суб'єкта протягом усього життя, його вибір щодо розподілу споживання між періодами свого життя обґрунтовується функцією споживання наступного виду:

$$C = \alpha Y + \beta W ; \quad (7.12.)$$

де  $\alpha$  - гранична схильність до споживання з поточного доходу;

$\beta$  - гранична схильність до споживання з майна;

$Y$  - очікуваний середньорічний трудовий дохід за весь період трудового життя;

$W$  - майно (активи, багатство), яке людина нагромадила за рахунок заощаджень.

Якщо обидві частини рівняння поділити на  $Y$ , то отримаємо функцію середньої схильності до споживання:

$$APC = \frac{C}{Y} = \alpha + \beta \frac{W}{Y} \quad (7.13.)$$

Модель життєвого циклу пояснює феномен сталості середньої норми споживання прагненням забезпечити собі приблизно однаковий рівень споживання протягом життя. При цьому із рівняння видно, що середня схильність до споживання ( $C / Y$ ) залежить від співвідношення між багатством і поточним доходом ( $W / Y$ ). У період трудової діяльності люди забезпечують приріст майна за рахунок заощаджень, щоб не знижувати середній рівень споживання після виходу на пенсію. Короткостроковий період характеризується тим, що майно не змінюється строго пропорційно до річного доходу. Тому за високих рівнів поточного доходу APC може знижуватися. У довгостроковому періоді існує залежність між зростанням майна і доходом, а середня схильність до споживання є постійною.

Теорія перманентного доходу М.Фрідмена, так само як і теорія життєвого циклу Ф.Модільяні, сформована під впливом «феномена» С. Кузнеця про сталість середньої норми споживання. В основі моделі Фрідмена так само лежить припущення про прагнення домогосподарств забезпечити собі рівномірний рівень споживання протягом усього життя, як в і теорії Модільяні.

Проте у моделі Фрідмена є суттєва особливість: заощадження розглядаються не тільки як відкладене споживання, але і як процес формування портфеля активів майна суб'єкта, а споживання залежить не від поточного

доходу, а від постійного. Особлива увага приділяється засобові формування оцінок свого майбутнього ( протягом усього життя ) доходу. Як і в теорії життєвого циклу, у моделі перманентного доходу велике значення має майно. При цьому оцінюється не тільки розмір майна, а й аналізується прибутковість від різноманітних видів активів. Такий підхід дозволяє оптимізувати потоки доходів і споживання, причому з урахуванням дисконтованої оцінки, а також робить доход і майно тісно взаємоузгодженими. Поточний доход домашнього господарства складається з двох складових:

- випадкового доходу, що може бути як позитивною, так і негативною величиною ( наприклад, виграш у лотерею, інший додатковий доход, отриманий внаслідок сприятливих непередбачених обставин, або навпаки, втрата доходу внаслідок тих же непередбачених обставин, але несприятливого характеру);
- постійного доходу, що передбачає середній розмір доходів, які домашні господарства одержать протягом свого життя.

Випадковий доход може бути поданий у моделі у вигляді випадкової величини, і має ймовірнісну оцінку. Постійний доход Фрідмен називає перманентним доходом і визначає його як усереднену дисконтовану оцінку поточних доходів домашнього господарства, що воно може одержати від активів, які приносять прибуток протягом усього життя.

Функція споживання має вид:

$$C = cY^p, \quad (7.14.)$$

де  $c$  – коефіцієнт, який визначає ту частку постійного доходу, яка витрачається на споживання;

$Y^p$  - постійний (наявний) доход.

Якщо обидві частини рівняння поділити на  $Y$  можна оцінити динаміку середньої схильності до споживання:

$$\frac{C}{Y} = c \frac{Y^p}{Y}, \quad (7.15.)$$

Таким чином, можна зробити висновок, що середня схильність до споживання залежить від співвідношення між постійним доходом і поточним

доходом. За умови, що поточний дохід тимчасово перевищує постійний дохід за рахунок тимчасових доходів середня схильність до споживання зменшується, якщо ж постійний дохід вищий за тимчасовий, то середня схильність до споживання збільшується.

Заощадження у цій моделі інтерпретуються як «відкладене» споживання: намагаючись забезпечити собі рівномірний рівень споживання протягом усього життя, домогосподарства формують фонд заощаджень, розподіляючи його між різними активами, що приносять прибуток.

У монетаристській моделі виділяється п'ять видів активів: гроші, акції, облігації, предмети споживання тривалого користування, людський капітал. Слід зазначити, що прибутковість від предметів споживання тривалого користування не має однозначної грошової оцінки, проте вона реально існує і проявляється в тій користі, що приносить суб'єкту володіння зазначеними благами. Цю користь можна формально оцінити методом умовно нарахованої вартості. Дуже важливим поняттям є людський капітал. У самому загальному наближенні його можна визначити як «сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною запас здоров'я, навичок, спроможностей, мотивацій, що ведуть до росту заробітної плати людини». У концепції Фрідмена людський капітал трактується як дисконтована оцінка суми трудових доходів, які суб'єкт може одержати протягом життя.

Концепція перманентного доходу лежить в основі всієї теоретичної конструкції монетаризму. На неї спирається фрідманівська теорія грошового попиту, саме на її основі робиться багато висновків монетаризму.

## **НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ**

*Основні терміни:* споживання; автономне споживання; гранична схильність до споживання; гранична схильність до заощаджень; заощадження; особистий дохід; особистий наявний дохід; середня схильність до заощадження; середня схильність до споживання; функція заощадження; функція споживання.

*Контрольні запитання:*

1. Характеризуйте структуру особистого доходу та особистого наявного доходу в приватній закритій економіці.
2. Поясніть модель економічного кругообігу.
3. Назвіть джерела формування особистого доходу.
4. З якою метою використовується метод дисконтування?
5. Поясніть сутність і призначення кривої Лоренца.
6. Що характеризують коефіцієнт Джині та децильного коефіцієнта? Як вони розраховуються?
7. Проаналізуйте рівняння кейнсіанської функції споживання.
8. Назвіть і поясніть чинники автономного споживання.
9. У чому полягає сутність мультиплікативного ефекту.
10. Який закон Кейнса характеризує залежність споживання від абсолютного розміру наявного доходу?
11. Який інструментарій використовує Кейнс для аналізу споживання?
12. Розкрийте сутність теорії міжчасового вибору споживача.
13. Розкрийте сутність теорії життєвого циклу Ф.Модільяні.
14. Розкрийте сутність теорії перманентного доходу М.Фрідмена.
15. Які три постулати містить функція споживання Кейнса?

*Тести:*

1. Які дві функції виконує розподіл доходів?
  - А. Організаційну.
  - Б. Економічну.
  - В. Патерналістську.
  - Г. Соціальну.
2. Доход як економічна категорія – це:
  - А. Заробітна плата, яку отримав робітник за певний період.
  - Б. Гроші як засіб накопичення.
  - В. Обсяг грошових надходжень за певний період.
  - Г. Вироблені товари за певний період.



3. Залежно від суб'єктів економічних відносин доходи поділяються на доходи:

- А. Населення.
- Б. Підприємства (фірми).
- В. Держави.
- Г. Суспільства (національний дохід).

4. Що не належить до факторних доходів?

- А. Заробітна плата.
- Б. Пенсія.
- В. Прибуток.
- Г. Рента.

5. Основними показниками доходів населення є:

- А. Номінальний (нарахований) дохід
- Б. Валовий дохід.
- В. Дохід, що залишається в розпорядженні (чистий дохід).
- Г. Реальний дохід.

6. Коефіцієнт Джині характеризує:

- А. Залежність між кількістю членів сім'ї та загальним рівнем їх доходів.
- Б. Ступінь нерівності розподілу суспільних доходів.
- В. Ступінь диференціації доходів працівників різних галузей.
- Г. Залежність між розміром доходу та рівнем споживання.

7. Як називається сумарний дохід, що отримують власники факторів виробництва за рік:

- А. Валовий національний дохід.
- Б. Валовий внутрішній дохід.
- В. Дохід, що залишається в розпорядженні.
- Г. Особисті доходи громадян.

8. Співвідношення між заощадженнями і споживанням наявного доходу визначається:

- А. Рішенням голови сім'ї.

Б. Розмірами доходів.

В. Планами на майбутнє.

Г. Розмірами доходів і рівня банківського проценту.

9. Відповідно до «основного психологічного закону» Дж. М. Кейнса зі зростанням доходів темпи приросту споживання:

А. Випереджають темпи приросту прибутків.

Б. Збільшуються, але не тією мірою, що й прибутки.

В. Залишаються на старому рівні.

Г. Зменшуються відносно приросту прибутків.

Д. Правильні відповіді – Б і Г.

10. Якщо за кейнсіанською теорією споживання дохід зростає, то:

А. Гранична схильність до споживання падає.

Б. Гранична схильність до споживання зростає.

В. Середня схильність до заощадження падає.

Г. Середня схильність до заощадження зростає.

Д. Усі відповіді правильні.

*Завдання та задачі:*

1. Витрати домогосподарств на споживання:  $C = 100 + 2 / 9 Y$

Розрахуйте витрати домогосподарств на споживання і величину заощаджень, а також середню схильність до споживання і середню схильність до заощаджень, якщо дохід ( $Y$ ) дорівнює 900 грн. Визначте граничну схильність до споживання і граничну схильність до заощаджень при зростанні наявного доходу з 900 до 1800 грн.

*Рішення:* Функція споживання:  $C = 100 + 2 / 9 Y$ , при доході в 900 грн. витрати домогосподарства на споживання складатимуть:

$C = 100 + 2/9 \times 900 = 300$  (грн.). Так як  $Y = C + S$ , то

$S = Y - C = 900 - 300 = 600$  (грн.);      Середня схильність до споживання:

$APC = \frac{C}{Y} = \frac{300}{900} = 1/3$ , це означає, що 33,3% свого наявного доходу

домогосподарство витрачає на споживання.  $APC + APS = 1$ ;

$APS = 1 - APC = 1 - 1/3 = 2/3$ , це означає, що 66,7% свого наявного доходу домогосподарство заощаджує. При зміні доходу до 1800 грн.

$C = 100 + 2/9 \times 1800 = 500$  (грн.). Таким чином, при зростанні наявного доходу в 2 рази споживання збільшиться у 1,7 рази, гранична схильність до споживання складатиме 0,22 ( $MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$ ); а гранична схильність до заощаджень:  $MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y} = 1 - MPC$ .  $MPS = 1 - 0,22 = 0,78$ .

2. Розрахуйте індекс зростання заробітної плати, якщо відомо, що номінальна заробітна плата зросла в 1,5 рази, а ціни на 20%.

*Рішення:* Індекс зростання реальної заробітної плати:  $1,5 / 1,2 = 1,25$ .

3. За наведеними даними заповніть таблицю та складіть рівняння споживання і заощадження.

Y	C	S	APC	APS	MPC	MPS	Mi
0	20						
50	60						
100	100						
150	140						
200	180						

*Рішення:*  $S = Y - C$ ;  $APC = C : Y$ ;  $APS = S : Y$ ;  $MPC = \Delta C : \Delta Y$ ;  $MPS = \Delta S : \Delta Y$ ;  $Mi = 1 : MPS$ ;  $C = 20 + 0,8 D$ ;  $S = - 20 + 0,2 D$ .

Відповіді до тестів

1-Б, Г; 2-В; 3-А, Б, В, Г; 4-Б; 5-А,В,Г; 6-Б; 7-А; 8-Г; 9-Б; 10-Б.

## Розділ 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

1. Сутність та види інвестицій.

2. Модель "заощадження - інвестиції" і макроекономічна рівновага.

3. Державна інвестиційна політика та її вплив на розвиток національної

## 8.1. СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ІНВЕСТИЦІЙ

Дослідження проблем інвестування завжди знаходилося в центрі уваги економічної науки. Це зумовлено тим, що інвестиції зачіпають найглибші основи господарської діяльності, визначають процес економічного росту в цілому.

Поняття *інвестиції* (від лат. Investio - одягаю) практично в будь-якому словнику трактується як вкладення капіталу в галузі економіки в середині країни та за кордоном.

**Інвестиції** — усі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, внаслідок чого утворюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

В українському законодавстві під *інвестиціями* розуміється господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав і цінних паперів в обмін на засоби або майно.

Під цінностями чи засобами обміну за українським законодавством розуміється наступне:

- грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме й нерухоме майно;
- майнові права пов'язані з авторським правом, досвідом та іншими видами інтелектуальних цінностей;
- інші іноземні суб'єкти господарчої діяльності, які визнаються таким діючим законодавством України.

*Інвестиції в найбільш широкому трактуванні* являють собою вклади капіталу з метою подальшого його збільшення. При цьому приріст капіталу повинен бути достатнім для того, щоб компенсувати інвестору відмову від використання існуючих засобів для споживання у поточному періоді, винагородити його за ризик, відшкодувати втрати від інфляції у поточному

періоді.

Джерелом приросту капіталу і рушійним мотивом здійснення інвестицій є отриманий від них прибуток. Ці два процеси — вкладення капіталу і отримання прибутку — можуть відбуватися в різній часовій послідовності. При послідовному протіканні цих процесів між періодом завершення інвестицій і отриманням прибутку минає визначений час, тривалість якого залежить від особливостей конкретного інвестиційного проекту.

*За об'єктом вкладень інвестиції бувають:*

а) *фінансові інвестиції* - придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції, у свою чергу, підрозділяють на *прямі* (внесення засобів в статутний фонд юридичної особи в обмін на його корпоративні права) і *портфельні* (придбання цінних паперів та інших фінансових активів на фондовому ринку);

б) *капітальні інвестиції* — вкладення засобів в дійсні активи, придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомого майна, інших основних фондів і нематеріальних активів, які підлягають амортизації.

*За характером участі в інвестиціях вони поділяються на:*

а) *прямі інвестиції* — безпосереднє вкладення коштів в об'єкти інвестування (цей вид інвестування здійснюють, в основному ті інвестори, які мають достатньо точну інформацію про об'єкт інвестування і добре знайомі з механізмом інвестування);

б) *непрямі інвестиції* - інвестування, опосередковане іншими особами (інвестиційними чи фінансовими посередниками). Ці інвестиції здійснюють інвестори, які не мають достатньої кваліфікації для вибору об'єктів інвестування та подальшого керування ними. У цьому випадку вони купують цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими посередниками (інвестиційними фондами, інвестиційними компаніями), а останні розміщують на свій розсуд зібрані інвестиційні кошти, вибираючи найбільш ефективні об'єкти інвестування, беручи участь у керуванні ними. Потім інвестиційні посередники розподіляють отримані доходи серед своїх клієнтів.

*За періодом інвестування інвестиції поділяються на:*

а) *короткострокові інвестиції* — вкладення капіталу на період не більше одного року (наприклад, короткострокові депозитні вклади, купівля короткострокових заощаджувальних сертифікатів і т. п.)

б) *довгострокові інвестиції* — вкладення капіталу на період більше одного року. У практиці великих інвестиційних компаній на довгострокові інвестиції деталізуються наступним чином: до 2 років; від 2 до 3 років; від 3 до 5 років; більше 5 років.

*За територіальними ознаками інвестиції бувають:*

а) *внутрішні інвестиції* — вкладення коштів в об'єкти інвестування на території певної країни

б) *зовнішні інвестиції* — вкладення коштів в об'єкти інвестування, розташовані за кордоном даної країни.

*За формою власності інвестиції поділяються на:*

а) *приватні* - вкладення коштів, здійснювані громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності;

б) *державні* - вкладення, здійснювані центральним й місцевими органами влади за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів, а також державними підприємствами за рахунок власних і позичених коштів;

в) *іноземні* - здійснювані іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

г) *спільні* - вкладення, здійснювані особами певної країни та іноземними державами.

*Джерелами інвестицій* можуть бути як власні кошти підприємств (амортизаційні відрахування, прибуток від основної та непрофільної діяльності), так і залучені кошти (кредити, продаж цінних паперів). На сьогодні, на жаль в українських підприємствах недостатньо власних коштів для здійснення інвестицій. Амортизація в якості джерела інвестування, навіть в умовах переоцінювання основних фондів, не відіграє значної ролі. Як правило, власні кошти має лише підприємства-монополісти із стабільним ринком збуту,

який постійно розширюється. Погіршують можливості підприємств інвестувати власні кошти і наростаючі темпи інфляції.

Звичайно, що при нестачі власних коштів, основна увага підприємств спрямована на можливість залучання зовнішніх інвесторів і інвестиційних ресурсів. Тут для кожного підприємства актуальним стає проблема залучення іноземних інвесторів і, в першу чергу, розробки інвестиційних проектів.

Інвестиції відіграють подвійну роль в макроекономіці, оскільки в короткостроковому періоді впливають на сукупний попит, визначають обсяг виробництва, а в довгостроковому періоді впливають на економічне зростання через капіталоутворення, на потенційний обсяг випуску та сукупну пропозицію.

У макроекономіці під інвестиціями розуміють реальні інвестиції, тобто капіталовкладення приватної фірми чи держави у виробництво тієї або іншої продукції.

*Макроекономічна теорія виділяє три типи інвестицій:*

- 1) виробничі інвестиції, тобто інвестиції в машини, обладнання, устаткування;
- 2) інвестиції в житлове будівництво;
- 3) інвестиції в товарно-матеріальні запаси.

Розрізняють валові і чисті інвестиції. *Валові інвестиції* – це інвестиції на заміщення старого обладнання в розмірі амортизації плюс інвестиції на розширене виробництво. *Чисті інвестиції* – це валові інвестиції, зменшені на суму амортизації основного капіталу, тобто це інвестиції на розширене виробництво.

*Інвестиційний попит* складається з двох частин: з попиту на заміщення використаного капіталу та з попиту на збільшення чистого реального капіталу. Інвестиційний попит – це дуже динамічна й мінлива частина загального попиту, вона залежить як від об'єктивних факторів (економічної кон'єктури, очікування норми чистого прибутку, процентної ставки), так і від суб'єктивного фактору (бажання розширення приватного виробництва).

Кількість інвестиційних проектів, які приваблюють виробників, залежить

від обсягу інвестицій, а також від величини відсоткової ставки. Для того, щоб інвестиційний проект був прибутковим, доход від його реалізації має перевищувати витрати на його впровадження. Підвищення ставки проценту призводить до того, що зменшується кількість прибуткових інвестиційних проектів та, відповідно, скорочується попит на інвестиційні товари.

Інвестиції залежать від реальної ( $r$ ), а не від номінальної процентної ставки. *Функція інвестицій* має вигляд:

$$I = e - dr, \quad (8.1.)$$

де  $I$  – інвестиційні витрати;

$e$  – автономні інвестиції, які не залежать від процентної ставки, а визначаються зовнішніми економічними факторами, наприклад, запасами корисних копалин тощо;

$d$  – емпіричний коефіцієнт чутливості інвестицій до динаміки процентної ставки;

$r$  – реальна відсоткова ставка (вартість запозичення).

Попит інвестиції можна подати в графічній формі (рис. 8.1). Графік інвестиційного попиту нахилений до низу; чим вища ставка проценту ( $r$ ), тим менша кількість інвестиційних проектів буде прибутковою. Іншими словами, прибутковість інвестицій перебуває в оберненій залежності від ціни капіталу, і вища процентна ставка змушує фірми анулювати певні інвестиційні проекти.

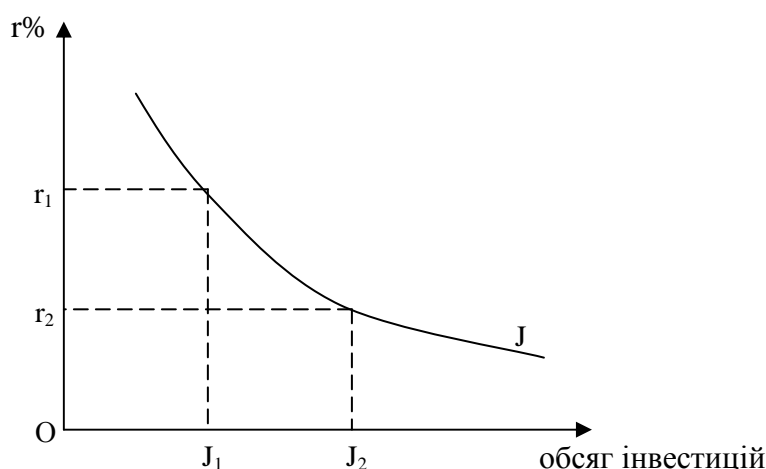


Рис. 8.1 - Попит на інвестиції



Окрім процентної ставки на інвестиції також впливають і інші фактори:

- зростання ВВП переміщує криву інвестиційного попиту вгору праворуч;
- зростання податків на прибутки чинитиме депресивний вплив на інвестиції і крива інвестиційного попиту зсуватиметься ліворуч;
- песимістичні очікування інвесторів переміщують криву інвестиційного попиту ліворуч, а оптимістичні, навпаки, – праворуч.

Інвестиції – це найбільш нестабільний компонент сукупних витрат, оскільки вони залежать від великої кількості мінливих факторів, тому поведінку інвесторів важко передбачити.

## 8.2. МОДЕЛЬ "ЗАОЩАДЖЕННЯ - ІНВЕСТИЦІЙ" І МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

Загальний обсяг капітальних і виробничих товарів називають реальними інвестиціями, або інвестиційним попитом. Дж. Кейнс довів, що заощадження та інвестиції завжди однакові, оскільки фактичні заощадження та інвестиції дорівнюють різниці між доходом і споживанням. Якщо інвестиції зростають, то прибуток також зростає в такому розмірі, щоб довести заощадження до рівня інвестицій. І навпаки, якщо інвестиції виявилися меншими, ніж заощадження, то прибуток зменшиться настільки, щоб заощадження зрівнялися з інвестиціями. Це означає, що економіка знаходиться у стані рівноваги в точці, де заощадження та інвестиції врівноважуються ( $S=I$ ). Зобразимо взаємозв'язок між національним доходом, заощадженнями та інвестиціями графічно (рис. 8.2).

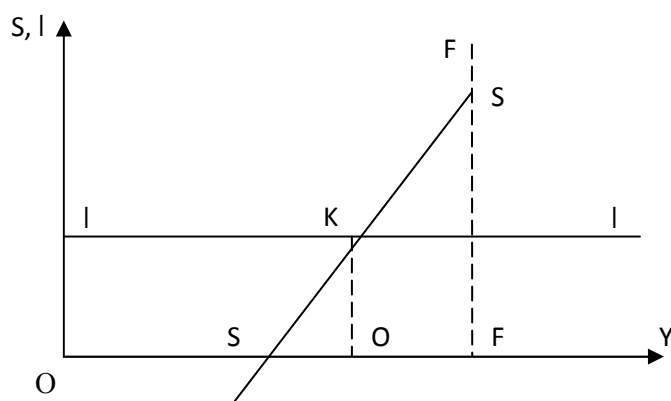


Рис. 8.2 - Взаємозв'язок між національним доходом, заощадженнями та інвестиціями

Якщо припустити, що незалежно від обсягу доходу можливості інвестування з року в рік залишаються сталими, то лінія інвестицій  $I$  буде характеризувати незмінний обсяг інвестицій. Динаміка та характер процесу заощадження зображені лінією  $SS$ . Із графіку бачимо, що при зростанні національного доходу  $Y$  крива заощаджень  $SS$  піднімається вгору. Далі у точці  $K$  перетину кривих заощаджень  $SS$  та інвестицій  $I$  економічна система знаходиться у рівновазі ( $S=I$ ). Якщо ж, наприклад, економіка буде рухатись у напрямі зростання національного доходу правіше точки  $K$ , то лінія заощаджень  $SS$  пройде вище кривої інвестицій  $I$ . Зростання заощаджень зменшить споживання. Уповільниться процес реалізації товарів і послуг, зростуть товарні запаси. Скоротиться обсяг виробництва, зросте безробіття. Це призведе до зниження рівня національного доходу, і система повернеться до рівноваги у точці  $K$ .

Досліджуючи розглянуті залежності, Дж. Кейнс довів, що рівновага між інвестиціями та заощадженнями у точці  $K$  досягається у процесі саморозвитку економічної системи без будь-якого втручання держави в економічне життя суспільства. Проте, на його думку, рівновага у точці  $K$  не відповідає потребам суспільства, оскільки вона передбачає наявності значного безробіття. Суспільство ж повинно дбати про те, щоб створити такі економічні передумови, за яких рівень інвестицій зростав би, а також рівноваги між інвестиціями  $I$  та заощадженнями  $S$  наближалась до точки  $F$ , у якій утворюється національний дохід, достатній для забезпечення повної зайнятості. Створити такі умови, на думку Дж. Кейнса, здатна тільки держава за допомогою впливу на сукупний попит через державні витрати, які характеризують попит держави.

Ефект, отриманий від державного інвестування економіки, розглядається в економічній теорії як мультиплікаційний ефект. Як зазначив Дж. Кейнс, мультиплікатор означає, що зростання загального обсягу інвестицій призводить до зростання обсягів національного доходу на величину, яка в  $M$  разів більша, ніж приріст інвестицій. Математично цю залежність можна відобразити наступним чином:

$$M_I = \Delta Y / \Delta I; \quad (8.2.)$$

де  $M_I$  - мультиплікатор інвестицій,

$\Delta Y$  – приріст національного доходу,

$\Delta I$  – приріст інвестицій.

Приріст доходів  $\Delta Y$ , у свою чергу, поділяється на приріст споживчих витрат  $\Delta C$  та приріст інвестицій  $\Delta I$ , тобто  $\Delta Y = \Delta C + \Delta I$ . Звідси  $\Delta I = \Delta Y - \Delta C$ . Підставивши значення  $\Delta I$  у формулу 8.2, отримаємо:  $M_I = \Delta Y / (\Delta Y - \Delta C)$ . Поділивши чисельник та знаменник на  $\Delta Y$ , отримаємо формулу 8.3:

$$M = 1 / (1 - \Delta C / \Delta Y) = 1 / (1 - MPC) = 1 / MPS \quad (8.3.)$$

Із виведеної формули 8.3. видно, що мультиплікатор  $M_I$  дорівнює одиниці поділеній на різницю між одиницею та граничною схильністю до споживання (MPC), або дорівнює величині, зворотній граничній схильності до заощаджень (MPS). Аналіз теорії мультиплікації дозволяє зробити висновок, що чим вища схильність до споживання, тим більший мультиплікатор інвестицій, тим суттєвішою є залежність між вкладеними інвестиціями та загальним збільшенням сукупного попиту. Дія мультиплікатору припиняється тоді, коли приріст заощаджень зрівнюється з приростом доходу, тобто  $\Delta S = \Delta Y$ .

Для того, щоб побороти зменшення мультиплікаційного ефекту необхідно певним чином стимулювати інвестиційний процес. Цю проблему вирішує акселератор інвестицій - коефіцієнт, який відбиває взаємозв'язок між приростом інвестицій та приростом національного доходу. Математично цей зв'язок можна зобразити наступним чином:

$$A_I = \Delta I / \Delta Y \quad (8.4.)$$

Акселератор, як і мультиплікатор, може діяти двояко: з одного боку, приріст національного доходу і споживчого попиту стимулює інвестиційні витрати, а з другого боку, падіння темпів зростання попиту на споживчі товари і падіння національного доходу призводить до загасання інвестиційного попиту.

Економічною наукою доведено, що для певного періоду часу можна знайти таке поєднання процесів мультиплікації та акселерації, яке і забезпечить незгасаюче зростання інвестицій.

Кейнс також вважав, що об'єм інвестицій залежить від *стимулів до інвестування*. При дослідженні цих стимулів він ввів поняття граничної ефективності капіталу. Для її визначення необхідно розуміти, що перед підприємцем завжди постає завдання вибору того або іншого варіанту інвестування. Тому він порівнює між собою всі альтернативні інвестиційні проекти і встановлює для кожного свою граничну ефективність капіталу. Проекти, що вимагають великих вкладень, мають меншу граничну ефективність капіталу. При вирішенні проблеми: чи треба інвестувати в проекти і наскільки, підприємці порівнюють відсоткову ставку доходу з процентною ставкою, що існує на ринку кредитів. Тому *саме ринкова процентна ставка є вирішальною для вибору проекту, а мотивом для інвестування є розрив між ринковою процентною ставкою і граничною ефективністю капіталу*. Слід здійснювати ті проекти, гранична ефективність яких вища за ринкову відсоткову ставку. Таким чином, *гранична ефективність капіталу* – це така ставка доходу на капітал, за якої підприємець залишається при своїх інтересах, тобто отримує необхідний прибуток.

Гранична ставка капіталу - це така облікова ставка, за якої сучасна вартість потоку очікуваного чистого доходу від використання одиниці капіталу протягом всього терміну його експлуатації рівна ціні пропозиції капіталу (під сучасною вартістю розуміється вартість потоків грошових коштів, здійснених в різні періоди, приведені до теперішнього часу).

У результаті кейнсіанська функція інвестицій має вигляд:

$$I = I_n * (R^* - i), \quad (8.5.)$$

де  $I_n$  – коефіцієнт, що показує чутливість підприємця до стимулів для інвестування;

$i$  – відсоткова ставка;

$R^*$  - гранична ефективність капіталу.

Слід зауважити, що кейнсіанська теорія інвестицій вважається суб'єктивною, оскільки вона заснована на елементі невизначеності, де гранична ефективність капіталу ( $R^*$ ) залежить від очікувань підприємця щодо

майбутнього доходу. Кейнс називав ці очікування "тваринним чуттям підприємця", що багато в чому є суб'єктивним чинником. Неокласики не прийняли теорію Кейнса і побудували свою теорію на основі теорії фірми.

На відміну від кейнсіанської теорії інвестицій, неокласична теорія виходить з того, що підприємці проводять інвестування з метою досягнення оптимального розміру капіталу. Тому функцію інвестиційного попиту можна подати у наступному вигляді:

$$I_a = B(K^o - K_t), \quad (8.6.)$$

де  $0 < \beta < 1$ ;

$I_a$  - обсяг автономних інвестицій на період  $t$ ;

$K^o$  - оптимальний обсяг капіталу;

$K_t$  - фактичний обсяг капіталу;

$\beta$ - коефіцієнт, що характеризує міру приближення діючого капіталу до оптимального за період  $t$ .

Оптимальний обсяг капіталу забезпечує при діючій технології максимальний прибуток. За умов досконалої конкуренції прибуток максимальний, якщо граничний продукт капіталу дорівнює рентним витратам, які складаються з норми амортизації і ставки відсотка по фінансовим активам, які складають альтернативні витрати використання коштів у якості капіталу. У такому випадку прибуток буде максимальним. Для визначення оптимального розміру капіталу, використовують виробничу функцію Кобба - Дугласа:

$$Y = K^a * L^{1-a}, \quad (8.7.)$$

де  $0 < a < 1$ ;

$a$ - показник, за яким визначаються вклад капіталу у випуск продукції;

$K$ -обсяг капіталу;

$L$ - витрати на робочу силу.

Використовуючи умови максимізації прибутку оптимальне значення капіталу буде дорівнювати:

$$K^o = \frac{aY}{d+1}; \quad (8.8.)$$

де:  $d$ - норма амортизації капіталу.

Якщо при заданих значеннях рентних витрат зміниться технологія, то значення  $K^0$  також зміниться. Якщо за рахунок науково-технічного прогресу зростає гранична продуктивність капіталу, то  $K^0$  також збільшиться при незмінній ставці відсотку.

Як бачимо, згідно з неокласичною теорією, попит на інвестиції є зростаюча функція від граничної продуктивності капіталу і зворотна функція від ставки проценту, якщо значення амортизації не змінюється, тобто є постійним. Неокласична функція інвестицій більш об'єктивна порівняно з кейнсіанською, тому що враховує зміни технології виробництва, а не тільки зміни значень відсоткової ставки.

Таким чином, розглянувши різні підходи до інвестицій, можна зробити наступні висновки.

По-перше, усі види інвестиційних видатків перебувають в оберненій залежності від реальної процентної ставки. Підвищення процентної ставки збільшує витрати на одиницю капіталу для фірм, які інвестують кошти в машини і устаткування, збільшують витрати запозичень для покупців житла і збільшують витрати зберігання запасів.

По-друге, функція інвестицій переміщується внаслідок різних причин. Науково-технічний прогрес збільшує граничний продукт капіталу та інвестиції в основний капітал. Зростання населення країни збільшує попит на житло та інвестиції в житлове будівництво.

По-третє, зміна економічної політики, зокрема, зміна податку на прибуток корпорацій чи інвестиційного податкового кредиту, впливає на стимули до інвестування, а отже, також переміщує функцію інвестицій.

По-четверте, інвестиції є нестабільними упродовж ділового циклу, бо інвестиційні видатки залежать від обсягу виробництва національної економіки та від процентної ставки. У неокласичній моделі інвестицій в основний капітал вищий рівень зайнятості збільшує граничний продукт капіталу, і, отже, стимули до інвестування. Зростання обсягів виробництва збільшує також прибутки фірм

і послаблює фінансові обмеження, з якими стикаються окремі фірми. Крім того, вищий дохід збільшує попит на житло, що в свою чергу підвищує його ціну та обсяг інвестицій у житло. Більший обсяг виробництва збільшує обсяг запасів, який фірми хочуть мати і, отже, стимулює інвестиції у запаси. Статистика підтверджує, що на етапі економічного піднесення інвестиції зростають, а на фазі спаду – зменшуються.

### **8.3. ДЕРЖАВНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Головним питанням державної інвестиційної політики в Україні є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як довготривалим національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які випливають із сучасного стану та структури економіки України.

Метою державної інвестиційної політики є створення конкурентного середовища, реалізація програм структурної перебудови економіки України, спрямування інвестицій у пріоритетні галузі та програми.

В основу державного регулювання інвестиційної діяльності покладено наступні принципи:

- Послідовна децентралізація інвестиційного процесу;
- Збільшення частки внутрішніх коштів суб'єктів господарювання у фінансові інвестиційні проекти;
- Перенесення центру уваги з безповоротного бюджетного фінансування у виробничій сфері на кредитування;
- Виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм, спрямованих на здійснення структурної перебудови економіки;
- Фінансування об'єктів, будівництво яких починається за рахунок бюджетних коштів, як правило, на конкурентній основі;
- Надання переваги раніш розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;

- Здійснення відповідними державними органами контролю цільового використання централізованих інвестицій;
- Розширення змішаного фінансування інвестиційних проектів;
- Удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягу залучення інвестицій.

У державній програмі залучення іноземного капіталу визначено основні пріоритетні сфери інвестиційної діяльності в Україні: агропромисловий комплекс; медична та мікробіологічна промисловість; легка промисловість; лісопромисловий комплекс; машинобудування; металургійний комплекс; розвиток паливно-енергетичного комплексу і впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій; транспортна інфраструктура; зв'язок; хімічна й нафтохімічна промисловість; соціальна інфраструктура; подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Проте, хоч які важливі є ці пріоритети, однак вони створюють враження вибраних випадково, незрозумілим є загальний критерій їх визначення. На думку багатьох українських економістів наведений перелік є необґрунтованим, занадто деталізованим, розгалуженим, складним для практичної реалізації. Саме тому інвестиційна політика, що проводилась у державі, досі не принесла позитивних результатів щодо трансформації структури економіки України.

Важливе значення для збільшення обсягів інвестицій і підвищення ефективності їх використання має *податкове регулювання інвестиційної діяльності*, що забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки через встановлення відповідних податкових ставок та податкових пільг. До методів податкового стимулювання інвестиційних процесів насамперед належить пільгове оподаткування прибутку. Методи податкового регулювання інвестиційних процесів можна поділити на чотири групи:

- 1) запровадження диференційованих ставок оподаткування;
- 2) звільнення від сплати податку на певний строк;
- 3) зменшення бази оподаткування;
- 4) усунення подвійного оподаткування.



Система оподаткування повинна мати інвестиційну спрямованість, що досягається застосуванням в оподаткуванні обґрунтованої диференціації ставок податків залежно від розміру одержаного прибутку та рівня використання прибутку на інвестиційно-виробничі цілі. Це дає змогу активізувати інвестиційну діяльність у пріоритетних напрямках. Крім цього, можливе застосування знижувальних коефіцієнтів залежно від приросту частки прибутку, що використовується на виробничий розвиток.

Ефективним методом податкового регулювання інвестиційної діяльності є запровадження механізму уникнення подвійного оподаткування прибутку та дивідендів акціонерних товариств. Оподаткування дивідендів на рівні інших доходів збільшить активність інвесторів щодо вкладання коштів в акції підприємств.

Зменшення бази оподаткування передбачає виключення зі складу прибутку та доходу, що підлягає оподаткуванню, тих його частин, які спрямовуються на інвестування. Таке зменшення доцільно після здійснення операцій вкладання коштів у сфери та об'єкти інвестування, що їх визнано пріоритетними.

Інвестиційні пільги можна надавати лише на нетривалий термін, пов'язаний з виходом підприємства на проектну потужність, оскільки постійні пільги призводять до значних структурних деформацій в економіці, знижують конкуренцію.

*Бюджетні методи регулювання інвестиційної діяльності* мають для України особливе значення, оскільки ринок інвестиційних ресурсів тут недостатньо сформований, існує гіпертрофована структура економіки, надмірна диференціація технічного рівня виробництва, високий рівень монополізації, незамкненість на внутрішній ринок виробничих циклів, банки майже не здійснюють довгострокового кредитування, а власних інвестиційних коштів підприємствам бракує.

Для збільшення бюджетного інвестування необхідно реформувати структуру бюджетних видатків, зменшуючи при цьому витрати дотаційного

характеру і відповідно збільшуючи фінансування інвестиційно-інноваційних програм. З цією метою в поточний бюджет країни доцільно ввести окремою статтею *бюджет розвитку*, основним завданням якого є фінансування державних інвестиційних проектів. Джерелом поповнення бюджету розвитку можуть бути кредити міжнародних організацій, кредити Нацбанку, виплати за раніше наданими позиками, надходження від випуску в обіг довгострокових інвестиційних облігацій з доходом, яких гарантується заставою конкретного майна, що перебуває в державній власності.

Істотним чинником активізації інвестиційних процесів є *грошово-кредитна державна політика*. Така політика впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг та роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти. Протягом останніх років Національний банк України проводив дуже непослідовну політику зміни облікової ставки. Занадто широкий діапазон коливань облікової ставки НБУ призвів до різкого зменшення питомої ваги довгострокових кредитів та згортання інвестицій у сферу матеріального виробництва.

Національний банк проводить операції на фондовому ринку, тобто здійснює емісію, продаж, купівлю державних цінних паперів. Встановлюючи вигідні для покупця умови (ціна або дивіденди) щодо своїх цінних паперів, держава стимулює купівлю їх юридичними та фізичними особами, зменшуючи кількість вільних грошей, що можуть бути використані для кредитування інвестицій через банківську систему. Навпаки, зменшуючи вигідність цінових та дивідендних умов державних цінних паперів, держава стимулює продаж їх юридичними та фізичними особами. Відтак у останніх з'являються додаткові кошти, які через банківську систему або безпосередньо використовуються для фінансування інвестицій. Можна сказати, що нині за рахунок державних облігаційних позик розв'язуються лише проблеми ліквідації поточної заборгованості, а не довгострокового інвестування в пріоритетні галузі.

У порівнянні з ринком цінних паперів банківська система у фінансовому та організаційному плані більш готова до активного включення в інвестиційні

процеси. Однак і досі переважає мотивація до короткострокового кредитування й розрахунково-касового обслуговування клієнтів. Мережі спеціалізованих інвестиційних банків в Україні не існує. Необхідно стимулювати процес створення таких банків, а виділення коштів на довгострокові інвестиції треба підкріпити відповідним блоком заохочень. Банківська система України має вже неабиякий капітал, придатний для інвестицій. Необхідно розробити механізм стимулювання перерозподілу банківських активів у бік довгострокового інвестування. Активізувати участь комерційних банків в інвестиційному процесі можна переходом на змінні процентні ставки, створенням промислово-фінансових груп, пільговим оподаткуванням доходів банків від довгострокових кредитів.

*Амортизаційна політика* є ще одним з головних важелів, що дають можливість державі на макрорівні впливати на інвестиційні процеси. Існуюча амортизаційна політика не сприяє, а навпаки, протидіє накопиченню інвестиційних ресурсів. Багаторазові затримки індексації основних фондів, застосування занижених індексів і коефіцієнтів призвели до того, що розміри амортизаційних відрахувань підприємств стали в кілька десятків разів меншими від сум, реально необхідних для відтворення основних фондів. За останні десять років амортизаційні фонди українських підприємств практично повністю втратили своє значення як джерело власних коштів для фінансування інвестицій. З метою активізації інвестиційних процесів доцільно: проводити індексацію основних фондів відповідно до термінів зростання цін з періодичністю не менше ніж один раз на рік; відмовитись від застосування знижувальних коефіцієнтів до норм амортизації; припинити практику вилучення амортизаційних нарахувань до бюджету; дозволити підприємствам самостійно вибирати методи амортизації та вільно переходити з прискорених методів на рівномірні; запровадити систему контролю цільового використання амортизаційних фондів на цілі інвестування у виробництво.

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

*Основні терміни:* інвестиції, валові інвестиції, автономні інвестиції, амортизація, інвестиції в товарно-матеріальні запаси, інвестиції в основний капітал, кейнсіанська функція інвестицій, неокласична функція інвестицій, проста інвестиційна функція, модель простого акселератора, чисті заощадження підприємств, чисті інвестиції, мультиплікатор інвестицій.

### *Контрольні питання*

- 1) Дайте визначення інвестиціям.
- 2) Назвіть і охарактеризуйте основні складові інвестицій.
- 3) Охарактеризуйте напрями впливу інвестицій на економіку.
- 4) Що являють собою автономні інвестиції.
- 5) Яку інформацію має проста інвестиційна функція?
- 6) Розкрийте зміст передумов, на які спирається кейнсіанська функція інвестицій.
- 7) Охарактеризуйте валові інвестиції в економіку.
- 8) У чому полягає сутність кейнсіанської функції інвестицій і неокласичної функції інвестицій?
- 9) Розкрийте механізм урівноваження заощаджень з інвестиціями на основі класичної теорії.
- 10) Розкрийте механізм урівноваження заощаджень з інвестиціями на основі кейнсіанської теорії.
- 11) Розкрийте роль фінансових ринків і фінансових посередників у переміщенні заощаджень в інвестиції.

### *Тести.*

1. На обсяг інвестиційного попиту впливає:
  - А. Рівень відсоткової ставки.
  - Б. Оптимістичні або песимістичні очікування підприємств.
  - В. Рівень технологічних змін у виробництві.
  - Г. Рівень завантаження виробничого обладнання.
2. На інвестиційний попит не впливає:

А. Багатство.

Б. ВВП.

В. Очікування підприємств.

Г. Податок на прибуток, одержаний від реалізації інвестиційного проекту.

3. Якщо номінальна відсоткова ставка стабільна, а ціни зростають, то сукупний попит та інвестиції:

А. Зменшиться.

Б. Не зміниться.

В. Збільшиться.

Г. Усі відповіді неправильні.

4. Якщо реальна відсоткова ставка збільшиться, то:

А. Крива інвестиційного попиту зміститься вправо.

Б. Крива інвестиційного попиту зміститься вліво.

В. Інвестиційні витрати зменшаться.

Г. Інвестиційні витрати збільшаться.

5. Крива сукупного попиту на інвестиції зміщується вправо внаслідок:

А. Зниження відсоткової ставки комерційних банків.

Б. Зростання відсоткової ставки комерційних банків.

В. Зростання податку на прибуток від реалізації інвестиційного проекту.

Г. Зниження податку на прибуток від реалізації інвестиційного проекту.

6. Чистий прибуток, отриманий від інвестування, визначається як:

А. Валовий прибуток мінус податок на прибуток.

Б. Валовий прибуток мінус відсотки за кредит.

В. Валовий прибуток мінус податок на прибуток мінус відсотки за кредит.

Г. Усі відповіді неправильні.

7. Гранична ефективність капіталу залежить від:

А. Граничної схильності до споживання.

Б. Норми амортизації.

В. Норми прибутковості капіталу.

Г. Вартості капіталу.

8. Бажаний обсяг основного капіталу в неокласичній функції інвестицій залежить від:

- А. Граничної ефективності капіталу.
- Б. Очікуваних обсягів прибутку.
- В. Очікуваних обсягів виробництва.
- Г. Граничних витрат на капітал.

9. З наведених визначень правильними є такі:

А. У разі збільшення автономних інвестицій крива інвестиційного попиту зміщується вліво.

Б. У довгостроковому періоді динаміка інвестицій підпорядковується динаміці заощаджень.

В. Між відсотковою ставкою та попитом на інвестиції існує обернена залежність.

Г. Процентна ставка є основним чинником, від якого залежить величина автономних інвестицій.

10. Згідно з класичною теорією, рівновага між заощадженнями та інвестиціями досягається завдяки:

- А.. Зміні норми амортизації.
- Б. Коливанням процентної ставки.
- В. Зниженню середньої схильності до споживання.
- Г. Коливанням доходу відносно його потенційного ВВП.

*Задачі та завдання:*

1. У періоді  $(t-1)$  реальна відсоткова ставка  $r = 10\%$ . У періоді  $t$  вона зменшиться до  $8\%$ , а в автономні інвестиції збільшиться на  $2,5$  млрд. грн. Обчисліть приріст інвестицій у періоді  $t$  згідно з простою інвестиційною функцією, якщо  $b = 40$ .

*Рішення:* Розмір інвестицій розраховується за формулою:  $I = e - br$ .

Підставивши наведені дані в формулу, отримаємо, що розмір інвестицій у періоді  $t-1$  дорівнює:  $I_{t-1} = e - 40 \times 10$ , а в періоді  $t$ :  $I_t = (e + 2,5) - 40 \times 8$ .

Таким чином, приріст інвестицій складає:

$$\Delta I = (e + 2,5 - 320) - (e - 400) = e + 2,5 - 320 - e + 400 = 82,5 \text{ (млрд. грн.)}$$

2. Валовий прибуток = 50 млрд. грн., податок на прибуток = 4 млрд. грн., дивіденди = 1,5 млрд. грн. обчисліть валові заощадження підприємств.

*Рішення:* Валові заощадження (S) підприємства складають кошти, що залишаються від валового прибутку після сплати податків та дивідендів, а отже, за вказаних умов вони становлять:

$$S = 50 - 4 - 1,5 = 44,5 \text{ (млрд. грн.)}$$

3. Номінальна відсоткова ставка  $r = 10\%$ , темп інфляції  $= 3\%$ . За цих умов економіка пропонує два інвестиційні проекти, які різняться вартістю та нормою прибутку: 1) 100 тис. грн., 20%; 2) 400 тис. грн., 10%. Обчисліть інвестиційний попит.

*Рішення:* Інвестиційний попит можна розрахувати, склавши вартості інвестиційних проектів, що будуть реалізовані. Кошти вкладатимуться в певний проект, якщо очікуваний чистий прибуток від нього (різниця між очікуваним прибутком та вартістю кредиту) буде позитивним. Очікуваний прибуток отримаємо, помноживши вартість проекту на норму прибутку, а вартість кредиту – помноживши вартість проекту на реальну відсоткову ставку (тобто номінальну з урахуванням інфляції). Таким чином, для першого проекту отримуємо такі дані:

$$\text{Очікуваний прибуток} = \frac{100000 \text{ грн} \cdot 20\%}{100\%} = 20000 \text{ грн.}$$

$$\text{Вартість кредиту} = \frac{100000 \text{ грн} \cdot (10\% - 3\%)}{100\%} = 7000 \text{ грн.}$$

$$\text{Очікуваний чистий прибуток} = 20000 \text{ грн.} - 7000 \text{ грн.} = 13000 \text{ грн.}$$

Для другого проекту розрахунки будуть наступні:

$$\text{Очікуваний прибуток} = \frac{400000 \text{ грн} \cdot 10\%}{100\%} = 40000 \text{ грн.}$$

$$\text{Вартість кредиту} = \frac{400000 \text{ грн} \cdot (10\% - 3\%)}{100\%} = 28000 \text{ грн.}$$

$$\text{Очікуваний чистий прибуток} = 40000 \text{ грн.} - 28000 \text{ грн.} = 12000 \text{ грн.}$$

Оскільки в обох випадках очікуваний чистий прибуток більше нуля, обидва проекти будуть реалізовані й інвестиційний попит дорівнюватиме 500000 грн. (100000 грн. + 400000 грн.).

4. Інвестиційний проект має дворічний цикл життя, а вартість його капітального майна дорівнює 1000 грн. При цьому очікуваний прибуток від його реалізації становить у першому році 600 грн., у другому - 500 грн. Обчисліть граничну ефективність індивідуального капіталу.

*Рішення:* Кошти вкладатимуться в інвестиційний проект, якщо його вартість не перевищуватиме дисконтований дохід:

$$1000 \leq \frac{600}{1+R} + \frac{500}{(1+R)^2}$$

Якщо виконуватиметься рівність, R матиме назву граничної ефективності капіталу. Таким чином, маємо рівняння з однією невідомою:

$$1000 = \frac{600}{1+R} + \frac{500}{(1+R)^2}$$

Помноживши ліву і праву частини на  $(1+R)^2$ , отримаємо квадратне рівняння:

$$1000 \cdot (1+R)^2 = 600 \cdot (1+R) + 500$$

Розкривши дужки, матимемо стандартний вид квадратного рівняння:

$$1000 \cdot (1+2 \cdot R + R^2) = 600 + 600 \cdot R + 500$$

$$1000 + 2000 \cdot R + 1000 \cdot R^2 - 600 - 600 \cdot R - 500 = 0$$

$$1000 \cdot R^2 + 1400 \cdot R - 100 = 0$$

$$10 \cdot R^2 + 14 \cdot R - 1 = 0$$

Нагадаємо, що загальне рішення такого рівня має наступний вигляд:

$$R = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

Підставивши значення параметрів, отримаємо:

$$R_1 = \frac{-14 + \sqrt{14^2 - 4 \cdot (-1)}}{2 \cdot 10} \approx 0,07$$

$$R_2 = \frac{-14 - \sqrt{14^2 - 4 \cdot (-1)}}{2 \cdot 10} \approx -1,41$$

Оскільки  $R_2$  негативне, з економічної точки зору воно не заслуговує нашої уваги. Таким чином, відповіддю є показник  $R_1$ , тобто гранична ефективність індивідуального капіталу складає 0,07, або 7%.

Відповіді на тести: 1-А; 2-Б; 3-В; 4-В; 5-Г; 6-В; 7-В; 8-Г; 9-В; 10-Б.



## Розділ 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

1. *Сукупні витрати і рівноважний ВВП.*
2. *Мультиплікатор витрат.*
3. *Сукупні витрати і потенційний ВВП.*

### 9.1. СУКУПНІ ВИТРАТИ І РІВНОВАЖНИЙ ВВП

Визначення рівноважного ВВП на базі сукупних витрат має важливе значення для макроекономічного аналізу. *Рівноважний ВВП* забезпечується за умови, якщо сукупна кількість вироблених товарів та послуг (ВВП) дорівнює тій кількості товарів і послуг, яку суб'єкти економіки мають намір купити.

Класична теорія називає макроекономічною рівновагою збіг величин AD і AS (сукупних попиту та пропозиції). Кейнсіанська теорія модифікує поняття AD і AS і вводить в макроекономічний аналіз модель "сукупні доходи - сукупні витрати".

Оскільки ВВП, з одного боку, є сукупністю доходів (розрахунок ВВП за доходами), а з іншого, – витратами, спрямованими на закупівлю товарів і послуг (метод потоку видатків), то можлива рівновага між ВВП і сукупними витратами. *Сукупні витрати* – це витрати резидентів і нерезидентів, спрямовані на закупівлю вітчизняних товарів і послуг. Для правильного розуміння рівноважного ВВП слід розрізняти заплановані та фактичні сукупні витрати. *Заплановані сукупні витрати* є грошовим еквівалентом сукупного попиту. Вони дорівнюють сумі витрат, які планують здійснити економічні суб'єкти для купівлі товарів і послуг. Заплановані сукупні витрати складаються із запланованих витрат на приватне споживання та інвестування, на державні закупівлі та чистий експорт і визначаються за формулою

$$E = C + I + G + X_n. \quad (9.1.)$$

*Фактичні сукупні витрати* не завжди можуть збігатися із запланованими.

Визначенні рівноважного ВВП на базі запланованих сукупних витрат

спирається на два методи:

1. метод „витрати – випуск” (розглядає рівноважний ВВП як такий обсяг виробленої продукції, який дорівнює запланованим сукупним витратам, спрямованим на його закупівлю);

2. метод „вилучення – ін’єкції” (рівноважний ВВП визначається на базі тотожності між умовами його розподілу та умовами формування запланованих витрат на його закупівлю).

Оскільки в закритій моделі суто ринкової економіки державні видатки й чистий експорт відсутні, заплановані сукупні витрати охоплюють заплановані витрати на споживання (C) і заплановані інвестиції (I).

$$\text{ВВП} = C + I. \quad (9.2.)$$

Розглянемо *метод „витрати – випуск*. Сукупні доходи, по Кейнсу, – це синонім сукупної пропозиції, тобто це обсяг ВВП (Y) як потенційна сума доходів суспільства. У такий спосіб макроекономічна рівновага – це рівновага сукупних витрат (C + I), з одного боку, і сукупних доходів (D = Y), з іншої сторони. Інакше кажучи, повинна дотримуватися рівність:

$$Y = C + I. \quad (9.3.)$$

Метод зіставлення сукупних доходів і сукупних витрат по-іншому називається методом „витрати – випуск”. Макроекономічну рівновагу цим методом можна визначати графічно, аналітично та таблично. Графічна модель рівноважного ВВП, визначеного за методом «витрати—випуск», називається «кейнсіанським хрестом» (рис. 9.1). Згідно з рис. 9.1 на горизонтальній осі графіка розміщено ВВП, а на вертикальній — заплановані сукупні витрати. Бісектриса відображає всі точки, у яких ВВП є рівноважним, тобто  $Y = E$ . Лінія  $E'$  — це лінія фактичних сукупних витрат. Як бачимо на графіку рис. 9.1. рівноважний ВВП забезпечується лише в точці  $T_0$ , коли  $Y_0 = E_0$ , а  $I' = 0$ .

Таким чином, у процесі економічного кругообігу вироблений ВВП, як правило, не збігається із запланованими сукупними витратами. Якщо  $Y > E$  (ВВП збільшився до  $Y_1$ , а заплановані сукупні витрати до  $E_1$  за умови, що  $\Delta Y > \Delta E$ , Точка  $T_1$  свідчить про виникнення перевиробництва, тобто  $Y_1 > E_1$ , або  $Y_1 =$

$E_1 + I'$ ). При цьому  $I' > 0$ , то це ознака перевиробництва, що супроводжується незапланованим приростом товарних запасів, який свідчить про незапланований приріст інвестицій ( $I' > 0$ ). За таких умов у підприємств з'являється бажання скорочувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зменшення ВВП до врівноваження із запланованими сукупними витратами.

Якщо, навпаки,  $Y < E$  (ВВП зменшився до  $Y_2$ , а заплановані сукупні витрати — до  $E_2$  за умови, що  $\Delta Y > \Delta E$ ). Точка  $T_2$  свідчить про виникнення недовиробництва, тобто  $Y_2 < E_2$ , або  $Y_2 = E_2 + I'$ . При цьому  $I' < 0$ ), то це є ознакою недовиробництва, що супроводжується незапланованим скороченням товарних запасів, яке свідчить про незаплановане зменшення інвестицій ( $I' < 0$ ). Це спонукає підприємства збільшувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зростання ВВП до рівноваги із запланованими сукупними витратами.

В обох випадках, коли виробляється нерівноважний ВВП, незаплановані інвестиції в товарні запаси виконують балансуєчу роль в економіці. Завдяки незапланованим інвестиціям фактичні сукупні витрати ( $E' = E + I'$ ) завжди дорівнюють ВВП, але за умов рівноваги  $Y = E$ , а  $I' = 0$ .

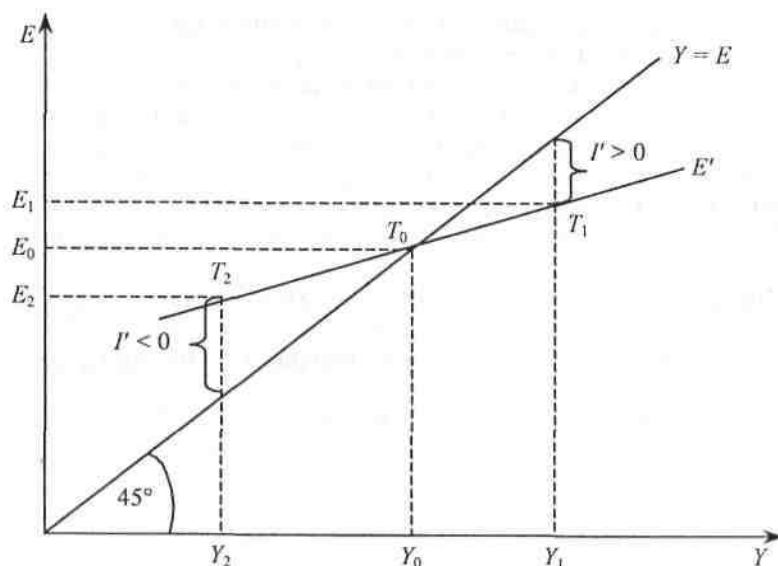


Рис. 9.1 - Модель «Кейнсіанський хрест»

Розглянемо метод „вилучення – ін'єкції”. Згідно з методом «вилучення—ін'єкції» в економічному кругообігу постійно виникають вилучення (зменшення

витрат) та ін'єкції (збільшення витрат). Вилучення відбуваються у формі заощаджень, податків, імпорту, а ін'єкції — у формі інвестицій, державних закупівель, експорту. Рівноважний ВВП забезпечується за умови, коли сума вилучень дорівнює сумі ін'єкцій. Метод „вилучення - ін'єкції” у ринковій закритій економіці означає зіставлення величини заощаджень (вилучень із поточного доходу) і інвестицій (ін'єкцій у поточний виробничий процес).

Головна умова рівноваги згідно методу „вилучення – ін'єкції” – це рівняння:

$$S = I \quad (9.4.)$$

Тобто попит на інвестиції як частина сукупного попиту повинен дорівнювати пропозиції тимчасово вільних від поточного споживання ресурсів (заощаджень). Рівність  $S = I$  впливає з рівності сукупних доходів і сукупних витрат. З одного боку, дохід направляється на споживання та заощадження ( $Y = D = C + S$ ); з іншого боку, сукупні витрати включають поточні споживчі й інвестиційні видатки, (тобто  $Y = D = C + I$ ;  $C + S = C + I$ ;  $S = I$ ).

Фактично рівність  $S = I$  має на увазі заплановані інвестиції. У реальній дійсності існують незаплановані інвестиції ( $I'$ ), які виконують балансуєчу роль. При дефіциті, коли сукупні витрати (інвестиції як елемент попиту) перевищують сукупні доходи (заощадження як елемент пропозиції),  $I' < 0$  і як наслідок фактичні інвестиції зменшуються в порівнянні із запланованими на величину незапланованих інвестицій, що приводить до рівноваги. При надвиробництві потрібно збільшити сукупні видатки на користь незапланованих інвестицій у запаси, тобто,  $I' > 0$  що приведе до рівноваги  $S = I + I'$ . Графічно метод «вилучень ін'єкцій» можна зобразити в такий спосіб:

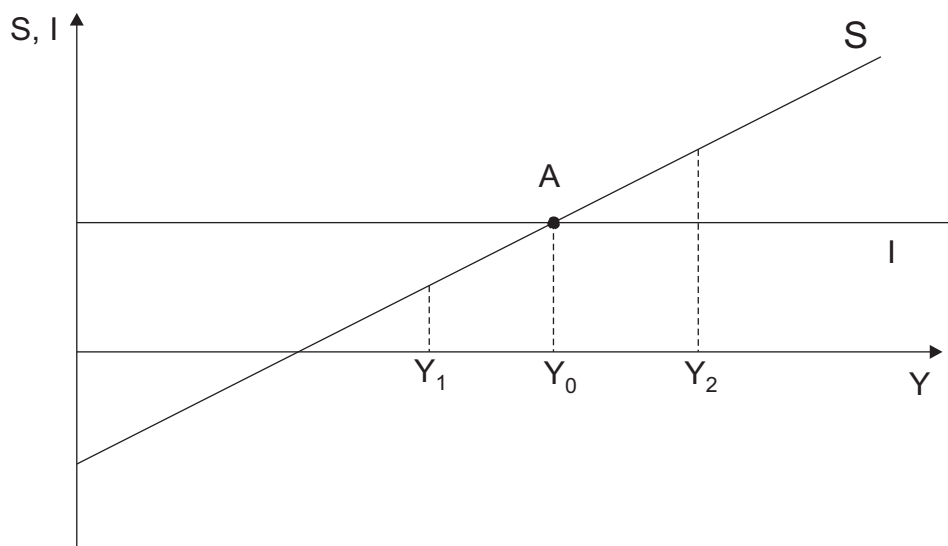


Рис. 9. 2 - Модель рівноважного ВВП, визначеного методом „вилучення – ін’єкції”

По осях координат розташовуємо відповідно  $Y$  по абсцисі,  $S$  і  $I$  по ординаті. Точка  $A$  (де є перетинання ліній заощаджень і запланованих інвестицій) - це точка рівноваги, проекція якої на вісь абсцис дасть величину рівноважного ВВП. При  $Y_1 < Y_0$   $S < I$  і  $I' < 0$ . При  $Y_2 > Y_0$   $S > I$ , а  $I' > 0$ .

Якщо в одній системі координат об'єднати кейнсіанський хрест і метод «вилучень – ін’єкцій», то очевидно збіг величин  $Y_0$ ,  $S_a$  і  $-S_a$  як вільних членів рівнянь  $C$  і  $S$ , а також позитивні або негативні знаки величини  $I'$ .

## 9.2. МУЛЬТИПЛІКАТОР ВИТРАТ

У першому питанні ми з'ясували, що обсяг рівноважного ВВП залежить від величини запланованих сукупних витрат, а їх зростання спричиняє зростання рівноважного ВВП. При чому зміна будь-якого компонента запланованих сукупних витрат на одну одиницю, як правило, спричиняє зміну рівноважного ВВП більш як на одну одиницю. Отже між зміною запланованих сукупних витрат і зміною рівноважного ВВП існує помножена залежність, яка вимірюється за допомогою мультиплікатора витрат.

Поняття „мультиплікатор витрат” в економічну теорію було введено англійським економістом Каном, який помітив, що збільшення державних видатків на громадські роботи викликає примножене збільшення обсягу

виробництва і підвищення рівня зайнятості. У подальшому теорію мультиплікатора розвинув Дж. М. Кейнс у праці „Загальна теорія зайнятості, процента і грошей”.

Мультиплікатор витрат є однією з ключових категорій макроекономічного аналізу, для з’ясування сутності якої необхідно розглянути зв’язок між рівноважним ВВП і окремими компонентами запланованих сукупних витрат.

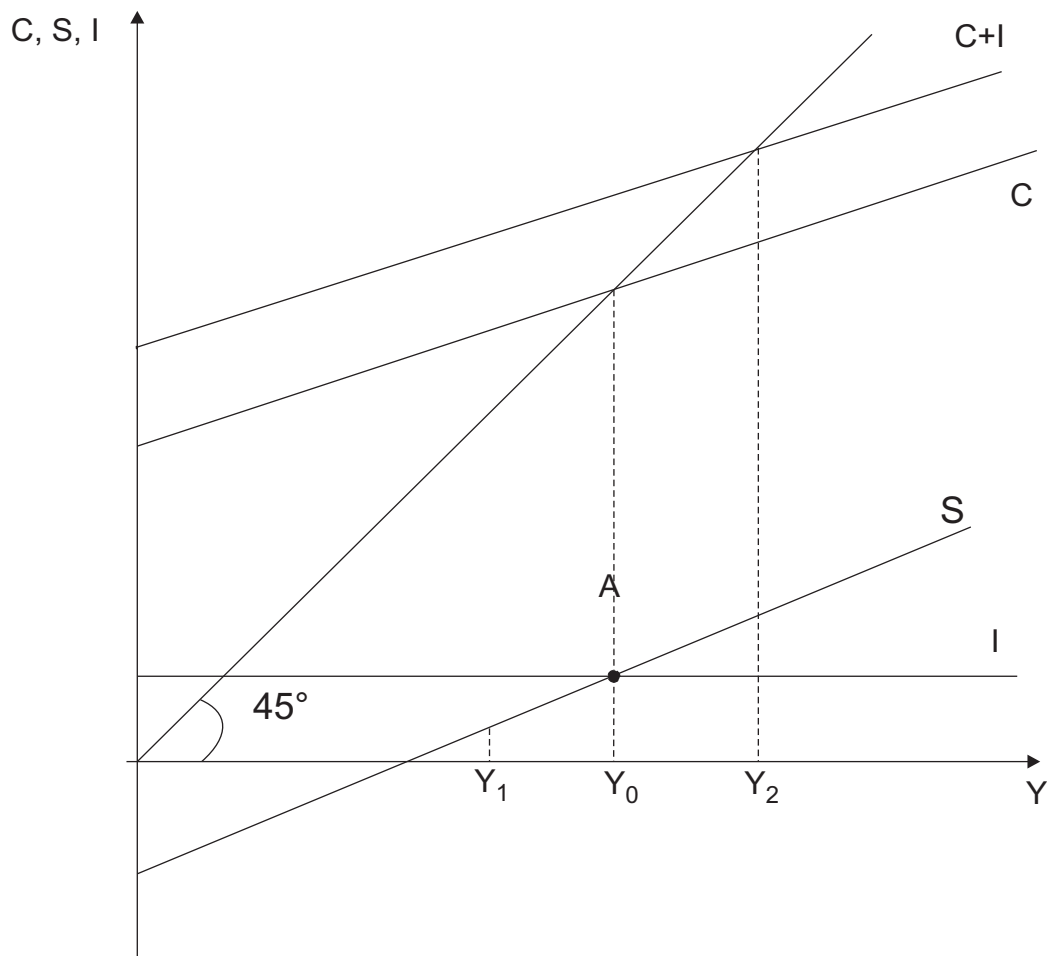


Рис.9.3 - Поєднання моделей „кейнсіанський хрест” та „вилучення – ін’єкції”

Розглядаючи перше питання теми, ми виходили з того, що рівноважним є ВВП, обсяг якого дорівнює сумі запланованих витрат на споживання та інвестування ( $Y = C + I$ ). Оскільки окремі компоненти цього рівняння мають неоднаковий зв’язок із рівноважним ВВП, то розрізняють автономні та індукційовані витрати. Термін „автономні” витрати – використовують для позначення тих змінних, які в межах цієї моделі не залежать від незалежної змінної. Термін „індукційовані” витрати використовується для позначення тих

змінних, які в рамках певної моделі змінюються залежно від зміни незалежної змінної. У моделі рівноважного ВВП серед компонентів запланованих сукупних витрат індукційованими є витрати на споживання. Це пояснюється тим, що вони змінюються в разі зміни доходу відповідно до граничної схильності до споживання, тобто  $\Delta C = MPC \cdot \Delta Y$ .

Для спрощення аналізу до автономних витрат ( $\bar{E}$ ) цієї моделі віднесемо лише заплановані інвестиції. У реальній дійсності, як відомо, до складу автономних витрат відносяться всі елементи сукупних витрат, які не залежать від поточного доходу (споживання, інвестиції, державні закупівлі, чистий експорт). Автономні витрати (у цій моделі) – це заплановані інвестиції, значить  $\bar{E} = I$ , а  $\Delta \bar{E} = \Delta I$ . Якщо  $\Delta I = \Delta \bar{E}$ , а  $\Delta C = MPC \cdot \Delta Y$ , то зміну рівноважного ВВП можна визначити за формулою

$$\Delta Y = \Delta \bar{E} + MPC \cdot \Delta Y, \quad (9.5.)$$

розв'язавши це рівняння відносно ВВП, отримаємо

$$\Delta Y = (1 / 1 - MPC) \cdot \Delta \bar{E} \quad (9.6.)$$

Коефіцієнт цього рівняння  $(1 / 1 - MPC)$  і є мультиплікатором витрат, який знаходиться у прямій залежності від граничної схильності до споживання і зворотній залежності від граничної схильності до заощадження.

Виходячи з рівняння  $\Delta Y = (1 / 1 - MPC) \cdot \Delta \bar{E}$  можна визначити два моменти: по-перше, мультиплікатор витрат – це число, на яке потрібно помножити зміну автономних витрат, щоб визначити зміну рівноважного ВВП; по-друге, мультиплікатор витрат відображує відношення між зміною рівноважного ВВП і зміною автономних витрат. Виходячи з рівняння (9.6.), це можна записати так:

$$(1 / 1 - MPC) = \Delta Y / \Delta \bar{E} \quad (9.7.)$$

Якщо позначити мультиплікатор витрат символом  $M_E$ , можна записати формулу мультиплікатора витрат:

$$M_E = (1 / 1 - MPC). \quad (9.8.)$$

Виходячи з вище сказаного, можна визначити приріст рівноважного ВВП

за спрощеною формулою

$$\Delta Y = M_E \cdot \Delta \bar{E} \quad (9.9.)$$

Таким чином, формула мультиплікатора витрат показує його пряму залежність від граничної схильності до споживання і обернену від граничної схильності до заощадження. Враховуючи, що  $1 - MPC = MPS$ , можна трансформувати формулу мультиплікатора:

$$M_E = 1 / MPS \quad (9.10)$$

Мультиплікатор витрат зазвичай більший за одиницю, тому що гранична схильність до споживання, зазвичай, менша за одиницю. Це означає, що приріст автономних витрат на одну одиницю спричиняє приріст рівноважного ВВП більше, ніж на одну одиницю.

Графічно ефект мультиплікатора витрат можна проілюструвати за допомогою моделі „кейнсіанський хрест” (рис. 9.3).

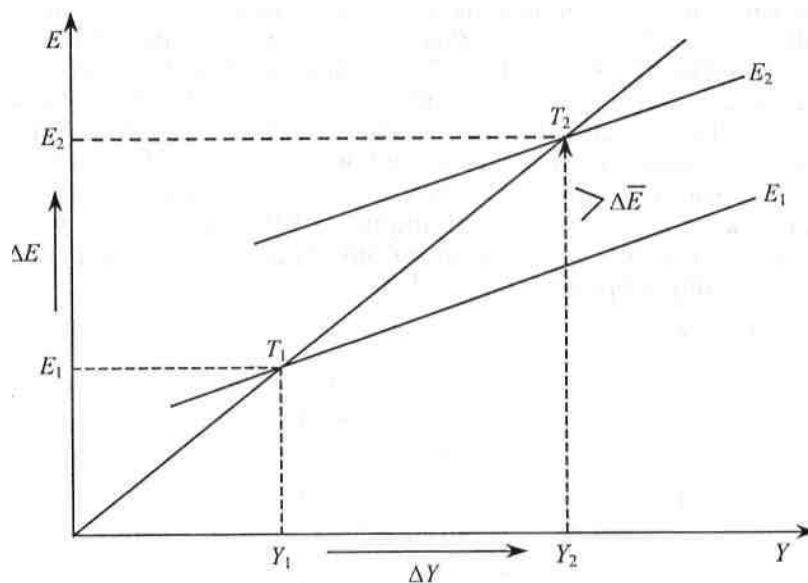


Рис. 9.3 - Ефект мультиплікатора

#### 9.4. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ПОТЕНЦІЙНИЙ ВВП

Кейнсіанська теорія стверджує, що макроекономічна рівновага можлива як за умов повної, так і неповної зайнятості, а її умови залежать від співвідношення між запланованими сукупними витратами і потенційно необхідними сукупними витратами. А саме це співвідношення визначає



розбіжність між потенційним ВВП і рівноважним ВВП та інфляцією.

Ситуація, коли сукупні витрати відповідають потенційному ВВП, тобто дорівнюють потенційно необхідним сукупним витратам, є ідеальною для економіки. Проте зазвичай сукупних витрат або не вистачає для закупівлі потенційного ВВП, або вони є надмірними. Залежно від цього в економіці виникають різні наслідки.

В умовах неповної зайнятості запланованих сукупних витрат не вистачає для закупівлі потенційного ВВП. Унаслідок цього в економіці виникає рецесійний розрив. *Рецесійний розрив* – це величина, на яку автономні витрати потрібно збільшити, щоб за допомогою мультиплікаційного ефекту забезпечити приріст реального ВВП до рівня потенційного без росту цін (інфляції). Формулу розрахунку рецесійного розриву можна представити так:

$$\Delta \bar{E}_r = (Y_p - Y): M_E, \quad (9.11)$$

де  $\Delta \bar{E}_r$  - величина рецесійного розриву;

$Y_p$  - потенційний ВВП;

$Y_p - Y$  – перевищення потенційного ВВП над реальним;

$M_E$  – мультиплікатор видатків.

Графічна модель рецесійного розриву зображена на рис. 9.4.

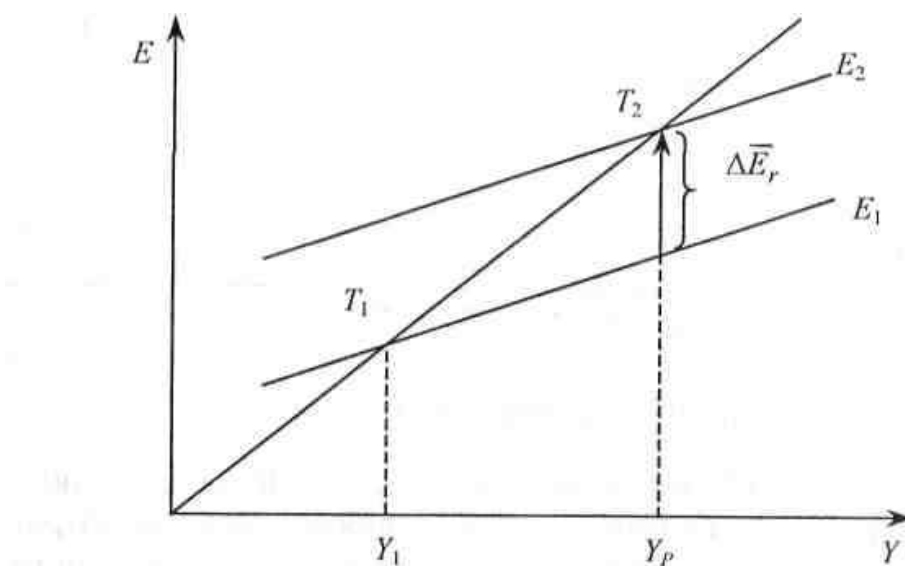


Рис. 9.4 - Рецесійний розрив

Графічно рецесійний розрив – це відрізок, рівний відстані по вертикалі між лінією потенційно необхідних сукупних витрат ( $E_2$ ) і лінією запланованих сукупних витрат ( $E_1$ ) і відображує різницю в автономних витратах, які входять до складу різних за величиною запланованих сукупних витрат. Виходячи з графіка рецесійний розрив визначається як:

$$\Delta \bar{E}_r = \bar{E}_2 - \bar{E}_1. \quad (9.12.)$$

Доцільно пам'ятати, що графічна модель рецесійного розриву та його формула не враховують інфляцію, оскільки ґрунтуються на припущенні, що збільшення запланованих автономних витрат і зростання фактичного ВВП до потенційного рівня не супроводжується зростанням цін.

Далі розглянемо ситуацію, коли у випадку повної зайнятості на фазі піка (буму) виникає перевищення сукупних витрат над величиною потенційного ВВП – *інфляційний розрив*. Інфляційний розрив – це величина, на яку потрібно зменшити автономні витрати, щоб за допомогою мультиплікаційного ефекту забезпечити зниження номінального ВВП до рівня потенційного за рахунок зниження цін (дефляції). Якщо виразити номінальний ВВП як добуток потенційного продукту на дефлятор цін, то формулу розрахунку інфляційного розриву можна представити так:

$$\Delta \bar{E}_i = (Y_n - Y_p) : M_E = (Y_p - I_p \cdot Y_p), \quad (9.13.)$$

де  $\Delta \bar{E}_i$  – величина інфляційного розриву (з негативним знаком);

$Y_p$  - потенційний ВВП;

$I_p$  – дефлятор цін;

$I_p \cdot Y_p$  - номінальний ВВП;

$Y_p - I_p \cdot Y_p$  – відставання потенційного ВВП від номінального;

$M_E$  – мультиплікатор витрат.

Графічний аналіз інфляційного розриву подано на рис. 9. 5. Він показує, що інфляційний розрив – це відрізок, рівний відстані по вертикалі між лініями потенційно необхідних сукупних витрат ( $E_1$ ) і запланованих сукупних витрат ( $E_2$ ) і являє собою таку величину, на яку заплановані автономні витрати перевищують потенційно необхідні автономні витрати, тобто  $\bar{E}_i = \bar{E}_2 - \bar{E}_1$ .

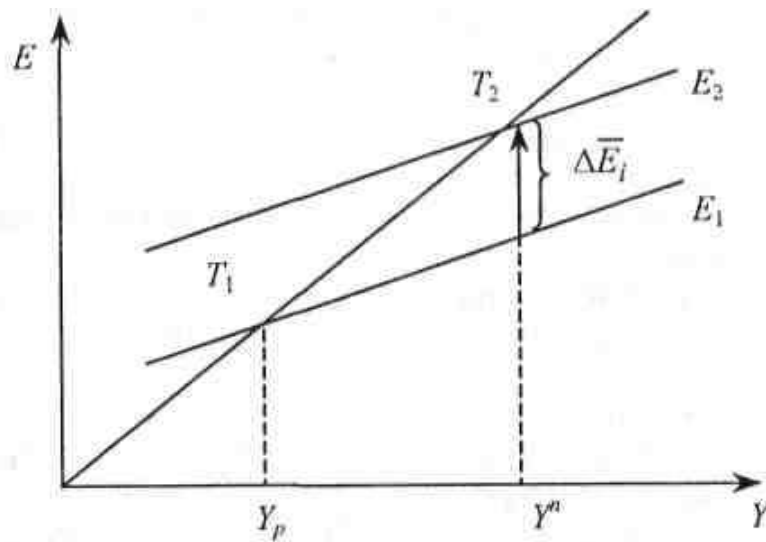


Рис. 9.5 – Інфляційний розрив

Оскільки в умовах повної зайнятості даний розрив викликає надмірне зростання запланованих сукупних витрат, яке повністю трансформується у приріст цін і не збільшує обсяг виробництва його називають інфляційним. Саме він викликає інфляційне збільшення фактичного ВВП порівняно з потенційним на мультиплікативній основі і призводить до того, що потенційний ВВП номінально менший за фактичний на величину інфляційного розриву, помножену на мультиплікатор витрат:

$$Y_p = Y_p \cdot P - \Delta \bar{E} \cdot M_E \quad (9.14.)$$

Інфляційний розрив виникає в умовах повної зайнятості, коли сукупний попит перевищує потенційно можливу сукупну пропозицію (потенційний ВВП), що не збільшує обсяг виробництва, а лише викликає зростання цін (інфляцію). Проте інколи зростання сукупного попиту в умовах повної зайнятості може викликати не лише інфляційне зростання, а й надмірну зайнятість, тобто тимчасовий вихід обсягів виробництва за межі потенційного ВВП, а це спричиняє *інфляційно - експансійний розрив*, в умовах якого фактичний ВВП перевищує потенційний ВВП як номінально, так і реально.

Таким чином, інструментарій рецесійного та інфляційного розриву є важливим елементом кейнсіанської теорії, який дає змогу обґрунтувати певні висновки для макроекономічної політики, спрямовані на усунення в економіці

рецесії або інфляційного зростання.

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

*Основні терміни:* рівноважний ВВП; метод „витрати – випуск”; метод „вилучення – ін’єкції”; мультиплікатор витрат; незаплановані інвестиції у товарні запаси; потенційно рівноважний ВВП; потенційно необхідні сукупні витрати; інфляційний розрив; інфляційно-експансійний розрив; рецесійний розрив; сукупні витрати; фактичні сукупні витрати; фактично рівноважний ВВП.

*Контрольні питання.*

1. За яких умов у реальному економічному кругообігу забезпечується рівновага?
2. Якими методами можна визначити рівноважний ВВП у реальній економіці?
3. Поясніть на моделі „витрати-випуск”, яку роль відіграють незаплановані інвестиції у товарні запаси, якщо фактичні сукупні витрати не дорівнюють виробленому ВВП?
4. Назвіть характерні випадки, коли сукупність витрати не збігаються з виробленим ВВП.
5. За яких умов досягається рівноважний ВВП у моделі „витрати–випуск” („кейнсіанський хрест”)?
6. Що ви розумієте під термінами „вилучення” та „ін’єкції”?
7. При якому співвідношенні між заощадженнями й інвестиціями забезпечується рівноважний ВВП у моделі „вилучення – ін’єкції”?
8. Розкрийте сутність мультиплікатора інвестицій та напишіть формули для його визначення.
9. Дайте визначення і розкрийте сутність рецесійного розриву в економіці.
10. Дайте визначення і розкрийте сутність інфляційного розриву в економіці.
11. Поясніть, завдяки чому зміна автономних витрат викликає

мультиплікативну зміну доходу. Покажіть відмінність між мультиплікатором витрат та ефектом мультиплікатора.

### *Тести*

1. Який захід не можна використовувати для подолання рецесійного розриву:

- А. Зниження рівня оподаткування.
- Б. Збільшення державних закупівель товарів і послуг.
- В. Підвищення обмінного курсу національної валюти.
- Г. Зниження процентної ставки.
- Д. Підвищення заробітної плати державних працівників.

2. „Кейнсіанський хрест” – це перетин:

- А. Лінії запланованих видатків та бісектриси.
- Б. Функції заощаджень та кривої інвестицій.
- В. Лінії запланованих видатків та кривої інвестицій.
- Г. Кривої інвестицій та бісектриси.
- Д. Усі твердження неправильні.

3. Який захід не можна використовувати для подолання інфляційного розриву:

- А. Зниження норми резервування.
- Б. Підвищення облікової ставки.
- В. Продаж державних цінних паперів.
- Г. Підвищення рівня оподаткування.
- Д. Підвищення обмінного курсу національної валюти.

4. Мультиплікатор видатків не спрацює, якщо:

- А. Національна економіка переживає спад.
- Б. Економічна політика уряду помилкова.
- В. Національна економіка досягла повної зайнятості.
- Г. Знижується ефективність використання ресурсів у національній економіці.

Д. Чистий експорт є від'ємною величиною.

5. Рівноважний ВВП визначається методом:

А. Виробничим.

Б. Доходів.

В. Витрат

Г. Витрати-випуск

6. Який захід не можна використовувати для подолання інфляційного розриву:

А. зниження норми регулювання.

Б. Підвищення облікової ставки.

В. Продаж державних цінних паперів.

Г. Підвищення рівня оподаткування.

Д. Підвищення обмінного курсу національної валюти.

7. На обсяг національного виробництва у короткосторovому періоді впливає величина сукупних видатків. Це означає, що:

А. Фірми гаються розширити виробництво до рівня повної зайнятості.

Б. Обсяг продукції, який фірми планують виробити, визначається величиною сукупних видатків.

В. Попит на гроші змушує фірми виробляти товари і послуги.

Г. правильно відповіді – А і Б.

Д. Правильні відповіді – А і В.

8. Зрівнювальним компонентом фактичних заощаджень та фактичних інвестицій є:

А. Сукупні видатки.

Б. Ін'єкції.

В. Мультиплікатор видатків.

Г. Витікання.

Д. Зміна інвестицій у запаси.

9. Інфляційний розрив в економіці виникає, якщо:

А. Фактичний ВВП більше за потенційний;

- Б. Фактичний ВВП менше за потенційний;
- В. Експорт більше імпорту;
- Г. Сукупний попит перевищує сукупну пропозицію.

10. Рівновага в економіці досягається, якщо:

- А. Інвестиції менше заощаджень;
- Б. Інвестиції дорівнюють заощадженням;
- В. Інвестицій більше заощаджень;
- Г. Сума запланованих і незапланованих інвестицій дорівнює фактичним інвестиціям.

*Задачі та завдання:*

**1.** Припустімо, рівняння споживання та інвестицій мають вигляд:  $C = 0,8 \cdot D + 20$ ;  $I = 10$ . Визначите рівноважний ВВП ( $Y$ ) за методом „витрати – випуск”.

*Рішення.*  $Y = C + I$  – умова рівноваги.  $Y = (0,8 \cdot D + 20) + 10$ ; Якщо умовою рівноваги є вираження  $Y = D$ , то  $Y = D = (0,8 \cdot D + 20) + 10$ . Після перетворень одержуємо:  $D - 0,8 \cdot D = 20 + 10$ ;  $Y = D = 150$  - рівноважний обсяг виробництва.

**2.** Припустімо, рівняння споживання та інвестицій мають вигляд:  $C = 0,8 \cdot D + 20$ ;  $I = 10$ . Знайти рівноважний ВВП методом «вилучень - ін'єкцій».

*Рішення:* Умовою рівноваги є вираження:  $S = I$ . З попередньої теми використовуємо перехід від рівняння  $C$  до рівняння  $S$ , тобто  $S = -C_a + (1 - MPC) \cdot D$ , або  $S = -C_a + MPS \cdot D$ . Оскільки  $MPC + MPS = 1$ , то  $MPS = 1 - MPC$ ;  $MPS = 1 - 0,8 = 0,2$ . Тоді у нашому прикладі  $S = 0,2 \cdot D - 20$ . Якщо  $S = I$ , то  $0,2 \cdot D - 20 = 10$ .  $D = Y = 150$  – рівноважний обсяг виробництва.

**3.** Визначити двома способами рівноважний ВВП, якщо рівняння споживання та інвестицій мають вигляд:  $C = 40 + 0,8 \cdot D$ ;  $I = 30$ .

*Рішення:* Метод „витрати – випуск”:  $D = C + I$  – умова рівноваги.  $D = (40 + 0,8 D) + 30$ ;  $0,2 D = 70$ ;  $D = \text{ВВП} = 350$ .

Метод „вилучення – ін'єкції”:  $S = I$  – умова рівноваги. Рівняння заощадження має загальний вигляд:  $S = -C_a + MPS \cdot D$ ;  $MPC + MPS = 1 \Rightarrow MPS = 1 - MPC = 1 - 0,8 = 0,2$ .

Рівняння заощадження відповідно до умов задачі:  $S = -40 + 0,2 D$ ;  
 $-40 + 0,2 D = 30$ ;  $0,2 D = 70$ .  $D = Y = 350$  – рівноважний ВВП.

4. Відомо, що ВВП реальний (фактичний) – 200 од., ВВП рівноважний – 300 од.,  $MPC = 0,6$ . Визначити величину інвестицій, яка забезпечує досягнення рівноважного ВВП.

Рішення:  $M_i = \Delta \text{ВВП} : \Delta I \Rightarrow \Delta I = \Delta \text{ВВП} : M_i$ ;  $M_i = 1 : (1 - MPC) = 1 : (1 - 0,6) = 2,5$ ;  $\Delta I = (300 - 200) : 2,5 = 40$ . Інвестиції повинні зрости на 40 од., що забезпечить досягнення рівноважного ВВП.

5. Національну економіку описує система рівнянь:  $Y = C + I + G$ ;  $C = 150 + 0,8 (Y - T)$ ;  $I = 190$ ;  $G = 250$ ,  $T = 150$ . Визначити: рівноважний ВВП; якщо  $Y = 2500$ , то наскільки збільшаться інвестиції у запаси?

Рішення:

1)  $Y = 150 + 0,8 (Y - 150) + 250 + 190$ . Звідси:  $Y = 2350$ .

2) Якщо  $Y = 2500$ , то інвестиції у запаси збільшаться на 150.

$$150 = (2500 - 2350).$$

6. Графічне завдання: дайте графічний аналіз рецесійного та інфляційного розривів на основі графіка "кейнсіанський хрест".

Відповіді на тести: 1 – В; 2 – А; 3 – А; 4 – Б; 5 – Г; 6 – А; 7 – Б; 8 – Д; 9 – А; 10 – Б.

## Розділ 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

1. Сутність, типи і вимір економічної динаміки.

2. Сучасні моделі економічного зростання.

3. Економічні цикли.

### 10.1. СУТНІСТЬ, ТИПИ І ВИДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ

Розвиток національної економіки, економічне майбутнє країни перш за все забезпечується високими темпами економічного зростання, що є однією з найголовніших проблем макроекономічного аналізу.



Економічне зростання – це довгострокове збільшення обсягів виробництва за рахунок підвищення потенційного ВВП і на умовах адекватного зростання сукупного попиту.

Економічне зростання можна представити у вигляді двох графічних моделей: «сукупний попит-сукупна пропозиція» (AD-AS) і кривої виробничих можливостей. За першою моделлю економічне зростання ілюструється правобічним зсувом довгострокової вихідної кривої сукупної пропозиції. На рис. 10.1. ілюстрацією економічного зростання є правобічний зсув кривої виробничих можливостей. Це потребує збільшення інвестицій і залежить від норми накопичення, тобто співвідношення між споживчими та інвестиційними товарами в сумі ВВП. У короткостроковому періоді зростання норми накопичення зменшує частку особистого споживання, але у майбутньому прискорить зростання економіки.

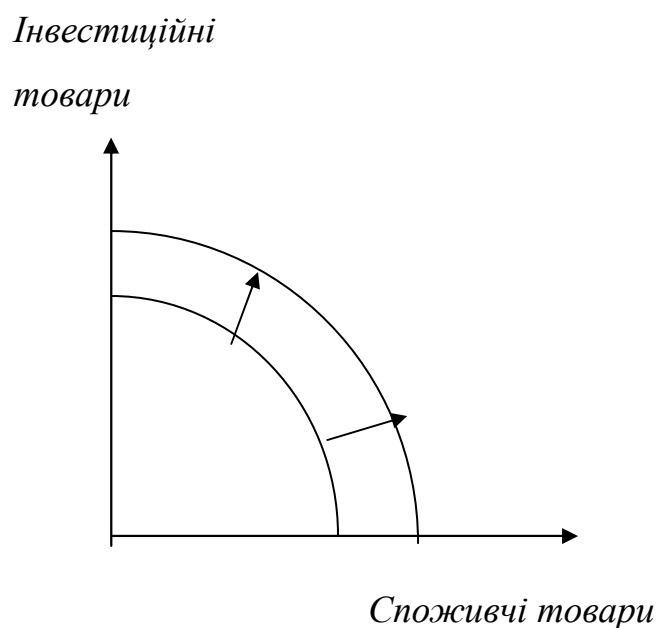


Рис. 10.1 - Економічне зростання як зсув кривої виробничих можливостей

Економічне зростання вимірюється абсолютними й відносними показниками. Особливо треба відзначити темпи змін реального ВВП і реального ВВП на душу населення. Наприклад, при наявності показників 2006 і 2007 рр.

використовують наступні формули:

1) темп зростання ВВП ( $T_{зр}^{ВВП}$ ):

$$T_{зр}^{ВВП} = \frac{ВВП_{2007}}{ВВП_{2006}} \cdot 100\% \quad (10.1.)$$

2) темп приросту ВВП ( $T_{пр}^{ВВП}$ ):

$$T_{пр}^{ВВП} = T_{зр} - 100\%, \quad (10.2.)$$

$$\text{або } T_{пр}^{ВВП} = \frac{ВВП_{2007} - ВВП_{2006}}{ВВП_{2006}} \cdot 100\%. \quad (10.3.)$$

3) темп зростання ВВП на душу населення ( $T_{зр}^{ВВП/нас}$ ):

$$T_{зр}^{ВВП/нас} = \frac{ВВП_{2007}/Нас_{2007}}{ВВП_{2006}/Нас_{2006}} \cdot 100\% \quad (10.4.)$$

$$\text{або } T_{зр}^{ВВП/нас} = \frac{T_{зр}^{ВВП}}{T_{зр}^{нас}} \cdot 100\% \quad (10.5.)$$

4) темп приросту ВВП на душу населення ( $T_{пр}^{ВВП/нас}$ ):

$$T_{пр}^{ВВП} = T_{зр}^{ВВП/нас} - 100\% \quad (10.6.)$$

Після тривалого спаду в 1990-х роках економіка України, починаючи з 2000 року, вийшла на позитивні щорічні темпи приросту реального ВВП, про що вже йшла мова в темі 2.

Економічне зростання не слід ототожнювати з *економічним розвитком*. Категорія економічного розвитку країни є змістовнішою, ніж категорія економічного зростання. Економічний розвиток відображає не лише збільшення обсягів виробництва, а й здатність економіки за рахунок цього підвищувати якість життя більшості населення, сприяти розвитку економічної свободи, зокрема підприємницької, діяльності, а також підвищення екологічних стандартів життєдіяльності. Це означає, що економічне зростання може відбуватися і без економічного розвитку, але економічний розвиток неможливий

без економічного зростання.

Економічне зростання є функцією певних факторів. Традиційно визначають три головні групи: фактори попиту, пропозиції та розподілу. Кожна з трьох груп особливо впливає на механізм зростання. До *факторів попиту* відносять рівень цін, споживчі, інвестиційні, державні витрати, обсяг чистого експорту. *Фактори розподілу* складають повнота і раціональність залучення ресурсів у виробничий процес. *Фактори пропозиції* забезпечують саму потенційну можливість зростання (зростання капіталу; збільшення праці, кількість зайнятих і кількість відпрацьованого робочого часу, технологічний прогрес; удосконалення управління виробництвом, системи мотивації праці і т.д.).

В залежності від того, які фактори спричиняють збільшення обсягів виробництва, розрізняють дві форми економічного зростання: екстенсивне та інтенсивне. *Екстенсивне зростання* досягається за умов, якщо обсяг виробництва зростає лише за рахунок простого збільшення кількості обсягів факторів виробництва при їх незмінній ефективності. Якщо, навпаки, зростання обсягів виробництва відбувається завдяки підвищенню продуктивності виробничих факторів, то це означає, що економіка зростає на *інтенсивній основі*.

Слід зауважити, що в реальній економіці не буває чисто екстенсивного або чисто інтенсивного економічного зростання. Фактично обсяг виробництва збільшується на основі певного поєднання екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання. Тому, оцінюючи реальну економіку, можна говорити про переважно екстенсивне або переважно інтенсивне її зростання.

## **10. 2. СУЧАСНІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ**

Ключовими теоріями економічного зростання є неонейнсіанська і неокласична. Особливість *неокейнсіанської теорії* економічного зростання полягає в тому, що її прихильники доходять висновку про необхідність державного регулювання процесу накопичення капіталу з метою підтримання

стійких темпів зростання економіки в довгостроковому періоді. При цьому головним об'єктом державного регулювання мають бути інвестиції.

Неокейнсіанська теорія економічного зростання зародилася в 40-х роках ХХ століття. Її засновниками стали англійський економіст Р. Харрод і американський — Є. Домар. На їх думку, головну роль в економічному зростанні відіграють інвестиції як компонент сукупного попиту і як засіб накопичення капіталу та збільшення виробничого потенціалу економіки. Згідно з неокейнсіанськими моделями, за існуючих технічних умов виробництва темп економічного зростання визначається величиною граничної схильності до споживання, а динамічна рівновага може існувати в умовах неповної зайнятості.

В моделі Є. Домара джерелом інвестування є заощадження, які залежать від доходу ( $Y$ ) і норми заощадження (граничної схильності до заощаджень -  $MPS$ ). Обсяг інвестування визначається попитом на інвестиції, який ставиться в залежність від приросту продукту та його капіталомісткості ( $K_y$ ). Остання обчислюється за формулою:  $K_y = \Delta K / \Delta Y$ . Отже, капіталомісткість показує, на скільки одиниць збільшується капітал при зростанні продукту, виробленого з використанням цього капіталу, на одиницю. Оскільки  $I = \Delta K$ , а  $\Delta K = \Delta Y \cdot K_y$ , то попит на інвестиції визначається так:  $I = \Delta Y \cdot K_y$ .

Крім того, використовуються такі припущення: 1) капіталомісткість є незмінною внаслідок негнучкості цін в короткостроковому періоді та нейтральності технічного прогресу; 2) норма заощаджень в довгостроковому періоді стабільні; 3) інвестиції дорівнюють заощадженням ( $I = S$ ).

Рівновага між інвестиціями та заощадженнями визначається таким чином:

$$\Delta Y \cdot K_y = MPS \cdot Y \quad (10.7.)$$

При діленні обох частин рівняння (10.1) на  $Y$  маємо:

$$\frac{\Delta Y}{Y} \cdot K_y = MPS \quad (10.8.)$$

Вираз  $\Delta Y / Y$  відображає темп економічного зростання, який визначається за формулою:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{MPS}{K_y} \quad (10.9.)$$

Таким чином, за моделлю Домара, існує рівноважний темп приросту реального доходу в економіці, за умов якого повністю використовуються виробничі потужності. Інвестиції та доход зростають однаковими темпами. Така рівновага не є стійкою та порушується при відхиленні темпу зростання приватних інвестицій від заданого рівня. Інвестиції у моделі Домара визначаються зовнішніми факторами, а не є внутрішньою змінною моделі. Держава за допомогою інструментів макроекономічної політики може активно впливати на обсяги інвестицій, і, таким чином, забезпечувати рівноважні темпи зростання. Це рівняння свідчить, що темп приросту інвестицій буде залежати за умов незмінної продуктивності капіталу тільки від норми заощаджень.

Оскільки в рівнянні (10.9) норма заощаджень (MPS) і капіталомісткість ( $K_y$ ) є постійними, то і темп економічного зростання теж має бути постійним. Такий темп Харрод назвав «гарантованим». Харрод запропонував модель економічного зростання, у якій функція інвестицій базується на принципі акселератора і враховуються очікування споживачів і підприємців. Підтримуючи цей темп зростання, підприємці будуть повністю задоволені, оскільки попит буде дорівнювати пропозиції та їх очікування будуть здійснюватися. При рівності фактичного темпу зростання гарантованому економіка буде розвиватися в умовах динамічної рівноваги, що забезпечує повне використання виробничих потужностей, але не виключає вимушеного безробіття. Якщо фактичний ріст пропозиції відхиляється від гарантованого, то система віддаляється від стану динамічної рівноваги.

Крім гарантованого темпу зростання, Харрод увів поняття *природного темпу зростання*. Це максимальний темп, який допускається за рахунок зростання населення та технічного прогресу. При такому темпі зростання забезпечується повна зайнятість факторів: праці та капіталу.

Якщо гарантований темп зростання *вище* природного, то внаслідок нестачі трудових ресурсів фактичний темп зростання буде нижчим за

гарантований. Підприємці знизять обсяги випуску та інвестицій. Якщо гарантований темп зростання буде *нижчим* за природний, то фактичний темп росту може перевищити гарантований, оскільки надлишок трудових ресурсів дає можливість збільшувати інвестиції. Ідеальний розвиток забезпечується при рівності гарантованого, природного та фактичного темпів зростання в умовах повної зайнятості ресурсів.

Рівновага в моделі Харрода також не є стійкою оскільки будь-яке відхилення інвестицій від умов гарантованого темпу зростання виводить систему з рівноваги.

Технічний прогрес, взаємозамінюваність факторів залишилися поза моделлю Харрода, а інвестиції та заощадження були визначені функціями тільки доходу. Ці передумови обмежили відповідність моделі реальним процесам.

Необхідність забезпечення «гарантованого» і «природного» темпів економічного зростання кейнсіанці не ототожнювали з автоматичною можливістю їх досягнення. Навпаки, вони визнавали, що фактичні темпи зростання економіки можуть відхилятися від бажаних. При цьому відхилення фактичних темпів від «гарантованого» породжує певні диспропорції в економіці, а відхилення «гарантованого» темпу від «природного» викликає рецесію або інфляцію.

Кейнсіанська теорія економічного зростання будувалася на екзогенній основі. Це означає, що в моделях темп зростання економіки є функцією екзогенно визначених параметрів (норма заощаджень, приріст населення, капіталомісткість тощо). Далі стали виникати теорії ендогенного зростання. Згідно з цими теоріями параметри моделей економічного зростання почали визначатися не за межами цих моделей, а у процесі їх створення.

*Неокласичні теорії* спираються на інші методологічні передумови. На відміну від кейнсіанців, які пов'язують економічне зростання переважно із сукупним попитом, неокласики, по-перше, головну увагу приділяють потенційно можливим темпам зростання економіки і факторам, від яких вони

залежать; по-друге, використання апарата виробничої функції в процесі аналізу статистичної інформації поклало початок дослідженням, пов'язаним з визначенням внеску окремих факторів у приріст продукту. При цьому мова йде про вплив на зростання продукту не лише кількісних змін у факторах виробництва, а й якісних, які є результатом вдосконалення технології виробництва.

Вихідною неокласичною виробничою функцією вважається виробнича функція Коба-Дугласа

$$Y = A \cdot K^{\alpha} L^{1-\alpha}, \quad (10.10.)$$

де  $A$  – коефіцієнт спільного впливу обох виробничих факторів в умовах певних технологічних процесів;

$\alpha$  – частка капіталу у виробленому продукті;

$1 - \alpha$  – частка праці у виробленому продукті.

Головною особливістю сучасних неокласичних теорій економічного зростання є їх ендогенний характер, тобто те, що крім праці і фізичного капіталу в них враховуються чинники, від яких залежить продуктивність праці: людський капітал, витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, державне регулювання.

Першими науковими працями з ендогенних теорій економічного зростання були моделі Д. Ромера Р. Лукаса, Р. Барро та ін. У моделях ендогенних теорій економічного зростання виробнича функція будується з трьома факторами виробництва, до яких відносять працю, фізичний капітал і людський капітал.

Однією із ключових теорій економічного зростання є модель лауреата Нобелівської премії *Роберта Солоу*.

Об'єктом дослідження є приватна замкнута економіка, тобто рівновага визначається за формулою:  $Y = C + I$ . Цільовою функцією моделі є зростання не загального обсягу продукту, а збільшення його обсягів на одного працівника, тобто зростання продуктивності праці. Цей підхід був формалізований за допомогою малих букв, які відображають відповідні параметри в розрахунку на

одного працюючого:

продуктивність праці —  $y = Y / L$ ;

капіталоозброєнність —  $k = K / L$ ;

питомі інвестиції —  $i = I / L$ .

Залучаються також два додаткові показники:  $s'$  — норма заощадження, яка є похідною від норми споживання, тобто  $s' = 1 - c'$ ;  $d$  — норма амортизації.

Продуктивність праці залежить від її капіталоозброєнності. Якщо обидві частини рівняння виробничої функції поділити на  $L$ , то отримаємо:

$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L}\right) \quad (10.11.)$$

Оскільки  $Y/L = y$ , а  $F(K/L, L/L) = f(k)$ , то виробнича функція в моделі Солоу набуває наступного вигляду:

$$y = f(k) \quad (10.12.)$$

Графічно виробнича функція представлена на рис. 10.3.

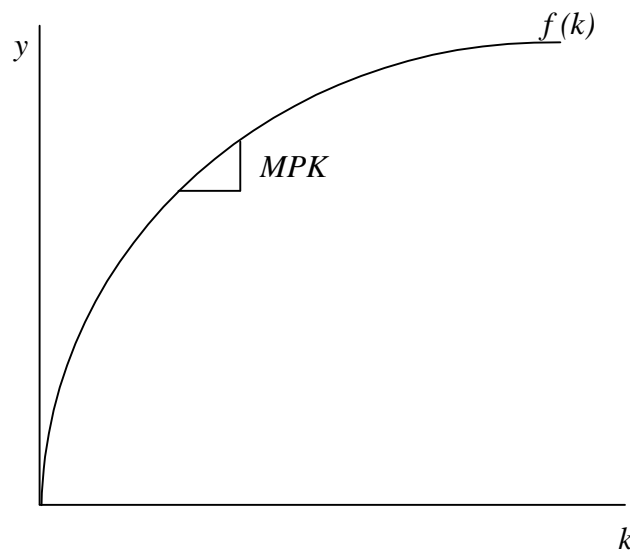


Рис. 10.2 - Виробнича функція в моделі Солоу

Виробнича функція на рис. 10.2 демонструє, як капіталоозброєнність ( $k$ ) впливає на продуктивність праці ( $y$ ). Нахил кривої виробничої функції є граничним продуктом капіталу (MPK), який показує на скільки одиниць збільшується продуктивність праці ( $y$ ) при зростанні капіталоозброєнності ( $k$ ) на одиницю. Із збільшенням  $k$  крива виробничої функції стає більш пологою,



що свідчить про зменшення швидкості зростання граничного продукту капіталу. Солоу припускає, що капіталоозброєність залежить від трьох факторів: накопичення капіталу, приросту населення, технічного прогресу.

За класичною традицією використовується теза про те, що інвестиції дорівнюють заощадженням. Тому  $i = s \cdot y$ , або  $i = s \cdot f(k)$ . На основі наведених передумов визначається вплив окремих факторів на капіталоозброєність і, як наслідок, на економічне зростання, тобто продуктивність праці.

У процесі *накопичення капіталу* його обсяг збільшується внаслідок інвестування і зменшується через його зношення, тобто з урахуванням амортизації. Від співвідношення між інвестиціями і амортизацією залежить зміна обсягів капіталу на одного працюючого, тобто капіталоозброєність. Зміна капіталоозброєності визначається за формулою

$$\Delta k = i - d \cdot k \quad (10.13.)$$

Оскільки  $i = MPS \cdot f(k)$ , то зміна капіталоозброєності виглядає так:

$$\Delta k = MPS \cdot f(k) - d \cdot k \quad (10.14.)$$

*Стійкою* є капіталоозброєність, за якою інвестиції на одного працюючого дорівнюють нормі амортизації.

Якщо фактична капіталоозброєність менше стійкої ( $k_1 < k^x$ ), то це означає, що інвестиції перевищують амортизацію ( $i_1 > d \cdot k_1$ ). Коли фактична капіталоозброєність більше, ніж стійка ( $k_2 > k^x$ ), то це свідчить про те, що інвестиції менше за амортизацію ( $i_2 < d \cdot k_2$ ). Спрямованість економіки на стійкий стан у певному розумінні може означати її спрямування на довгострокову рівновагу.

Вихідним чинником, від якого залежить економічне зростання, є норма заощаджень. При її підвищенні спочатку будуть збільшуватися лише інвестиції за незмінної амортизації. Це спричинятиме збільшення капіталоозброєності та зростання продуктивності праці. Але з часом почне збільшуватися амортизація капіталу, яка буде тяжіти до рівноваги з інвестиціями. Тому заощадження можуть впливати на капіталоозброєність і продуктивність праці доти, доки

економіка не досягне стійкого стану. Це означає, що вплив норми заощаджень на економічне зростання не є безкінечним, а має певну межу.

Згідно з моделлю *приріст населення* з темпом  $n$  зменшує капіталоозброєність. Цей вплив описується таким рівнянням:

$$\Delta k = MPS \cdot f(k) - (d + n) \cdot k \quad (10.15.)$$

Вираз  $(d + n) \cdot k$  має назву «критичні інвестиції», під якими розуміється такий їх обсяг, що є мінімально необхідним для нейтралізації впливу факторів, які зменшують капіталоозброєність. У цьому випадку її зменшення викликається зношенням капіталу і приростом населення. Якщо фактичні інвестиції дорівнюють критичній величині, то економіка знаходиться у стійкому стані. За таких умов  $MPS \cdot f(k^x) = (d + n) \cdot k^x$ . Тому  $\Delta k = 0$ .

*Технічний прогрес* викликає якісні зміни в факторах виробництва, тобто підвищує їх продуктивність. У моделі його вплив на економічне зростання визначається через зростання ефективності праці. При цьому темп зростання ефективності праці дорівнює  $E$ , а темп її приросту складає  $g$ .

Таким чином, традиційна двофакторна модель виробничої функції доповнюється коефіцієнтом ефективності праці ( $E$ ). Тому маємо наступний вигляд виробничої функції:

$$Y = F(K, L \cdot E) \quad (10.16)$$

Вираз  $L \cdot E$  відображає кількість праці не у фізичних, а в ефективних одиницях, тобто зростання ефективності праці є лише іншим способом збільшення її кількості. Тому формула, що визначає зміну капіталоозброєності з урахуванням технічного прогресу, має такий вигляд:

$$\Delta k = MPS \cdot f(k) - (d + n + g) \cdot k \quad (10.17)$$

Рис. 10.3 демонструє вплив технічного прогресу на капіталоозброєність.

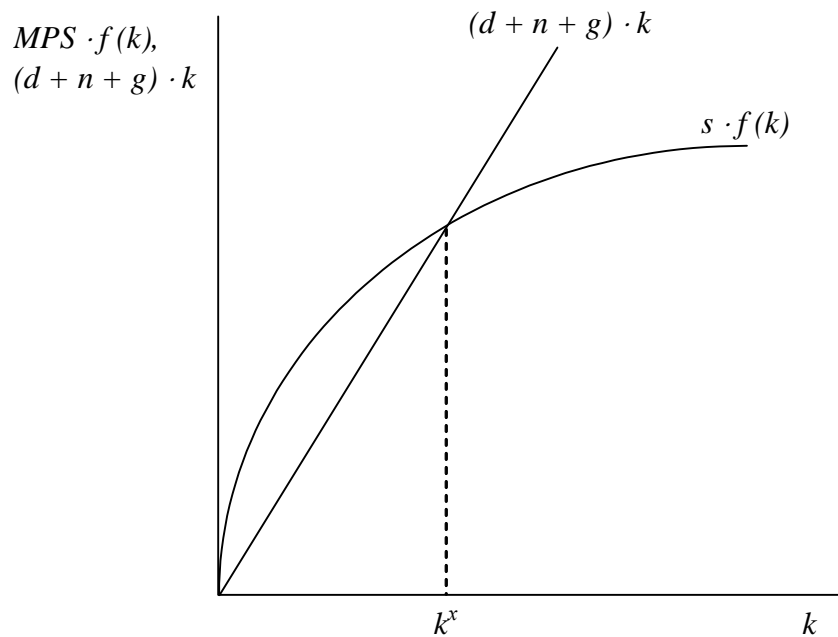


Рис. 10.3 - Технічний прогрес у моделі Солоу

Критичні інвестиції повинні компенсувати зменшення капіталоозброєності внаслідок амортизації капіталу, приросту населення і технічного прогресу, тобто повинна забезпечуватися така рівність:  $MPS \cdot f(k^x) = (d + n + g) \cdot k^x$ . Тому  $\Delta k = 0 = MPS \cdot f(k^x) - (d + n + g) \cdot k^x$ .

Кінцевою метою економічного зростання є збільшення споживання. У моделі Солоу використовується Золоте правило накопичення, пов'язане з американським економістом Е. Фелпсом: метою діяльності повинна бути норма заощаджень, що забезпечує економіці стійкий стан з найвищим рівнем споживання.

Споживання на працівника визначається за формулою:  $c = y - i$ . У стійкому стані  $y = f(k^x)$ , а  $i = (d + n + g) \cdot k^x$ . Тому обсяг споживання на працівника у стійкому стані можна визначити таким чином:

$$c^x = f(k^x) - (d + n + g) \cdot k^x \quad (10.18)$$

У рівнянні (10.18)  $f(k^x)$  — це обсяг продукту на працівника, тобто продуктивність праці, а  $(d + n + g) \cdot k^x$  є сумою факторів, які зменшують капіталоозброєність. У стійкому стані споживання залежить від співвідношення між зазначеними величинами.

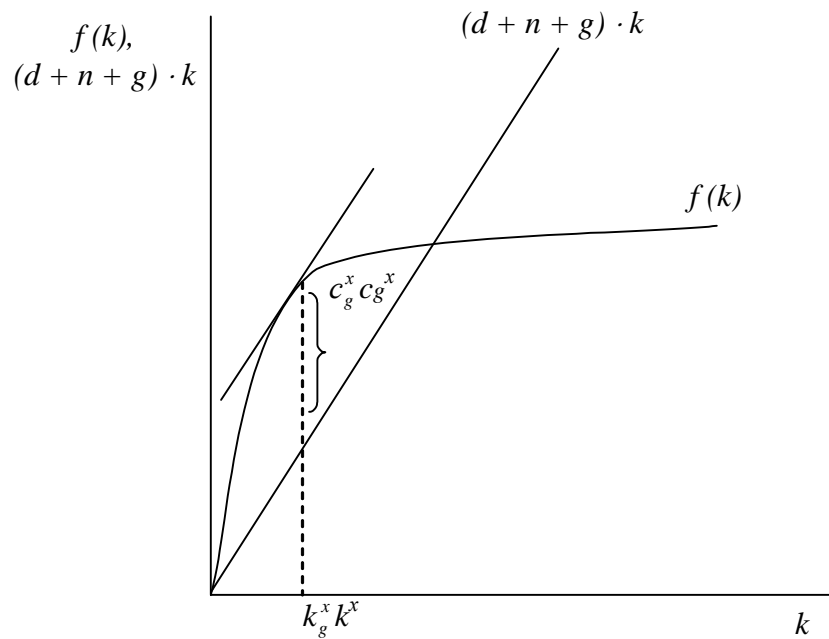


Рис. 10.4 - Золоте правило накопичення капіталу

Рис. 10.4 ілюструє, що існує лише єдиний рівень стійкої капіталоозброєності, що максимізує споживання. Він знаходиться в точці  $k_g^x$ . У цій точці дотична до кривої виробничої функції паралельна кривій факторів, що зменшують капіталоозброєність. Оскільки нахил кривої виробничої функції визначається граничною продуктивністю капіталу ( $MPK$ ), а нахил кривої факторів, що зменшують капіталоозброєність, дорівнює  $(d+n+g)$ , то споживання досягає свого максимуму лише тоді, коли нахил зазначених кривих збігається, тобто коли  $MPK = d+n+g$ . За цих умов  $c^x = c_g^x = f(k_g^x) - (d+n+g) \cdot k_g^x$ .

Якщо  $k^x < k_g^x$ , то підвищення капіталоозброєності супроводжується випереджаючим зростанням продуктивності праці порівняно із збільшенням факторів, що зменшують капіталоозброєність. За цих умов  $MPK > d+n+g$ , а крива виробничої функції стає все крутішою і все більше віддаляється від кривої факторів, що зменшують капіталоозброєність. Тому споживання зростає в напрямку до свого максимуму. Якщо  $k^x > k_g^x$ , то підвищення капіталоозброєності супроводжується уповільненим зростанням продуктивності праці порівняно із збільшенням факторів, що зменшують капіталоозброєність. За таких умов  $MPK < d+n+g$ , а крива виробничої функції

стає більш пологою. Тому споживання зменшується порівняно із своїм максимумом. Можна припустити, що максимальне споживання ( $c^x = c_g^x$ ) досягається тоді, коли  $MPK = d + n + g$ , а капіталоозброєність складає  $k_g^x$ .

Повернемося до традиційного запису виробничої функції:  $Y = F(K, L)$ .

Обсяг продукту може зростати пропорційно факторам виробництва, тобто, якщо обсяг факторів виробництва збільшується на 1 %, то обсяг продукту теж збільшується на 1 %. Якщо частку капіталу у виробленому продукті позначити символом  $\alpha$ , то частка праці складе  $(1 - \alpha)$ . Звідси випливає спрощена форма рівняння, яке пов'язує темп приросту продукту із темпом приросту капіталу і праці:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L} \quad (10.19.)$$

Рівняння (10.19) дозволяє підбити підсумки щодо визначення внеску окремих факторів виробництва у приріст продукту. Згідно з цим рівнянням вираз  $\alpha \cdot \Delta K / K$  відображає внесок капіталу в приріст продукту, а вираз  $(1 - \alpha) \cdot \Delta L / L$  — внесок праці в його приріст.

Для визначення впливу технічного прогресу на економічне зростання застосовується показник  $A$ , що враховує сукупну продуктивність факторів. Обсяг виробництва збільшується тепер не лише внаслідок збільшення кількості виробничих факторів, а й завдяки такому фактору інтенсивного зростання, яким є технічний прогрес, що здатний підвищувати продуктивність факторів виробництва. Врахування технічного прогресу у виробничій функції доповнює рівняння (10.19) ще одним членом:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L} + \frac{\Delta A}{A} \quad (10.20.)$$

У рівнянні (10.20) член  $\Delta A / A$  відображає темп приросту сукупної продуктивності факторів і одночасно визначає внесок технічного прогресу в приріст продукту. Приріст сукупної продуктивності факторів, обчислений в такий спосіб, дістав назву «залишок Солоу».

### 10. 3. ЕКОНОМІЧНІ ЦИКЛИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Економічне зростання не може бути безперервним., оскільки періоди економічного піднесення (збільшення обсягів виробництва) чергуються з періодами економічного спаду (скорочення обсягів виробництва). Період, протягом якого економіка проходить шлях від одного спаду або піднесення до іншого спаду або піднесення на умовах збереження загальної тенденції до зростання, називається економічним циклом (діловим циклом, циклом ділової активності, бізнес-циклом).

Окремі економічні цикли істотно відрізняються між собою. Проте незважаючи на ці відмінності, всі вони мають однакову структуру і складаються із чотирьох фаз: 1) пік (максимум); 2) спад (реcesія); 3) дно (мінімум); 4) піднесення.

Як видно з рис. 10.5, економічні цикли проявляють через коливання ділової активності. В процесі циклічних коливань економіка послідовно проходить чотири фази.

У точці *піку* обсяг виробництва сягає максимального рівня. У цій фазі циклу в економіці досягається повне використання наявних ресурсів і тому виробництво працює на повну або майже повну потужність, а ціни, як правило, зростають.

За піком настає *фаза спаду*, протягом якого обсяг виробництва зменшується. Спад (реcesія) фіксується за умов, якщо обсяг виробництва скорочується протягом не менше двох кварталів. Якщо реcesія в економіці приймає глибокий і тривалий характер, то ця фаза називається депресією. Спад є ключовою фазою економічного циклу, оскільки він порушує довгостроковий тренд економічного зростання. Усі наступні фази відновлюють його.

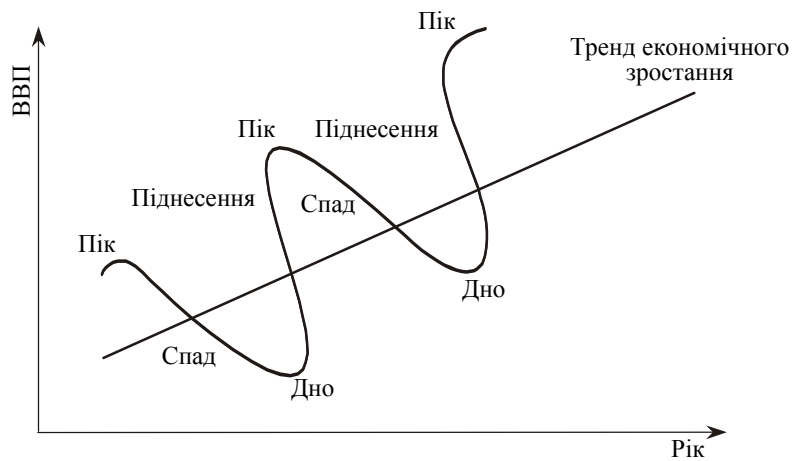


Рис. 10.5 - Економічні цикли

Найбільш важливими рисами, які характеризують виникнення спаду в економіці є такі:

1) попит на споживчі товари та послуги, і особливо товари тривалого користування різко зменшується. Коли його зменшення починає приймати сталий і зростаючий характер, тоді економічні агенти сприймають це явище як рецесію. Фірми реагують на таку ситуацію скороченням виробництва, тобто зменшенням реального ВВП, що викликає падіння попиту на інвестиції;

2) звужується попит на робочу силу. Спочатку скорочується середня тривалість робочого тижня, а далі — відбувається звільнення з роботи і зростання безробіття;

3) внаслідок зменшення попиту на споживчі та інвестиційні товари зростають товарно-матеріальні запаси, падають зарплата і ціни на кінцеву продукцію. Одночасно зменшується попит на сировину та матеріали, що викликає зниження цін на проміжну продукцію;

4) зменшується прибутковість підприємств і, як наслідок, падають курси акцій. Скорочується попит на кредитні ресурси і, як наслідок, падають відсоткові ставки.

*Дно* — наступна фаза економічного циклу. Вона відображає найнижчу точку спаду (або депресії). Ця фаза може бути короткостроковою, або тривати досить довго. Все залежить від характеру причин, які викликали спад виробництва.

*Піднесення* — це така фаза економічного циклу, протягом якої обсяг виробництва спочатку відновлюється до рівня, що передував фазі спаду, а потім продовжує збільшуватися поки не досягне нового максимального значення, тобто поки не перевищить фазу пік попереднього циклу. По мірі економічного піднесення зростає рівень використання наявних виробничих потужностей і вводяться нові потужності, оптимізується рівень безробіття, а зростання цін досягає помірних темпів.

Під час фази піднесення економічні процеси, що притаманні спаду, розгортаються у протилежному напрямку. Підприємства, які втратили прибутки в результаті рецесії та зниження цін намагаються нейтралізувати ці втрати за рахунок використання інтенсивних факторів: впровадження нових технологій, перебудови виробництва на більш якісні товари або товари, що користуються високим попитом, пошуку нових ринків збуту продукції тощо.

Перебудова виробництва відповідно до нових умов відновлює попит на інвестиції, що дає поштовх для розвитку галузей, які виробляють інвестиційні товари. Останні починають розширювати попит на сировину, матеріали та робочу силу. Як наслідок зростають доходи найманих працівників, що збільшує попит на споживчі товари і спричиняє розвиток галузей споживчого сектора економіки (сільське господарство, харчова та легка промисловість тощо). Врешті-решт це сприяє збільшенню загального попиту в економіці, внаслідок чого зростають ціни і прибуток. В економічних агентів виникає впевненість і бажання нарощувати виробництво, що виштовхує економіку у фазу пік.

Головними ознаками, якими відрізняються економічні цикли, є їх тривалість та рушійні сили (причини). Аналіз розвитку світової економіки за два останні століття дав підстави науковцям виявити найбільш важливі економічні цикли:

— короткострокові (мають назву циклів Китчина). Тривалість таких циклів складає 3—5 років, а причини їх виникнення пов'язують із збуреннями на фінансових ринках;

— середньострокові (до них відносять цикли Джаглера і Кузнеца).



Тривалість зазначених циклів коливається в межах 10—20 років. Їх пов'язують із структурними зрушеннями в економіці та суттєвими міжгалузевими переливами капіталу;

— довгострокові або довгохвильові (вони отримали назву цикли Кондратьєва). Їх тривалість складає близько 50 років, а головною рушійною силою є радикальні зміни в технологічній базі як національної, так і світової економіки.

Усі теорії економічних циклів можна об'єднати за двома напрямками: одні теорії пояснюють циклічні коливання в економіці зовнішніми факторами, інші – внутрішніми факторами. Теорії, що віддають перевагу зовнішнім факторам, вбачають причини циклічних коливань в імпульсах, які народжуються за межами економічної системи. До таких імпульсів відносять війни, революції, політичні збурення, демографічні вибухи, відкриття нових родовищ корисних копалин, крупні науково-технічні нововведення тощо. Прихильники теорій, які спираються на внутрішні фактори, виходять з того, що причини економічних циклів впливають із середини самої економічної системи. До основних внутрішніх факторів вони відносять нераціональну монетарну політику, нестабільність інвестицій, негнучкість цін і заробітної плати, коливання в продуктивності праці тощо.

Серед всієї палітри теорій економічних коливань можна виділити найважливіші:

1. Інноваційні теорії пов'язують економічні цикли з великими технічними нововведеннями, які з'являються нерегулярно і зумовлюють коливання ділової активності.

2. Монетаристська теорія, прихильники якої вважають, що головним чинником циклічних коливань в економіці є нестабільні темпи грошової емісії. На їх думку, надлишок грошової маси може викликати інфляційне зростання, а дефіцит — спровокувати спад виробництва.

3. Теорія рівноважного ділового циклу пояснює циклічні коливання помилковим сприйняттям економічними суб'єктами динаміки цін і заробітної

плати, що спонукає найманих робітників до прийняття помилкових рішень щодо пропозиції робочої сили, а підприємців — щодо зміни обсягів виробництва.

4. Теорія реального економічного циклу. Вона передбачає, що номінальні фактори, такі як пропозиція грошей та ціни, не впливають на реальні зміни в економіці, тобто на обсяг виробництва і зайнятість. Згідно з цією теорією циклічні коливання в економіці спричиняються переважно технологічними шоками. Так технологічний прогрес, з одного боку, збільшує продуктивність праці і виробничі потужності економіки; з іншого — створює передумови для підвищення реальної заробітної плати, яка спонукає найманих робітників до збільшення пропозиції праці. Внаслідок перелічених змін зростає обсяг виробництва і зайнятість. Технологічний прогрес викликає протилежні наслідки — зменшення обсягів виробництва і рівня зайнятості.

5. Згідно з моделлю мультиплікатора-акселератора економічні коливання виникають за умов певного співвідношення між мультиплікатор інвестицій та акселератором.

Основне рівняння цієї моделі має такий вигляд:

$$Y_t = \bar{I} + (c + a) \cdot Y_{t-1} - a \cdot Y_{t-1}, \quad (10.21.)$$

де  $\bar{I}$  - автономні інвестиції;

$c$  - гранична схильність до споживання;

$a$  - коефіцієнт акселерації;

$Y$  – доход, тобто ВВП.

## НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

*Основні терміни:* економічне зростання; екстенсивне економічне зростання; інтенсивне економічне зростання; економічний розвиток; модель Солоу; капіталоозброєність; золоте правило нагромадження; джерела економічного зростання; залишок Солоу; економічні цикли; фази економічного

циклу; теорії економічного циклу; модель мультиплікатора - акселератора.

*Контрольні питання:*

1. Що таке економічне зростання і в яких формах воно може відбуватися?
2. Прокоментуйте співвідношення категорій “розширене відтворення”, “економічне зростання”, “економічний розвиток”.
3. Проаналізуйте основні показники економічного зростання.
  1. Як відображає рух кривої виробничих можливостей економіки динаміку зростання?
  2. Поясніть сутність неокейнсіанського підходу щодо впливу різних факторів на економічне зростання. Назвіть елементи моделі Домара - Харрода, за якими визначається зростання.
  3. Охарактеризуйте особливості неокласичних підходів до проблеми економічного зростання.
  4. Які передумови моделі Солоу? Поясніть, як впливають на капіталоозброєність окремі фактори (накопичення капіталу, приріст населення, технічний прогрес).
  5. Які висновки випливають із моделі Солоу?
  6. Дайте визначення економічного циклу і охарактеризуйте його окремі фази.
  7. Розкрийте теорії, які пояснюють причини циклічних коливань в економіці.
  8. Проаналізуйте динаміку економічного зростання України за роки незалежності.

*Тести.*

1. Найбільш суттєвий фактор економічного зростання – це:
  - А. Технологічні зміни в виробництві.
  - Б. Збільшення об’єму капіталу .
  - В. Збільшення кількості зайнятих в виробництві.
  - Г. Економічна політика держави.

2. Економічне зростання може бути проілюстроване:

А. Зміщенням кривої виробничих можливостей вправо.

Б. Зміщенням кривої виробничих можливостей вліво.

В. Рухом по кривій виробничих можливостей.

Г. Рухом від точки всередині кривої виробничих можливостей до точки на кривій.

3. В моделі "AD-AS'" економічне зростання може бути представлене як:

А. Зміщення вліво кривої AS'.

Б. Незмінність стану кривих.

В. Зміщення вліво кривої AD.

Г. Зміщення вправо кривої AS'.

4. Неокейнсіанські моделі економічного зростання ґрунтуються на:

А. Сукупній пропозиції.

Б. Сукупному попиті.

В. Розвинутій фіскальній системі.

Г. Розвинутій грошово-кредитній системі.

5. Якщо результати розвитку національної економіки зростають швидше, ніж вкладені затрати, то це зростання:

А. Інтенсивне.

Б. Екстенсивне.

В. Інноваційне.

Г. Прогресивне.

6. Економічне зростання вимірюється:

А. Приростом грошової маси.

Б. Приростом реального ВВП.

В. Зниженням рівня цін.

Г. Зниженням рівня безробіття.

7. Визначальними факторами економічного зростання в моделі Солоу є:

А. Технічний прогрес.

Б. Капіталоозброєність.

В. Зростання населення країни.

Г. Покращення екологічної ситуації.

8. Що з наведеного не впливає на зростання продуктивності праці:

А. Збільшення чисельності працівників.

Б. Рівень освіти і кваліфікації працівників.

В. Рівень організації виробництва.

Г. Технологічні зміни у виробництві?

9. Цільовою функцією моделі Солоу є:

А. Зростання капіталоозброєності.

Б. Зростання обсягів виробництва.

В. Зростання продуктивності праці.

Г. Зростання заощаджень.

10. Стійкий рівень капіталоозброєності в моделі Солоу досягається, якщо:

А. Норма заощаджень дорівнює нормі споживання.

Б. Інвестиції дорівнюють заощадженням.

В.  $AD = AS'$ .

Г. Капітал, що інвестується, дорівнює капіталу, що вибуває.

Задачі та завдання:

1. У 2006 р. ВВП країни склав 200 млрд. дол., а чисельність населення - 40 млн. чол. У 2007 р. величина ВВП становила 210 млрд. дол. при збільшенні населення на 2%. Визначте темпи зростання і приросту ВВП, а також ВВП на душу населення.

*Рішення:*

Темп зростання ВВП ( $T_{зр}^{ВВП}$ ):

$$T_{зр}^{ВВП} = \frac{ВВП_{2007}}{ВВП_{2006}} \cdot 100 = \frac{210}{200} \cdot 100 = 105\%.$$

Темп приросту ВВП ( $T_{пр}^{ВВП}$ ):

$$T_{пр}^{ВВП} = T_{зр} - 100 = 105 - 100 = 5\%,$$

$$\text{або } T_{пр}^{ВВП} = \frac{ВВП_{2007} - ВВП_{2006}}{ВВП_{2006}} \cdot 100 = \frac{210 - 200}{200} \cdot 100 = 5\%.$$

Темп зростання ВВП на душу населення ( $T_{зр}^{ВВП/нас}$ ):

$$T_{зр}^{ВВП/нас} = \frac{ВВП_{2007} / Нас_{2007}}{ВВП_{2006} / Нас_{2006}} \cdot 100 = \frac{\frac{210000}{40 \cdot 1,02}}{\frac{200000}{40}} \cdot 100 \approx 102,9\%,$$

$$\text{або } T_{зр}^{ВВП/нас} = \frac{T_{зр}^{ВВП}}{T_{зр}^{нас}} \cdot 100 = \frac{105}{102} \cdot 100 \approx 102,9\%.$$

Темп приросту ВВП на душу населення ( $T_{пр}^{ВВП/нас}$ ):

$$T_{пр}^{ВВП} = T_{зр}^{ВВП/нас} - 100 = 102,9 - 100 = 2,9\%.$$

2. Темпи приросту ВВП, капіталу і праці склали відповідно 7 %, 12 % і 3 %, а частка капіталу в сумі витрат становить 40 %. Обчислити залишок Солоу.

Рішення:

$$\text{Оскільки } \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta A}{A} + a \frac{\Delta K}{K} + (1-a) \frac{\Delta L}{L},$$

$$\text{то } \frac{\Delta A}{A} = \frac{\Delta Y}{Y} - a \frac{\Delta K}{K} - (1-a) \frac{\Delta L}{L} = 7 - 0,4 \cdot 12 - (1-0,4) \cdot 2 = 7 - 4,8 - 1,2 = 1,0\%.$$

3. Величина ВВП країни складає 10 млрд. дол, кількість зайнятих – 2 млн. осіб, норма амортизації - 6%, вартість капіталу - 25 млрд. дол. Обчислити норму заощаджень MPS, за якою забезпечується стійкий рівень капіталоозброєності.

Рішення:

За моделлю Солоу, при стійкому рівні капіталоозброєності  $\Delta k = 0$ , тобто

$$\Delta k = MPS \cdot y - d \cdot k = 0$$

$$MPS \cdot y = d \cdot k$$

$$MPS = \frac{d \cdot k}{y} = \frac{d \cdot \frac{K}{L}}{\frac{Y}{L}} = \frac{0,06 \cdot \frac{25000}{2}}{\frac{10000}{2}} = 0,15, \text{ тобто } 15\%.$$

4. При величині ВВП 100 млрд. грн. кількість зайнятих складає 10 млн.

осіб, норма амортизації – 13%, норма заощаджень - 15%, приріст населення - 2%. Обчислити капіталоозброєність  $k$ , за якою забезпечується критична величина інвестицій.

*Рішення:*

При критичній величині інвестицій  $\Delta k = 0$ , тобто

$$\Delta k = s' \cdot y - (d + n) \cdot k = 0$$

$$MPS \cdot y = (d + n) \cdot k$$

$$k = \frac{MPS \cdot y}{d + n} = \frac{MPS \cdot \frac{Y}{L}}{d + n} = \frac{0,15 \cdot \frac{100000}{10}}{0,13 + 0,02} = 10000 \text{ грн. на одну особу.}$$

**5.** Використовуючи модель Домара - Харрода, визначте темп приросту ВВП, якщо норма заощаджень складає 20%, а капіталомісткість продукту (відношення приросту капіталу до приросту продукту) дорівнюється 2,5.

*Рішення:*

Оскільки  $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s'}{K_y}$ ,

то  $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{0,2}{2,5} = 0,08$ , тобто приріст ВВП склав 8%.

*Відповіді на тести:* 1-А; 2-А; 3-Г; 4-В; 5-А; 6-Б; 7-А; 8-А; 9-В; 10-Г.

## **Розділ 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

- 1. Сутність, функції та інструменти державного регулювання економіки.*
- 2. Фіскальна політика держави.*
- 3. Грошово-кредитна політика.*

### **11.1. СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ**

Державне регулювання доповнює ринковий механізм, що в сукупності

становить єдину систему макроекономічного регулювання народного господарства, яка виступає як переплетення ринкових і державних методів регулювання. Саме в процесі активної взаємодії держава і ринок приводять у відповідність часткові плановірності, властиві окремим господарським одиницям.

Сучасна змішана економіка регулюється в основному через ринкові регулятори. Ринковий механізм об'єднує виробників і споживачів у єдину економічну систему, підпорядковує виробництво суспільним потребам у формі платоспроможного попиту. Ринок сприяє ефективному розподілу ресурсів. Це означає, що він спрямовує ресурси на виробництво тих товарів, які найбільш потрібні суспільству, змушує підприємців застосовувати найбільш ефективні комбінації використання обмежених ресурсів, сприяє розробці та впровадженню нових, найбільш ефективних технологій. І нарешті, ринок виконує велику селективну функцію серед товаровиробників, завдяки чому із товарного виробництва вибувають ті господарські суб'єкти, результати діяльності яких не відповідають умовам ринкової конкуренції.

Проте ринок не є ідеальною формою організації суспільного виробництва. Як об'єкт макроекономічного регулювання він має певні обмеження, які можна об'єднати в три напрямки:

- ринок не має досконалого механізму, здатного протистояти такому явищу, як економічна нестабільність, що проявляється через затяжний спад виробництва, надмірне безробіття, високий рівень інфляції тощо;
- ринок здатний реагувати лише на індивідуальні потреби людей, які фінансуються окремими суб'єктами згідно з їхньою індивідуальною платоспроможністю. Тому ринок не має механізмів, які здатні забезпечувати людей суспільними благами, тобто товарами та послугами колективного споживання, потреба в яких не залежить від індивідуальної платоспроможності. До них належать послуги державного управління, національної армії, міліції, охорони здоров'я, освіти, науки, культури тощо;
- сучасний ринок не є досконало конкурентним, оскільки на ринкові



відносини великий вплив можуть справляти монопольні утворення. Впливаючи на обсяги виробництва і ціни, вони обмежують ефективність ринкової конкуренції і створюють умови для такого розподілу ресурсів, яке враховує не суспільні, а власні інтереси. Ринковий механізм не має надійного імунітету, який здатний протистояти монополізму;

- взаємодія людей через ринковий механізм породжує негативні побічні наслідки, так звані зовнішні ефекти, які не враховуються в процесі ринкових відносин. До них належать надмірна нерівність в доходах, нерівномірний розвиток окремих регіонів, порушення екологічних умов життя населення, відхилення від стандартів якості споживчих товарів тощо.

Перераховані вище обмеження ринку можуть бути компенсовані лише за допомогою державного втручання в економіку. Тому на сучасному етапі розвитку товарного виробництва держава об'єктивно змушена виконувати ряд функцій, спрямованих на регулювання економіки. До *головних функцій держави* можна віднести такі:

1. Розробка політики соціально-економічного розвитку країни, за допомогою якої визначаються головні цілі, пріоритети та засоби розвитку економіки. Це означає, що *держава розробляє стратегію соціально-економічного розвитку*: визначає ресурси та передбачає певні заходи, які необхідні для її реалізації; прогнозує економічні, соціальні та міжнародні наслідки від їх впровадження в життя. Державна економічна політика реалізується через економічні прогнози, плани та програми, які в умовах ринкових відносин мають орієнтувальний та рекомендаційний характер.

2. *Формування правових засад функціонування економіки.* З цією метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між окремими суб'єктами ринку, тобто встановлює «правила гри» на ринку. Спираючись на економічне законодавство, вона виконує роль арбітра у сфері господарських відносин, виявляє випадки незаконної діяльності та застосовує відповідні заходи до порушників.

3. *Захист конкуренції* як головного «двигуна» ринкового механізму. З цією метою держава здійснює антимонопольну політику.

4. *Перерозподіл доходів та ресурсів*. Необхідність в *перерозподілі доходів* обумовлюється природою ринку, оскільки первинні доходи домогосподарств жорстко пов'язані з результатами їхньої індивідуальної трудової діяльності. Це неминуче породжує надмірні коливання в особистих доходах, а також відсутність доходів у непрацездатних членів суспільства. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює їх перерозподіл у формі трансфертних платежів, отримання яких відбувається безоплатно. Крім цього, держава може регулювати індивідуальні доходи шляхом втручання в процеси формування первинних доходів (встановлення мінімальної заробітної плати, застосування прогресивної форми оподаткування первинних доходів). Вона може впливати на реальні доходи через регулювання цін на товари та послуги першої необхідності тощо.

Необхідність в *перерозподілі ресурсів* обумовлюється двома аспектами. Перший стосується необхідності виділення ресурсів на виробництво суспільних благ. Цю проблему вирішує уряд. Він, з одного боку, через податки скорочує доходи і попит приватного сектора економіки на ресурси; з іншого, — використовуючи податкові надходження, він перерозподіляє ресурси у виробництво суспільних благ через державні закупки.

Другий аспект впливає із необхідності врахування зовнішніх ефектів ринку. Наприклад, ціна як регулятор розподілу ресурсів не враховує витрати суспільства, які пов'язані із забрудненням навколишнього середовища. Отже, вона є заниженою і викликає надмірний попит на екологічності товари. Це, в свою чергу, спрямовує на їхнє виробництво надмірну кількість ресурсів. За цих умов держава може скоригувати розподіл ресурсів двома шляхами:

- застосування спеціального екологічного законодавства, яке забороняє або обмежує рівень забруднення довкілля і примушує підприємства здійснювати додаткові витрати, що піднімає ціну до оптимального рівня;
- введення спеціальних податків для підприємств, які забруднюють

довкілля, з метою відшкодування втрат суспільства, пов'язаних з цим забрудненням.

5. Ще одна важлива функція держави - *стабілізація економіки*. Як уже зазначалося, ринок не завжди може самостійно протистояти економічній нестабільності. Тому виникає необхідність державного впливу на економічний цикл. В основі стабілізаційної функції держави лежить та обставина, що витрати приватного сектора економіки можуть бути недостатніми для досягнення повної зайнятості або надмірними. У першому випадку держава може застосувати стимулюючу політику, в іншому — стримувальну. Основними методами виконання державою стабілізаційної функції є фінансова та грошово-кредитна політика, за допомогою яких вона впливає на сукупний попит.

*Державне регулювання економіки* — це цілеспрямована діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для найбільш ефективного функціонування ринкового механізму і мінімізації його негативних наслідків.

Державне втручання в економіку може бути ефективним за умов, якщо воно є зваженим, тобто враховує «розподіл функцій» між державою і ринком. Тому в теорії і на практиці завжди існує проблема співвідношення між державним регулюванням економіки і ринковим саморегулюванням. Значною мірою вирішення цієї проблеми залежить від того, як розуміється сутність державного регулювання економіки.

Раціональне державне регулювання економіки не протистоїть механізму її ринкового регулювання й не підміняє його, а свідомо використовує його регулюючий потенціал, надає ринковим регуляторам здатність більш цілеспрямовано і ефективно впливати на економічний розвиток. У кінцевому підсумку це повинно сприяти досягненню поставлених державою цілей і пріоритетів з меншими економічними і соціальними втратами.

Спираючись на ринковий механізм, держава не обмежується лише його

інструментами. Нарівні з ними вона використовує й неринкові інструменти, які доповнюють господарський механізм, надають йому цілеспрямованого характеру. Так, державні закупки, податки, трансферти, грошова емісія не є інструментами ринкового механізму. Але без їх використання не можуть вирішуватися важливі питання соціально-економічного розвитку країни.

*Державне регулювання економіки — це суб'єктивний фактор економіки.*

Тому його ефективність обумовлена тим, якою мірою держава в процесі виконання своїх регулюючих функцій враховує об'єктивні економічні закони, і, передусім, закони ринку. У цьому розумінні ринкові закони створюють об'єктивну межу для втручання держави в економіку. Іншими словами, ринковий механізм — це сфера державного невтручання. Більше того, держава повинна сприяти розвитку ринкового механізму, усувати штучні перешкоди на його шляху, які можуть створювати для нього підприємницькі монополії та владні структури.

Держава може втручатися в ринковий механізм лише в одному випадку — коли цей механізм ще не досяг необхідного потенціалу і тому не здатний виконувати свою позитивну роль в економіці. Показовим прикладом для цього є перехідна економіка, яка знаходиться в стані зміни економічних відносин, коли адміністративно-командні механізми вже не діють, а ринкові — ще знаходяться в стадії становлення. Знайти раціональне співвідношення між державним втручанням в економіку і її ринковим саморегулюванням — актуальна проблема органів державного управління.

В умовах розвинутого ринку державне регулювання економіки — це втручання держави не в ринковий механізм, а в передумови та побічні наслідки його функціонування. У першому випадку держава з метою одержання необхідних зрушень в економіці повинна не підміняти закони ринку штучними законами, а впливати на ті умови, які забезпечують реалізацію цих законів. Впливаючи на умови функціонування ринку, вона може спрямувати розвиток ринкових відносин відповідно до цілей і пріоритетів державної економічної політики. Так, застосовуючи політику «дорогих» або «дешевих» грошей,

держава не втручається в закони грошового ринку, а впливає лише на співвідношення між попитом і пропозицією на гроші і через зміни в цьому співвідношенні цілеспрямовано регулює економічні процеси.

В іншому випадку, держава, враховуючи обмеження ринкового механізму, його нездатність запобігти виникненню негативних побічних наслідків від функціонування економіки, може нейтралізувати їх за допомогою неринкових інструментів. Так, державні програми допомоги малозабезпеченим, непрацездатним і тимчасово безробітним членам суспільства можуть забезпечити їхній соціальний захист без втручання в ринковий механізм.

Важливою передумовою, яка визначає ефективність державного регулювання економіки, є врахування в регулюючих діях держави *індивідуальних умов конкретної країни*. Ці умови характеризуються такими показниками, як частка державного сектора в змішаній економіці, структура економіки, досягнутий технічний рівень виробництва, місце національної економіки в світовому розподілі праці, природні, демографічні, національні та політичні умови. Врахування цих умов вимагає від кожної держави творчого підходу до визначення межі та методів свого втручання в економіку.

Зупинимося на проблемах фіскальної і монетарної політики, що виступають головними методами державного регулювання економіки.

## 11.2. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

*Фіскальна політика* — це політика, направлена на регулювання сукупного попиту і реального національного доходу за допомогою державних витрат, трансфертних виплат і оподатковування з метою впливу на соціально-економічний розвиток.

Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття). Складовими частинами фіскальної політики держави є:

- *дискреційна політика*, що полягає в свідомому регулювання

державою витрат державного бюджету і розмірів оподаткування. Зростання або зниження державних витрат збільшує або зменшує сукупний попит, зайнятість і випуск продукту. Навпаки, зростання або зниження податків зменшує або збільшує прибуток, що веде до зниження або збільшення сукупного попиту, зайнятості і випуску продукції. Проведення дискреційної фінансової політики передбачає свідоме маніпулювання податками і урядовими витратами з метою досягнення потенційного обсягу національного виробництва й повної зайнятості, контроль над інфляцією і прискорення економічного зростання.

- *недискреційна політика* (політика автоматичних стабілізаторів), що регулює доходи і витрати незалежно від оперативних дій держави.

Дискреційна фінансова (бюджетно-податкова) політика передбачає проведення заходів уряду, що спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництва неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому.

Дискреційна фінансова політика поділяється на:

- *стимулюючу*, що збільшує сукупний попит за допомогою зростання державних витрат і зниження податків;
- *обмежувальну*, що стримує сукупний попит за допомогою зниження державних витрат і підвищення податків.

Обмежувальна політика застосовується для боротьби з інфляцією, а стимулююча — для згладжування циклічності розвитку економіки і забезпечення економічного зростання. Але стимулююча політика може породжувати інфляцію. Фінансова (податково-бюджетна) політика тісно взаємодіє з грошово-кредитною політикою з метою стабілізації економіки.

*Першим інструментом* фінансової політики виступають *видатки держбюджету*. Оскільки бюджет відбиває циклічність розвитку економіки, то він може бути або дефіцитним або профіцитним.

*Другим інструментом* фінансової політики виступає *система*

оподатковування, тому що система податків багато в чому регулює циклічність коливань економіки.

Залежність доходів держави від рівня податків неоднозначна. У довгостроковому періоді вона описується так званою *кривою Лаффера* (рис. 11.1).

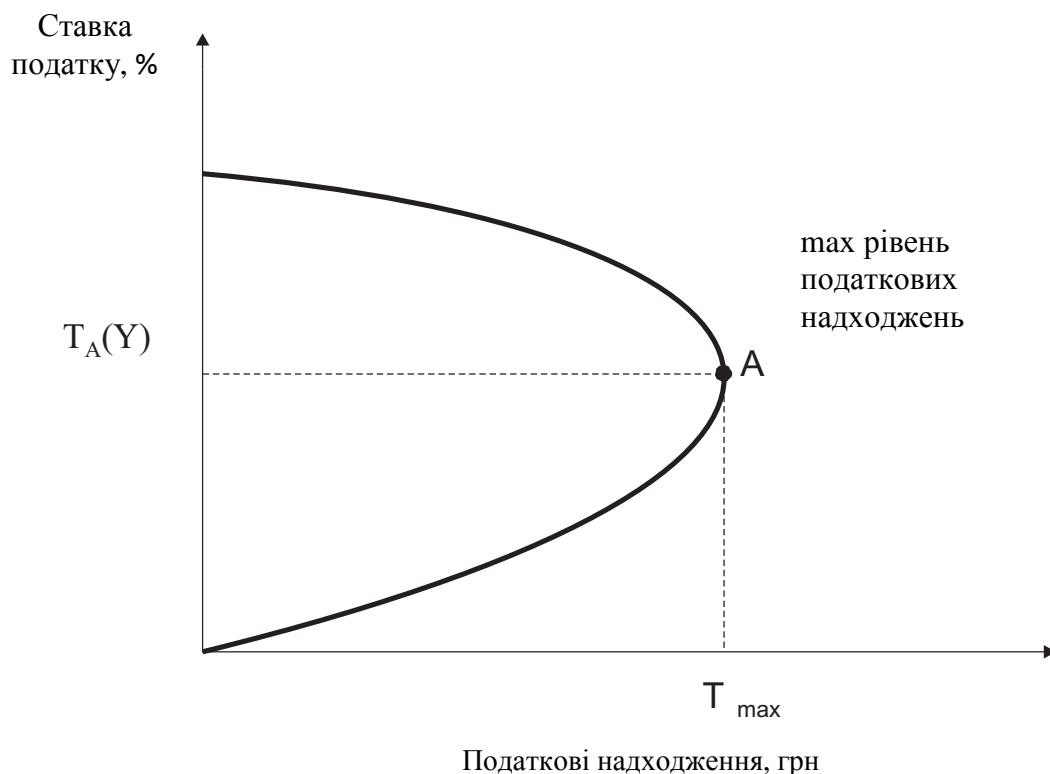


Рис. 11. 1 - Крива Лаффера

Крива Лаффера описує залежність доходів держави від рівня податків, згідно з якою обсяг податкових надходжень залежить від середньої ставки податку і величини доходу (ВВП). Якщо ставка оподаткування дорівнює 0%, то держава не отримує податків. Підвищення ставки податку від 0% до певного рівня  $T_A(Y)$  супроводжується збільшенням податкових надходжень до бюджету, оптимальним вважається рівень 30-40%. Але подальше збільшення податкового навантаження шляхом підвищення сумарної ставки податків пригнічує виробництво і викликає скорочення сукупних доходів і витрат — джерела податків, або податкової бази. Підвищення ставки податку до 100% в довгостроковому періоді супроводжується скороченням податкових надходжень

до бюджету. Сумарна ставка оподаткування на рівні 100% означає, що держава намагається вилучити у економічних агентів весь одержаний ними доход. За таких умов відкрита приватна економічна діяльність втрачає сенс і в довгостроковому періоді припиняється, економіка стає «тіньовою», а держава залишається без доходів. Проте, на практиці буває важко визначити, чи знаходиться економіка далі чи ближче точки А на кривій Лаффера.

При проведенні дискреційної фіскальної політики необхідно враховувати, що державні витрати і податки в процесі їх зміни характеризуються певними мультиплікаційними ефектами, про які вже йшла мова нижче. Мультиплікатор державних витрат ( $M_G$ ) показує, у скільки разів зростає доход при збільшенні державних витрат на одиницю продукції. Даний мультиплікатор має такий вигляд:

$$M_G = \Delta Y / \Delta G = 1 / (1 - MPC) \quad (11.1)$$

Мультиплікатор податків ( $M_T$ ) показує, на скільки одиниць зміниться сукупний доход у відповідь на зміну податків на одну одиницю. Сукупний ефект для доходу під впливом зміни податків дорівнює:

$$M_T = - \Delta Y / \Delta T = MPC / (1 - MPC) \quad (11.2)$$

де  $\Delta T$  — приріст податків.

Якщо державні витрати ( $G$ ) і податкові надходження ( $T$ ) зростають на одну й ту ж величину, то й рівноважний рівень виробництва зростає на ту саму величину.

Мультиплікатор збалансованого бюджету показує, що рівні прирости урядових витрат і податків викликають збільшення обсягу рівноважного рівня виробництва на величину приросту державних витрат і податків. Мультиплікатор збалансованого бюджету дорівнює одиниці.

Застосування різних інструментів дискреційної фіскальної політики (зміна державних витрат або рівня податкових ставок) має різний макроекономічний вплив на сукупний попит. Мультиплікативний ефект розширення сукупного попиту внаслідок *зниження податків стимулює економіку меншою мірою, ніж однакове за розміром збільшення державних*



*видатків.* Це пов'язано з тим, що збільшення державних витрат є прямим розширенням сукупного попиту, а *мультиплікатор державних витрат перевищує податковий мультиплікатор.* Така різниця має вирішальне значення для вибору інструментів бюджетно-податкової політики на різних фазах економічного циклу. Якщо фінансова політика орієнтована на розширення державного сектору, то з метою подолання циклічного спаду мають збільшуватися витрати держави, які створюють сильніший стимулюючий ефект. А при необхідності стримування інфляційного підйому застосовується збільшення податків, що є відносно м'яким обмежувальним заходом. Коли фінансова політика спрямована на підтримку приватного сектору, то у фазі циклічного спаду мають скорочуватися податки, а у фазі циклічного підйому — обмежуватись державні витрати, що дає змогу досить швидко знизити рівень інфляції.

Іншим видом фінансової політики є *недискреційна фінансова політика* — це автоматична фінансова політика, при якій бюджетний дефіцит та бюджетний надлишок виникають автоматично, внаслідок дії автоматичних стабілізаторів економіки.

*Автоматичні (вмонтовані) стабілізатори* — це механізми ринкової економіки, що не залежать від держави і згладжують спади і підйоми в економіці без проведення спеціальної економічної політики. Такими стабілізаторами є податкові надходження і трансфертні платежі.

*Розмір податкових надходжень як автоматичний стабілізатор* у періоди піднесення збільшується, а в період спаду — зменшується (але знижується більш плавно, ніж одержувані прибутки).

*Розмір соціальних виплат* при піднесенні скорочується, оскільки зменшується кількість безробітних і малозабезпечених, що зменшує і соціальні виплати держави.

Розглянемо механізм дії автоматичних стабілізаторів економіки (рис. 11.2).

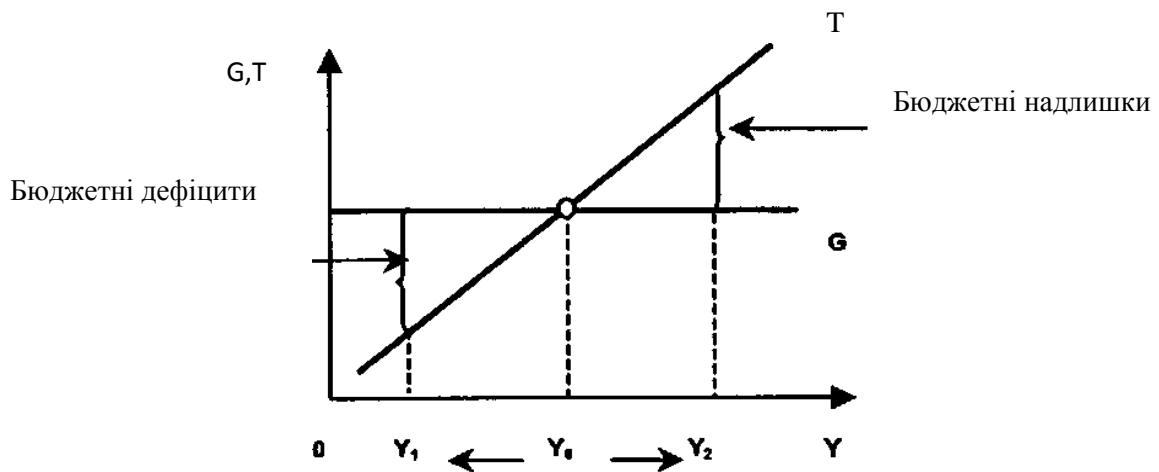


Рис. 11.2 - Механізм дії автоматичних стабілізаторів економіки

У фазі циклічного підйому дохід зростає,  $Y_2 > Y_0$  і тому податкові відрахування автоматично зростають, податковий мультиплікатор зменшується, а трансфертні платежі з бюджету автоматично знижуються. Це зменшує особисті доходи, скорочує видатки на споживання і сукупний попит в цілому. У підсумку бюджетний надлишок зростає, а надмірне розширення економіки й інфляція стримуються.

У фазі циклічного спаду сукупний дохід, навпаки, знижується:  $Y_1 < Y_0$ . Через це податкові надходження автоматично скорочуються, податковий мультиплікатор збільшується, а трансферти приватному секторові зростають. Наслідком цього є збільшення бюджетного дефіциту, але одночасно зростають сукупний попит і обсяг виробництва, що обмежує глибину спаду.

Слід зазначити, що автоматичні стабілізатори лише зменшують, а не зовсім усувають мультиплікативний вплив податків та державних видатків на економіку. Вмонтовані стабілізатори не здатні скорегувати небажані зміни рівноважного ЧВП. Усе, що роблять стабілізатори, це обмеження розмаху чи глибини економічних коливань. Так, за оцінками експертів, у США сьогодні вбудовані стабілізатори можуть зменшити коливання ВВП приблизно на третину. Тому макроекономісти погоджуються, що для корекції інфляції чи спаду потрібні дискреційні фінансові заходи з боку держави, тобто зміни податкових ставок, податкової структури і величини витрат держбюджету.

*При проведенні фіскальної політики виникає і низка проблем.*

1. *Часовий лаг розпізнавання.* Він відноситься до того проміжку часу, котрий проходить між початком спаду чи інфляції і тим моментом, коли приходить усвідомлення того факту, що вони мають місце. Економіка може вже мати чотири чи навіть шестимісячний спад чи інфляцію, перш ніж цей факт проявиться у відповідній статистиці і буде усвідомлений.

Достатньо важко точно передбачити і майбутній хід економічної активності. Хоча такі інструменти економічного прогнозування, як система запобіжних індикаторів, дають уявлення про напрямок розвитку економіки, точно прогнозувати її майбутній розвиток досить важко.

2. *Адміністративна затримка.* Колеса демократичного уряду часто крутяться досить повільно. Звичайно проходить значний проміжок часу від того моменту, коли визнається необхідність вживання фіскальних заходів, до того моменту, коли заходи будуть насправді вжиті. Скажімо, Верховна Рада України вимагає так багато часу для коректування фіскальної політики, що економічна ситуація в цей час повністю цілком змінюється і передбачені заходи стають досить часто вже недоцільними. Слід також мати на увазі, що фіскальна політика формується на політичній арені, і це значною мірою ускладнює її використання для цілей стабілізації економіки.

3. *Функціональне запізнювання.* При проведенні фіскальної політики має місце часовий лаг між тим моментом, коли парламент приймає рішення про фіскальні заходи, і часом, коли ці заходи почнуть впливати на виробництво, зайнятість чи рівень цін. Через виникнення проблем подібного роду дискреційна фіскальна політика орієнтується, в основному, на зміни податків.

4. *Пристрасть до стимулюючих заходів.* Дефіцити держбюджету мають тенденцію бути політично привабливими, а бюджетні надлишки сприймаються в політичному плані дуже болісно. Чому? Скорочення податків дуже популярні в політичному плані. Так само популярні прирости державних витрат, особливо якщо виборчі округи конкретних політиків одержують від цього вигравш. Збільшення ж податків звичайно турбує виборців, а державні витрати, що

скорочуються, можуть виявитися політично ризикованими. Наприклад, для народного депутата шахтарського округу голосування за збільшення податків і проти вугільних субсидій буде рівносильною політичному самогубству.

Деякі економісти підкреслюють, що всепоглинаюча мета політичних діячів не обов'язково діє в інтересах національної економіки, а скоріше це прагнення бути переобраним. Деякі економісти висувають припущення стосовно того, що існує діловий цикл, обумовлений політичними мотивами. Тобто вони вважають, що політичні діячі можуть маніпулювати фіскальною політикою з метою максимізації підтримки виборців, навіть якщо їхні фіскальні рішення мають тенденцію дестабілізувати економіку. У відповідності до цих поглядів, фіскальна політика, як ми її описали, може бути корумпована, виходячи з політичних цілей, і стати причиною економічних коливань.

6. *Ефект витиснення*. Сутність ефекту витиснення полягає в тому, що стимулююча (дефіцитна) фіскальна політика буде у тенденції вести до росту процентних ставок і скорочення інвестиційних витрат, таким чином послабляючи або повністю підриваючи стимулюючий ефект фіскальної політики. Більш докладно сценарій виглядає так. Припустімо, що економіка знаходиться в стані спаду і уряд як один із заходів поточної фіскальної політики збільшує державні витрати. Уряд тепер виходить на грошовий ринок з метою фінансування дефіциту. Наступне за цим зростання попиту на гроші підвищує процентну ставку, тобто ціну, сплачувану за позику грошей. Оскільки витрати варіюють обернено пропорційно процентним ставкам, деякі інвестиції будуть витиснуті. Якби інвестиції скорочувалися на таку ж величину, на котру збільшувались урядові витрати, тоді фіскальна політика була б повністю неефективною.

Щоб забезпечити певну стабільність фіскальної політики і зменшити вплив політичного бізнес-циклу та некомпетентних рішень на її проведення, економісти пропонують дотримуватися «твердого курсу» фіскальної політики відповідно з правилом «збалансованого бюджету». Згідно з цим правилом, державний бюджет має збалансовуватися або щорічно, або в довгостроковому

періоді. Але проведення «твердого курсу» фінансової політики не завжди є ефективним. Так, направленість фінансової політики на щорічне збалансування бюджету зменшує ступінь «автоматичної» стабільності економіки, призводить до частих коливань податкових ставок, які зменшують інвестиційну активність, а також перерозподіляє поточні доходи економічних агентів на користь майбутніх поколінь. З погляду на стабілізацію економіки, *ефективнішим є збалансування державного бюджету в довгостроковому періоді*, яке може відбуватися на циклічній або на функціональній основі. Така політика дозволяє підтримувати економічну стабільність не лише за рахунок дії «автоматичних» стабілізаторів, а й за допомогою «згладжування податків», тобто утримання їх на постійному рівні з метою зменшення негативного впливу податків на економічні стимули.

### 11.3. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Сукупність заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на стан кредиту і грошового обігу з метою регулювання господарської кон'юнктури, має назву *грошово-кредитної, або монетарної політики*.

Вихідним пунктом розробки і впровадження грошово-кредитної політики є те, що регулюючи за допомогою певних засобів кількість грошей в обігу, можна впливати на обсяг ВВП.

*Цілі грошово-кредитної політики* можна розділити на *кінцеві*: (економічне зростання, повна зайнятість, стабільність цін, життєздатний платіжний баланс) та *проміжні* (процентна ставка, грошова маса, валютний курс). Використання проміжних цілей дозволяє узгодити кінцеві цілі з інструментами грошово-кредитної політики. Конкретний вибір проміжного цільового орієнтиру визначається тим, наскільки стало він пов'язаний з кінцевими цілями грошово-кредитної політики у конкретній економічній ситуації.

Існує два види грошово - кредитної політики:

1. Політика, що спрямована на обмеження пропозиції грошей для зниження сукупних витрат і стримування інфляційного тиску в економіці, має назву *стримуючої монетарної політики або політики дорогих грошей*;

2. Політика, що спрямована на збільшення пропозиції грошей для стимулювання сукупних витрат і зайнятості має назву *стимулюючої монетарної політики або політики дешевих грошей*.

Грошово-кредитна політика проводиться Центральним банком країни (в Україні – Національним банком України) за допомогою певних кредитно-грошових інструментів прямого та не прямого впливу, які направлені на регулювання грошової маси.

До *прямих інструментів* грошово-кредитної політики належать: ліміти кредитування для окремих банків; пряме регулювання процентної ставки; ліміти на обсяг чи вартість кредитів, що надаються окремим галузям.

До *непрямих інструментів* регулювання пропозиції грошей належать:

1. Операції на відкритому ринку цінних паперів;

2. Зміна облікової процентної ставки;

3. Зміна вимог до рівня обов'язкових резервів депозитних інститутів.

Прямі інструменти грошово-кредитної політики традиційно використовуються в країнах, що розвиваються, інструменти непрямого регулювання застосовуються насамперед в індустріально розвинутих країнах.

Існує суттєва відмінність між інструментами прямого та непрямого монетарного регулювання. Інструменти прямого впливу є ефективними лише в короткостроковому плані як засіб запобігання надмірній кредитній емісії. Використання їх пов'язане з видатками у сфері розподілу ресурсів: зменшенням конкуренції між банками, викривленням структури їхніх кредитних портфелів, зменшенням посередницької ролі банків в економічній системі тощо. *Ефективність застосування непрямих інструментів* регулювання пов'язана з розвитком грошового ринку. їхнє використання дає можливість банкам вільно розподіляти кредити відповідно до ринкової ситуації. Існує також безпосередній взаємозв'язок між політикою управління державним боргом (зокрема

характером фінансування дефіциту державного бюджету) і використанням інструментів непрямого грошово-кредитного регулювання.

Розглянемо більш детально непрямі інструменти грошово-кредитної політики, що коригують розмір грошової маси, впливаючи або на грошову базу, або на грошовий мультиплікатор.

1. ОПЕРАЦІЇ НА ВІДКРИТОМУ РИНКУ — це купівля центральним банком державних цінних паперів на фінансових ринках і продаж їх комерційним банкам, фірмам та населенню, спрямована на зміну розміру або структури резервів комерційних банків і, таким чином, на регулювання пропозиції грошей. Операції центрального банку на відкритому ринку прямо впливають на обсяг грошової бази, оскільки змінюють обсяг банківських резервів.

*Купівля цінних паперів збільшує пропозицію грошей за рахунок збільшення резервів комерційних банків. Додатково створені банківські резерви становлять основу подальшої кредитної мультиплікації грошей, а отже, визначають розширення грошової маси.*

*Продаж цінних паперів вилучає ліквідні кошти з економіки. Якщо операції з купівлі або продажу цінних паперів здійснюються з небанківським сектором, то зміни в пропозиції грошей відбуваються безпосередньо, за рахунок зміни кількості депозитних грошей.*

Центральний банк може проводити операції з цінними паперами як на первинному, так і на вторинному ринках. Операції на вторинному ринку проводяться у двох формах: *угоди репо та угоди аутрайт*. Операції у формі *угоди репо* (угоди про зворотний викуп цінних паперів) — використовуються для поточного коригування змін у структурі банківських резервів і пропозиції грошей. Такі операції чинять лише тимчасовий вплив на розмір банківських резервів. Після завершення операції з цінними паперами обсяг банківських резервів встановлюється на попередньому рівні.

Операції у формі *угоди аутрайт* (остаточної купівлі цінних паперів з негайною оплатою) спрямовані на остаточну зміну обсягу грошової маси в

економіці. Пропозиція грошей змінюється на величину, що дорівнює добуткові грошового мультиплікатора і обсягу купівлі/продажу цінних паперів.

Операції на відкритому ринку бувають також *динамічними і захисними*. Динамічні операції спрямовані на зміну банківських резервів з метою впливу на розвиток економічної системи. Захисні операції направлені на компенсацію небажаних змін у структурі банківських резервів, динаміці грошового мультиплікатора тощо.

- Використання операцій на відкритому ринку цінних паперів має певні *переваги* порівняно з іншими інструментами грошово-кредитної політики:
- ініціатива з проведення операцій належить центральному банкові; операції з цінними паперами забезпечують центральному банкові гнучкість щодо обсягів і часу його втручання у грошовий ринок;
- комерційні банки здійснюють угоди з цінними паперами добровільно, їхній дохід визначається ринковою кон'юнктурою.

Тому операції на відкритому ринку є основним інструментом грошово-кредитної політики. Проведення центральним банком операцій на відкритому ринку цінних паперів можливе лише за умови, що державний борг фінансується за рахунок емісії державних цінних паперів.

2. Другим інструментом монетарної політики є **ОБЛІКОВА ПРОЦЕНТНА СТАВКА** — це ставка процента, під яку центральний банк кредитує комерційні банки. Ринок, на якому центральний банк надає позики комерційним банкам під оголошену облікову ставку, має назву *дисконтне вікно*. Специфіка кредитів, які надаються через «дисконтне вікно», полягає в тому, що вони, як правило, надаються комерційним банкам для рефінансування їхньої діяльності. Позики центрального банку відіграють захисну роль у короткостроковому плані — вони надаються передусім для підтримки обов'язкових резервів комерційних банків на необхідному рівні (так звані адаптаційні позики) та підтримки ліквідності комерційних банків в умовах банківської кризи (центральный банк є кредитором в останній інстанції).

При отриманні комерційними банками позикових резервів у



центральному банку зростають як зобов'язання комерційних банків, так і грошова база. Центральний банк контролює обсяг запозиченого капіталу, отже, і грошову базу, через облікову процентну ставку. Зниження облікової ставки стимулює комерційні банки частіше позичати у центрального банку, збільшуючи банківські резерви і кредитний потенціал банківської системи. Оскільки резервні вимоги на ці позики не поширюються, то всі нові резерви є надлишковими. Підвищення облікової ставки стримує «дисконтні позики» комерційних банків і, отже, сприяє скороченню пропозиції грошей в економіці.

Обсяг позичок комерційних банків у центральному банку визначається не лише обліковою ставкою, але й динамікою ринкової процентної ставки та вартістю отримання коштів з альтернативних джерел, зокрема на міжбанківському ринку. Якщо ставка процента на міжбанківському ринку нижча за облікову, то обсяг позик комерційних банків у центральному банку зменшується. Чим вища ринкова процентна ставка, яка визначає доход банку від кредитних та інвестиційних операцій, порівняно з обліковою ставкою процента, тим більшим буде обсяг «дисконтних позик» комерційних банків.

Наслідки зміни облікових ставок досить невизначені для фінансово-економічної системи, оскільки центральний банк не може точно передбачити обсяг кредитів, які візьмуть комерційні банки через «дисконтне вікно». Загалом зміна облікової ставки процента створює інформаційний ефект щодо напрямку грошово-кредитної політики.

3. Третім інструментом грошово-кредитної політики є ЗМІНА ВИМОГ ДО РІВНЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ ДЕПОЗИТНИХ ІНСТИТУТІВ – величини відсотку від депозитів комерційних банків, які вони обов'язково повинні тримати на своїх резервних рахунках у центральному банку. Цей інструмент фіскальної політики використовується лише в особливих випадках.

Грошово - кредитна політика також може бути гнучкою, жорсткою і проміжною. *Гнучка грошово-кредитна політика* — це політика центрального банку, за якої проміжною ціллю є фіксація або підтримка процентних ставок на певному рівні. Пропозиція грошей у моделі грошового ринку в цьому випадку

характеризується горизонтальною кривою (рис. 11.3).

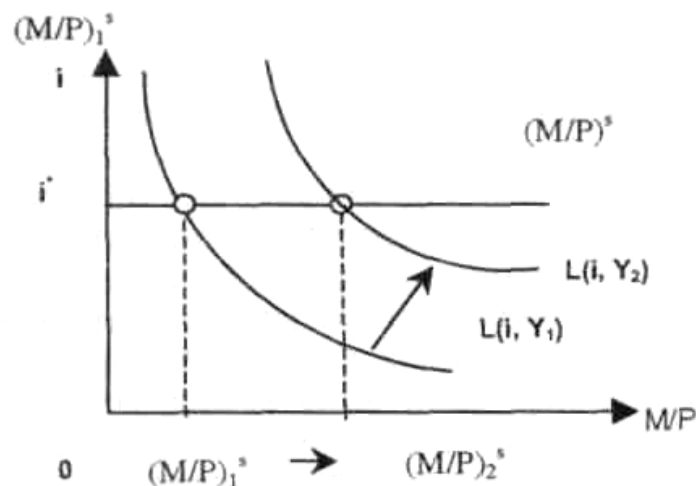


Рис. 9.1 - Гнучка грошово-кредитна політика

За гнучкої грошово-кредитної політики підвищення попиту на гроші супроводжується зростанням пропозиції грошей. І навпаки, скорочення попиту на гроші веде до зменшення пропозиції грошей, оскільки центральний банк регулює пропозицію грошей таким чином, щоб підтримати номінальну процентну ставку на фіксованому рівні.

*Жорстка грошово-кредитна політика* спрямована на фіксацію або підтримку стабільного обсягу грошової маси в економіці. У моделі грошового ринку їй відповідає вертикальна крива пропозиції грошей (рис. 11.3). За жорсткої грошово-кредитної політики зростання попиту на гроші призводить до зростання процентної ставки, а зниження попиту на гроші спричиняє падіння процентної ставки, оскільки центральний банк підтримує пропозицію грошей на певному рівні.

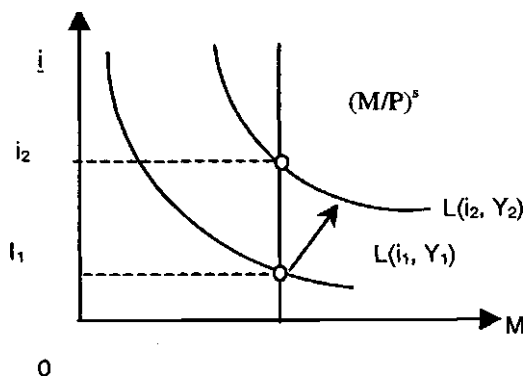


Рис. 11.4 - Жорстка грошово-кредитна політика

*Проміжному типу грошово-кредитної політики* відповідає така модель пропозиції грошей: при зміні попиту на гроші пропозиція грошей змінюється, але в обсязі, недостатньому для підтримки процентних ставок на фіксованому рівні. Тобто зростання попиту на гроші супроводжується зростанням і пропозиції грошей, і ставки процента.

Центральний банк може змінювати (варіювати) пропозицію грошей за допомогою використання інструментів грошово-кредитної політики. Вибір варіантів грошово-кредитної політики залежить від причин зміни попиту на гроші. Якщо зростання попиту на гроші пов'язане насамперед з інфляційним зростанням цін, то найкращою буде *жорстка* грошово-кредитна політика, яка стримує зростання грошової маси. Якщо зміна попиту на гроші спричинена нестабільною швидкістю обігу грошей, то для стабілізації грошового ринку пропозиція грошей повинна змінюватися обернено до змін швидкості обігу грошей. У цьому випадку найкращий тип політики — *гнучка* грошово-кредитна політика.

Грошово-кредитна політика має певний зовнішній *лаг* — час від прийняття рішення про зміну агрегатів грошово-кредитної політики до отримання результату від його здійснення, оскільки вплив її на розмір ВВП пов'язаний зі змінами процентної ставки та інвестиційної активності в економіці. Щоб зробити грошово-кредитну політику послідовною та елімінувати її можливу невідповідність конкретному стану економіки, економісти пропонують дотримуватися певних *правил грошово-кредитної політики*.

1. Прихильники монетаризму вважають, що грошово-кредитна політика мусить бути підпорядкована так званому *монетарному правилу*, згідно з яким в економіці має підтримуватися постійність темпів зростання пропозиції грошей відповідно до темпів зростання реального ВВП. Але монетарне правило не враховує, що грошово-кредитна політика, що спрямована на підтримку сталого зростання грошової маси, малоефективна, коли швидкість обігу грошей мінлива або попит на гроші високочутливий до зміни процентної ставки.

Обмежити вплив змін швидкості обігу грошей на сукупний попит дозволяє грошово-кредитна політика, яка спрямована на постійний темп зростання номінального ВВП. Згідно з відповідним правилом, відхилення фактичних темпів зростання номінального ВВП від запланованого рівня коригується за допомогою зміни пропозиції грошей. Якщо фактичний темп зростання перевищує запланований, то здійснюється стримуюча грошово-кредитна політика, в іншому випадку — проводиться стимулююча політика. Основна проблема, що виникає при проведенні політики стабілізації темпів зростання номінального ВВП, — нестійкість темпів зростання природного рівня випуску.

2. Альтернативним правилом грошово-кредитної політики є *підтримка стабільного рівня цін*. Згідно з цим правилом, для стабілізації рівня цін використовується регулювання кількості грошей в обігу. Пропозиція грошей повинна зростати, коли рівень цін знижується, і навпаки, пропозиція грошей має зменшуватись, коли ціни починають підвищуватися. Але така політика супроводжується значним падінням реального випуску в економіці, якщо ціни зростають внаслідок шоків пропозиції.

Отже, хоча запропоновані правила дають змогу проводити послідовну грошово-кредитну політику, жодне з них не є досконалим і пов'язане з певними витратами для розвитку економічної системи.

Важливе значення у проведенні грошово-кредитної політики має *механізм грошової трансмісії*. В кейнсіанській моделі він діє через зростання пропозиції грошей, що зменшує відсоткові ставки, знижуючи тим самим вартість капіталу і впливаючи таким чином на підвищення рівня інвестиційних видатків. Оскільки економіка не перебуває в умовах повної зайнятості ресурсів, зростає реальний обсяг виробництва при незмінних цінах.

Монетаристський передатний механізм кредитно-грошової трансмісії містить інші засоби впливу грошово-кредитної політики на зміну рівня економічної активності. Згідно з цим підходом, зростання пропозиції грошей безпосередньо підвищує сукупний попит і таким чином впливає на зростання

номінального обсягу виробництва. Оскільки економіка перебуває в умовах повної зайнятості ресурсів, зростання номінального обсягу виробництва відбувається за рахунок підвищення рівня цін.

Сучасне розуміння механізму грошової трансмісії містить широкий діапазон каналів впливу грошово-кредитної політики на економічну систему. Найважливіші з них: ефект відсоткових ставок, ефект валютного курсу, ефект багатства.

1. *Ефект процентних ставок.* Зміна процентних ставок впливає на всі планові компоненти витрат: як інвестиційні (планові інвестиції фірм, інвестиції в житлове будівництво), так і неінвестиційні (купівля в кредит споживчих товарів довготривалого користування, капітальні вкладення держави — державні закупки). Збільшення цих витрат приводить до підвищення інвестиційного та споживчого попиту і, отже, до зростання сукупного попиту і сукупної пропозиції в економіці. Схематично цей ефект збігається з кейнсіанським передатним механізмом.

2. *Ефект валютного курсу.* Зміна пропозиції грошей і короткострокових процентних ставок впливають на динаміку обмінного курсу національної валюти: зростання пропозиції грошей і відповідне падіння процентних ставок зменшують попит на національні гроші з боку нерезидентів. В результаті цього відбувається падіння валютного курсу національних грошей. Зниження валютного курсу сприяє зростанню експорту і зменшенню імпорту, що збільшує попит з боку чистого експорту і стимулює зростання реального обсягу виробництва.

3. *Ефект багатства.* Цей ефект пов'язаний з впливом процентної ставки на ціну таких фінансових активів, як акції та облігації. Зменшення ставки процента збільшує курсову вартість цінних паперів. Наслідком цього є: а) зростання багатства власників цінних паперів, що підвищує автономне споживання; б) зростання курсової вартості акцій полегшує фірмам фінансування інвестиційних проектів, оскільки збільшується співвідношення вартості фірми на фондовому ринку порівняно з вартістю купівлі її капіталу на

ринку продукції. Це підвищує інвестиційні витрати. В кінцевому підсумку зростання споживчого та інвестиційного попиту приводить до зростання реального обсягу виробництва.

Різні підходи до макроекономічної політики демонструють *класична і кейнсіанська школи*. Розбіжності стосуються причин нестабільності сукупного попиту; чинників, що визначають сукупну пропозицію; взаємозв'язку інфляції і безробіття; інструментів фіскальної і монетарної політики тощо. Основні розбіжності класичної і кейнсіанської шкіл полягають в наступному:

1. Загальним методологічним підходом *кейнсіанців* є концепція *активної* макроекономічної політики, що необхідна для стабілізації економіки. Внутрішня нестабільність економіки багато в чому пов'язана з недостатньою гнучкістю ринку праці, «жорсткістю» заробітної плати і нееластичністю цін у бік зниження.

У *класичній моделі* макроекономічна політика завжди *пасивна*, тому що економіка внутрішньо стабільна й автоматично приходить у стан довгострокової рівноваги. Інструментами «саморегулювання» є гнучкі заробітна плата, ціни і ставка відсотка. Державне втручання, навпаки, посилює економічну нестабільність, і тому повинно бути зведене до мінімуму.

2. У кейнсіанській моделі основним рівнянням є рівняння сукупних витрат, яке визначає розмір номінального ВВП:

$$Y = C + I + O + NX \quad (11.1)$$

У класичній моделі основним рівнянням є рівняння обміну:

$$M \cdot V = P \cdot Y, \quad (11.2)$$

де розмір  $M \cdot V$  являє собою сукупні витрати покупців, а  $P \cdot Y$  - загальні доходи продавців, що також визначають номінальний ВВП.

Очевидно, що обидва рівняння описують кругообіг доходів і витрат в економіці і тому взаємозалежні.

3. У *кейнсіанській моделі* фіскальна політика розглядається як найбільш ефективний засіб макроекономічної стабілізації, тому що державні витрати безпосередньо впливають на розмір сукупного попиту і чинять сильний

мультиплікативний вплив на споживчі витрати. Одночасно податки достатньо ефективно впливають на споживання й інвестиції.

У класичній моделі фінансової політики відведена другорядна роль у порівнянні з монетарною, тому що фінансові заходи викликають ефект витиснення і сприяють підвищенню рівня інфляції, що значно знижує їхній стимулюючий ефект.

У кейнсіанській моделі монетарна політика розглядається як вторинна відносно фінансової, тому що в кредитно-грошовій політиці дуже складний передавальний механізм: зміна грошової маси приводить до зміни ВВП через механізм зміни інвестиційних витрат, що реагують на динаміку процентної ставки.

У класичній моделі передбачається, що зміна грошової пропозиції безпосередньо впливає на сукупний попит і, отже, на номінальний ВВП.

Складність проведення грошово-кредитної політики пов'язана з багатьма труднощами практичного характеру. До їх числа відносяться:

- а) тимчасові лаги фінансової і монетарної політики;
- б) недосконалість економічної інформації;
- в) мінливість економічних чекань;
- г) неоднозначність історичних аналогій.

Вище вже йшла мова про часові лаги в проведенні фінансової політики, які можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми. *Внутрішній лаг* — проміжок часу між моментом економічного шоку і моментом прийняття відповідних заходів економічної політики. Такі внутрішні лаги більш характерні для фінансової політики: зміна курсу грошово-кредитної політики здійснюється за рішенням Національного банку, тоді як заходи бюджетно-податкової політики припускають тривале обговорення в парламенті.

*Зовнішній лаг* — проміжок часу між моментом прийняття якого-небудь заходу економічної політики і моментом появи результатів від цього заходу. Такі зовнішні лаги характерні для грошово-кредитної політики більшою мірою, ніж для фінансової, тому що грошово-кредитні інструменти впливають на сукупний

попит через певний передатний механізм. Оскільки інвестиційні проекти плануються фірмами завчасно, то потрібен час від 6 до 12 місяців щоб, наприклад, інвестиції в житлове будівництво відреагували на зміну ставки відсотка. Виробничі інвестиції мають ще більш тривалий лаг.

У середньому лаги фіскальної і монетарної політики складають 1-2 роки. Якщо заходи були прийняті до початку циклічного спаду або під час спаду, то пік впливу може проявитися в протилежній фазі циклу (тобто в зростанні) і підсилити амплітуду коливань. Це ускладнює проведення активної стабілізаційної політики.

Проведення стабілізаційної політики також ускладнюється тим, що *багато економічних подій практично непередбачувані*. Ці складності макроекономічного прогнозування частково долаються за допомогою розширення й ускладнення макроекономічних моделей, що дозволяють передбачити динаміку основних показників економічного розвитку.

Вибір між моделями макроекономічної політики ускладнюється також мінливістю *економічних чекань*. У зв'язку з цим у сучасній економічній теорії з'явився особливий термін — «критика Лукаса». У самому загальному виді його зміст зводиться до того, що традиційні методи аналізу економічної політики не можуть адекватно відбити вплив політичних змін на економічні чекання. Визначаючи поведінку споживачів, інвесторів й інших економічних агентів, чекання відіграють в економіці найважливішу роль. Проблема полягає в тому, що, з одного боку, від чекань багато в чому залежать результати макроекономічного регулювання, але, з іншого боку, самі чекання визначаються заходами економічної політики. Коли в політиці уряду і Національного банку відбуваються зміни, то змінюються і чекання економічних агентів, і їхня економічна поведінка. Для того, щоб ефективно управляти економікою, необхідно прогнозувати ці зміни, використовуючи для розрахунків достатньо складні економічні моделі. Рівняння моделей повинні змінюватися відповідно до змін у політиці.

Вибір між активною і пасивною економічною політикою залежить і від



того, як оцінюються *уроки історії*. Думка про стабілізаційну політику багато в чому ґрунтується на уявленні про те, яку роль вона зіграла в історії: стабілізуючу або дестабілізуючу. Цей підхід є особливо поширеним у перехідних економіках, у тому числі й України, де постійно ведуться пошуки історичних аналогій сьогоденної ситуації й у цьому зв'язку обговорюється досвід НЕПу й інших історичних прецедентів. Проте різноманітні оцінки історичних фактів нерідко суперечать один одному. Історія завжди припускає не одне, а множину тлумачень, тому що виявити істинну причину макроекономічних коливань нелегко. Тому звернення до історії не може остаточно розв'язати питання про вибір моделі стабілізаційної політики.

У процесі проведення макроекономічного регулювання в Україні за час її незалежності виникла низка проблем, що обумовлені як незрілістю ринкової економіки в Україні, так і відсутністю достатнього досвіду макроекономічного регулювання. Особливе значення на сучасному етапі соціально-економічного розвитку має проведення ефективної антиінфляційної політики методами податково-бюджетного та грошово - кредитного регулювання, а також макроекономічне регулювання інноваційної діяльності. Заходи державного регулювання інноваційної діяльності мають бути спрямовані на всебічне заохочення підприємництва та приватної ініціативи.

## **НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ**

*Основні поняття:* державне регулювання економіки; економічна політика; змішана економіка; фіскальна політика; дискреційна фіскальна політика; автоматичний (вбудований) стабілізатор; крива Лаффера; мультиплікатор державних витрат; мультиплікатор збалансованого бюджету; мультиплікатор податків; недискреційна фіскальна політика; грошово-кредитна політика; дисконтна ставка; монетарне правило; облікова процентна ставка; операції на відкритому ринку; політика «дешевих грошей» або експансивна грошова політика (стимулююча); політика «дорогих грошей» або рестрикційна грошова політика (стримуюча).

*Контрольні запитання:*

1. У чому полягає роль держави в економічному кругообігу і які її основні функції ?
2. Охарактеризуйте завдання та інструментарій макроекономічної політики.
3. У чому полягають розбіжності між кейнсіанською і неокласичними теоріями в поглядах на економічну роль держави?
4. Визначить короткострокові і довгострокові цілі фінансової політики та її структуру.
5. Назвіть інструменти дискреційної фінансової політики. Які закономірності відображає крива Лаффера?
6. У чому полягає суть мультиплікатора збалансованого бюджету. Як взаємодіють між собою мультиплікатор податків і мультиплікатор державних витрат?
7. Охарактеризуйте види бюджетно-податкової політики.
8. Розкрийте механізм дії автоматичних стабілізаторів.
9. Чому центральний банк як основний інструмент грошово-кредитної політики застосовує операції на відкритому ринку, а не зміну резервних вимог або облікової ставки? Чим відрізняється вплив кожного з цих інструментів на окремий комерційний банк; на систему комерційних банків в цілому; на пропозицію грошей?
10. В чому полягають відмінності між кейнсіанською та монетаристською трактовками передатного механізму? Яку роль відіграють процентні ставки в передатному механізмі грошово-кредитної політики?

*Тести:*

1. Якщо сучасна економіка є регульованою, то чи є необхідність використовувати ринковий механізм?
  - А. Ринковий механізм у регулюванні національної економіки не потрібен.
  - Б. Ринковий механізм має використовуватись в органічній єдності з державними регуляторами.

В. Ринковий механізм має використовуватись тільки в окремих галузях народного господарства.

Г. Усі відповіді неправильні.

2. Класичній теорії державного невтручання відповідає таке положення:

А. Інтереси інвесторів і власників заощаджень не збігаються.

Б. Основним регулятором ринкової економіки є сукупний попит.

В. Заробітна плата і ціни на товари і природні ресурси не гнучкі.

Г. Ринкова економіка здатна до саморегулювання.

3. Теорія державного регулювання економіки, що спирається на механізми фіскальної і грошової політики при відносно самостійному функціонуванні ринкової економіки:

А. Класична теорія

Б. Історична школа

В. Теорія етатизму.

Г. Кейнсіанська теорія

4. У ролі кого виступає держава в схемі кругообороту ресурсів, доходів і продуктів:

А. Виробника ресурсів і продуктів.

Б. Споживача ресурсів і продуктів.

В. Отримувача податків.

Г. В усіх перелічених.

5. Концепція функціональних фінансів віддає перевагу:

А. Зменшенню бюджетного дефіциту.

Б. Економічній стабілізації.

В. Збалансуванню бюджету.

Г. Усі відповіді помилкові?

6. Ефект витиснення передбачає, що:

А. Споживання зростає, а обсяг інвестицій зменшується.

Б. Імпорт витискується вітчизняними товарами.

В. Зростання державних витрат приводить до зменшення приватних

інвестицій.

Г. Збільшення приватних інвестицій приводить до зменшення державних витрат.

7. На обсяг якого з елементів ВВП найбільше впливає зміна відсоткової ставки:

А. Споживчі витрати.

Б. Інвестиції.

В. Державні витрати.

Г. Чистий експорт.

8. Щоб збільшити грошову пропозицію, НБУ повинен:

А. Купити державні облігації.

Б. Продати державні облігації.

В. Підвищити резервну норму.

Г. Провести грошову реформу.

9. За умов змішаної економіки закритого типу сукупні видатки визначають як суму:

А. Споживання домогосподарств і приватних інвестицій.

Б. Чистого експорту, приватних інвестицій, споживання домогосподарств, державних видатків.

В. Споживання домогосподарств, приватних інвестицій, державних видатків.

Г. Споживання домогосподарств і державних видатків?

*Задачі та завдання:*

1. В умовах економічної рівноваги та повної зайнятості державні закупівлі збільшилися на 20 млн. грн., а непрямі податки на бізнес — на 10 млн. грн. Розрахуйте інфляційний розрив при умові, що гранична схильність до споживання дорівнює 0,8.

*Рішення:* Гранична схильність до споживання (MPC) — це величина, яка показує, наскільки зміниться обсяг споживання (AC) при зміні використаного доходу на одну одиницю ( $\Delta Y$ ), і визначається за формулою:

$MPC = \Delta C / \Delta Y$ . Ця модель показує, яка частина додаткового доходу йде на приріст споживання.

При зміні державних витрат і податкових надходжень необхідно розрахувати мультиплікатори державних витрат і податків, які визначаються за формулами:

Мультиплікатор державних витрат  $m_g = \Delta Y / \Delta G = 1 / (1 - MPC)$ , тобто дорівнює 5; Мультиплікатор податків  $m_t = -\Delta Y / \Delta T = -MPC / (1 - MPC)$ , тобто дорівнює (-4). З врахуванням мультиплікаторів отримуємо:  $\Delta G \cdot m_g = 20 \cdot 5 = 100$  млн. грн.,  $\Delta T \cdot m_t = 10 \cdot (-4) = -40$  млн.грн. Отже, інфляційний розрив буде дорівнювати  $100 - 40 = 60$  млн. грн.

2. Розгляньте дані таблиці та розрахуйте на основі даних таблиці середні і граничні податкові ставки. Яким є даний податок: прогресивним, пропорційним чи регресивним?

Прибуток	Податок	Середня податкова ставка	Гранична податкова ставка
0	0		
50	5		
100	15		
150	30		
200	50		
250	75		

*Рішення:* Середню ставку податку (ATR) як відношення обсягу податків (T) до величини доходу (Y), який оподатковується підраховуємо за формулою:  $ATR = T / Y$ . Граничну податкову ставку (MTR) як відношення приросту виплачуваних податків до приросту доходу, або частку податків, яка сплачується з гривні додаткових доходів, розраховуємо за формулою:  $MTR = \Delta T / \Delta Y$ , де  $\Delta T$  — приріст податків;  $\Delta Y$  — приріст доходу. Відповідно заповнюємо таблицю.

Прибуток	Податок	Середня податкова ставка	Гранична податкова ставка
0	0	0	0
50	5	10	10
100	15	15	20
150	30	20	30
200	50	25	40
250	75	30	50

Податок у цьому випадку є прогресивним, тому що середня податкова ставка підвищується із зростанням доходу.

3. Сумарні резерви комерційного банку складають 220 млн. грн. Депозити дорівнюють 950 млн. грн. Обов'язкова норма резервування депозитів складає 20%. Як може змінитися пропозиція грошей, якщо банк вирішить використовувати усі свої надлишкові резерви для видачі позичок?

*Рішення:* при нормі резервування  $гг = 20\%$  сума обов'язкових резервів  $R$ , складе:  $R = 950 \times 0,2 = 190$  млн. грн. Отже, надлишкові резерви дорівнюють:

$E = 220 - 190 = 30$  млн. грн. Якщо усі вони будуть використані для видачі позик, то додаткова пропозиція грошей може скласти:  $\Delta M = 30 \times 1/0,2 = 150$  млн. грн. У даному випадку ми можемо використовувати лише банківський мультиплікатор  $1/гг$ , оскільки не маємо даних про грошову базу і співвідношення готівка-депозити. Отримана сума є максимально можливим розширенням пропозиції грошей, якщо вони не виходять за межі банківської системи.

4. Норма обов'язкових резервів дорівнює 20%. Комерційний банк зберігає ще 5% від суми депозитів як надлишкові резерви. Розмір депозитів складає 10000. Яку максимальну суму банк може використовувати для видачі позик?

*Рішення* Розмір обов'язкових резервів складає:  $R = 10000 \times 0,2 = 2000$   
Надлишкові резерви дорівнюють:  $R = 10000 \times 0,05 = 500$ . Тоді сумарні резерви дорівнюють:  $2000 + 500 = 2500$ , або інакше:  $R = 10000 \times (0,2 + 0,05) = 2500$ .

Отже, зберігаючи у вигляді резервів 2500 із суми депозитів, засоби, що залишилися банк може використовувати для видачі позик, тобто  $10000 - 2500 = 7500$ .

*Відповіді на тести:* 1-Б; 2-Г; 3-Г; 4-Г; 5-Б; 6-В; 7-Б; 8-А; 9-В.

## **Розділ 12. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

1. *Сутність, основні форми та механізм зовнішньоекономічної діяльності.*
2. *Поняття і структура платіжного балансу.*

3. Валютний курс.

4. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності

### **12.1. СУТНІСТЬ, ОСНОВНІ ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Сучасна макроекономічна ситуація характеризується наявністю розвинутої системи зовнішньоекономічних зв'язків практично кожної країни, незалежно від рівня її розвитку. При цьому, зовнішньоекономічна діяльність країни суттєво впливає на стан її внутрішніх економічних процесів.

Зовнішньоекономічна діяльність за своєю економічною природою постає як процес реалізації зовнішньоекономічних зв'язків та операцій.

Згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» під зовнішньоекономічною діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що побудована на взаємовідносинах між ними і має місце здійснення як на території України, так і за її межами.

Світовий досвід налічує досить велику кількість різноманітних форм зовнішньоекономічної діяльності: зовнішня торгівля, спільне підприємництво, надання послуг, міжнародна співпраця, міжнародні об'єднання і організації та інші.

У макроекономіці зовнішньоекономічна діяльність виявляється, перш за все, через механізм зовнішньої торгівлі, яка є її найстарішою формою. За допомогою зовнішньої торгівлі здійснюється купівля – продаж (експорт – імпорт) товарів, устаткування, продукції інтелектуальної праці (ліцензій, «ноу-хау»), аукціони, торги. Державне регулювання зовнішньої торгівлі передбачає використання двох основних режимів: протекціонізму, тобто захисту і стимулювання національного експорту та стримування імпорту; режиму вільної торгівлі з мінімальним впливом держави на зовнішньоекономічну діяльність. При цьому, використовуються наступні основні інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі: тарифні; нетарифні. Тарифні інструменти

пов'язані з офіційним оподаткуванням урядом імпортованих, експортних товарів або транзиту через встановлення мита і спеціальних зовнішньоторговельних податків та зборів. Нетарифні інструменти не впливають на ціни, але непрямо впливають на обсяги торговельних потоків (квоти, ліцензії, добровільні обмеження, технічні бар'єри, пов'язані з екологічними, санітарно-гігієнічними та іншими обмеженнями). Спільне підприємництво – це форма зовнішньоекономічної діяльності, яка реалізується у вигляді інвестиційних проектів усіх галузей народного господарства, включаючи науку, освіту, кредитно-фінансові операції, страхування.

*Надання послуг* – це форма зовнішньоекономічної діяльності, що набула великого розвитку на сучасному етапі і включає: міжнародні перевезення вантажів, посередництво, банківські послуги, страхування, лізинг, туризм. Окрім цього, швидко розвиваються інформаційно-комп'ютерні послуги через систему Інтернет та інші. Сьогодні в світовому господарстві і міжнародних відносинах все більшого поширення набуває така форма зовнішньоекономічної діяльності як *співпраця (науково-технічна, економічна, інформаційна та інша)*.

*Міжнародні об'єднання і організації* – це форма зовнішньоекономічної діяльності, що відіграє важливу роль в організації співробітництва між країнами, регулюванні зовнішньоекономічної діяльності та міжнародної економічної співпраці. До найбільш важливих відносяться: ООН з багато чисельними комісіями та інститутами, Світова організація торгівлі (СОТ), Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський економічний союз (ЄЕС). Різноманітність вищезазначених форм обумовлена великою кількістю видів зовнішньоекономічної діяльності. Механізм зовнішньоекономічної діяльності повинен забезпечити найбільш оптимальне входження економіки України до світового господарства.

Під механізмом зовнішньоекономічної діяльності розуміється комплекс організаційних, правових, валютно-фінансових, економічних та інших методів, що забезпечують ефективну взаємодію національних суб'єктів господарської діяльності із світовими з метою прискорення економічного розвитку України.



В основу функціонування механізму зовнішньоекономічної діяльності повинні бути закладені принципи демократизації і демонополізації, що передбачають максимальне скорочення адміністративних обмежень на експорт та імпорт товарів і послуг, надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності широкої самостійності відповідно до міжнародної практики. Практичні заходи щодо удосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності передбачають: удосконалення законодавчої бази; створення ринкового економічного середовища; розвиток інституційних структур, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність.

## 12.2. ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Зовнішньоекономічні операції, опосередковані грошовими потоками, статистично групуються у платіжний баланс країни. У загальному значенні платіжний баланс – це співвідношення між надходженнями в країну і платежами, які країна здійснює за кордон протягом певного часу. Він є систематичним звітом про всі економічні операції між країною та іншими країнами, всебічно вимірює потоки товарів, послуг та капіталу між країною та рештою світу.

Тобто, *платіжний баланс* – це систематизований запис підсумків усіх економічних угод між резидентами конкретної країни (домогосподарствами, підприємствами та урядом) та іншим світом за певний період часу (звичайно за рік).

Резидентом вважається будь-яка особа, що мешкає у даній країні більше одного року незалежного від її громадянства. Макроекономічне призначення платіжного балансу полягає у відображенні стану міжнародних економічних відносин даної країни з її закордонними партнерами. Він надає кількісну (грошову) і якісну (структурну) характеристику зовнішньоекономічної діяльності країни, її участі у світовому господарстві. Певним чином, цей

документ є відображенням кредитно – грошової, валютної, бюджетно – податкової, зовнішньоторговельної політики і управління державною заборгованістю. Економічними угодами можуть бути будь-які обміни вартості. Це може бути передача права власності на товар, надання економічної послуги, або право власності на активи, що переходять від резидента даної країни до резидента іншої країни. Будь-яка угода має дві сторони і реалізується у платіжному балансі подвійним записом. За своєю структурою платіжний баланс включає статті кредиту і дебету. Експорт є статтею кредиту, оскільки забезпечує країну додатковою іноземною валютою, тоді як імпорт - дебету.

У платіжному балансі підсумок за статтями кредиту і дебету повинен бути кількісно зрівноважений, тобто загальна сума кредиту повинна дорівнювати загальній сумі дебету. Співвідношення між надходженнями з-за кордону платежів і здійсненими країною платежами за кордон характеризує стан платіжного балансу. Різниця між закордонними надходженнями і видатками утворює сальдо платіжного балансу. Воно може бути активним, якщо надходження країни від здійснення всіх зовнішніх операцій перевищують видатки. Якщо ж навпаки, то країна має справу з від'ємним сальдо або дефіцитом. Найвідомішою класифікацією статей платіжного балансу на сучасному етапі є та, що використовується Міжнародним валютним фондом. Ця організація оприлюднила міжнародний стандарт під назвою «Керівництво з платіжного балансу». МВФ публікує платіжні баланси за двома схемами: агрегований і більш детальний. Затверджена МВФ система класифікацій статей платіжного балансу використовується всіма країнами – членами Фонду як основа національних методів класифікації та передбачає наявність наступних основних розділів: балансу поточних операцій; балансу руху капіталу і фінансових ресурсів; помилок та упущень; балансу руху резервів. Схема платіжного балансу наведена в таблиці 12.1. Розглянемо її складові.

*I. Рахунок поточних операцій* (у тому числі торговельний баланс) включає: а) валютні надходження від експорту товарів і валютні витрати, пов'язані з імпортом товарів; б) доходи і витрати, пов'язані з наданням

різноманітних послуг; в) отримання і виплати відсотків та дивідендів від закордонних інвестицій; г) поточні трансферти (грошові перекази в країну та за її межі, іноземна допомога країнам, що розвиваються, витрати на утримання дипломатичного корпусу).

З вищенаведеного бачимо, що торговельний баланс є частиною платіжного балансу і відображає співвідношення між експортом та імпортом товарів держави. Підсумовуючи статті поточного рахунку, отримуємо баланс рахунку поточних операцій. Баланс за поточними операціями майже ідентичний до чистого експорту, який використовується при вимірюванні національного обсягу виробництва. Рух капіталу відображається на рахунку капітальних операцій і має місце, наприклад, коли пенсійний фонд США купує державні цінні папери України або коли українець купує акції британської корпорації.

II. *Рахунок капітальних операцій* відтворює приплив та відтік капіталів як тривалого, так і короткострокового характеру. До тривалих операцій відносять купівлю – продаж цінних паперів, надання та погашення довгострокових кредитів, прямі й портфельні інвестиції. Короткостроковий капітал, як правило, складають високоліквідні кошти, насамперед поточні рахунки іноземців у даній країні та казначейські векселі. Рахунок капітальних операцій *має дві частини*: а) рахунок операцій з капіталом; б) фінансовий рахунок. Поточний рахунок і рахунок капітальних операцій пов'язані між собою, а саме: в рахунку поточних операцій відображується вартість реальних потоків, а в рахунку капітальних операцій – обсяги фінансових потоків. Якщо між реальними і фінансовими потоками виникає дисбаланс, то він усувається за допомогою рахунку капітальних операцій.

III. Помилки та упущення показує статистичне розходження (суму незареєстрованих операцій та коштів). Додаючи всі статті руху капіталу до статистичних розходжень отримують чистий надлишок.

IV. Баланс руху резервів показує операції, пов'язані зі зміною «офіційних» резервів, які має у своєму розпорядженні країна, а також зі зміною

зобов'язань країни перед іноземними банками.

Резервні активи – це високоліквідні фінансові активи, що знаходяться під контролем НБУ і можуть використовуватися для регулювання платіжного балансу та здійснення інтервенцій на валютному ринку, а відтак і для впливу на зовнішньоекономічні відносини з іншими країнами.

У випадку дефіциту або профіциту платіжного балансу кажуть про неповний платіжний баланс. Ним охоплюються поточний рахунок і рахунок капітальних операцій, але з нього виключається стаття «Резервні активи». Неповний баланс називають балансом автономних операцій. При цьому мають на увазі те, що такі операції здійснюються суб'єктами приватної економіки без участі держави. Операції, що здійснюються державою і пов'язані з резервними активами, називаються неавтономними. Платіжний баланс може бути дефіцитним або профіцитним за умов неврівноваженості балансу автономних операцій. Дисбаланс можна усунути за рахунок неавтономних операцій з резервними активами. Як вже було зазначено, останні контролюються НБУ. Від'ємне або додатне сальдо балансу автономних операцій нейтралізується додатним або від'ємним сальдо статті «Резервні активи».

Таблиця 12.1. - Схема платіжного балансу

	Надходження (+) валюти в країну (кредитові статті)	Платежі (-) країни за кордон (дебетові статті)
I. Рахунок поточних операцій		
1.1. Товари	Експорт	Імпорт
1.2. Послуги (транспортні, фінансові та інші)	Надані резидентами	Отримані від резидентів
1.3. Отримання від закордонних інвестицій	Зароблені резидентами і ті, що надійшли з-за кордону від нерезидентів	Оплачені резидентами, переказані за кордон на користь нерезидентів
1.4. Поточні трансферти	Отримані від нерезидентів	Переказані резидентами

II. Рахунок капітальних операцій		
2.1. Рахунок операцій з капіталом		
2.1.1. Капітальні трансферти (передача права власності на основний капітал)	Отримані від резидентів	Переказані резидентами
2.1.2. Придбання /реалізація не фінансових активів (землі, інтелектуальної власності та ін.)	Реалізація активів	Придбання активів
2.2. Фінансовий рахунок		
2.2.1. Прямі інвестиції резидентів (вкладення в акціонерний капітал, реінвестований прибуток)	Сальдо переказу (-) вітчизняного капіталу за кордон та його повернення (+) в країну	
2.2.2. Прямі інвестиції нерезидентів в економіку країни	Сальдо припливу (+) іноземного капіталу в країну і його відтоку (-) з країни	
2.2. 3. Портфельні інвестиції резидентів	Чистий приплив (+) або відтік (-) валюти (різниця між сумами, отриманими резидентами від продажу цінних паперів емітентів – нерезидентів, і сумами, витраченими резидентами на придбання цінних паперів емітентів – нерезидентів)	
2.2.4. Портфельні інвестиції нерезидентів	Чистий приплив (+) або відтік (-) валюти (різниця між сумами, отриманими від нерезидентів за придбані ними цінні папери емітентів – резидентів, і сумами, витраченими емітентами – резидентами на викуп своїх цінних паперів у нерезидентів	
2.2.5. Інші інвестиції	Зобов'язання (отримані кредити і позики) Активи (надані кредити і позики)	
III. Помилки і упущення		
Загальний баланс (сума ст.. I, II, III) додатний або від'ємний		
IV. Резерви та пов'язані з ними статті		
4.1. Резервні активи		
4.2. Кредити МВФ		
4.3. Надзвичайне фінансування		

Вирівнювання (врівноваження) платіжного балансу виражається формулою:

$$\text{СПБ} = \text{СПО} + \text{СКО} + \text{СПУ}, \quad (12.1.)$$

де СПБ – сальдо платіжного баланс;  
 СПО – сальдо поточних операцій;  
 СКО – сальдо капітальних операцій;  
 СПР - сальдо помилок і упушень.

Балансування у спрощеному вигляді записується наступним чином:  
 СПО = - СКО. Наприклад, від'ємне сальдо торгівельних операцій, тобто перевищення імпорту над експортом, врівноважується додатним СКО через зростання резервних активів в країні шляхом залучення іноземних ресурсів.

У макроекономіці статті платіжного балансу дозволяють встановити рівновагу на ринку інвестицій і заощаджень (IS), у цьому випадку необхідний запис:

$$S + (T - C_g) - (I + I_g) = X_n, \quad G = C_g + I_g, \quad (12.2.)$$

де T – доходи бюджету (податкові надходження);  
 I<sub>g</sub> – державні інвестиції;  
 C<sub>g</sub> – державне споживання;  
 (T – C<sub>g</sub>) – державні заощадження;  
 S – приватні заощадження;  
 I – національні інвестиції.

Незважаючи на уніфікацію та стандартизацію методик складання платіжних балансів вони відрізняються у різних країнах (промислово розвинутих та тих, що розвиваються) під впливом багатьох факторів. Серед них найбільш поширеними є такі:

- нерівномірність соціально-економічного розвитку країн та міжнародна конкуренція;
- циклічні коливання економіки;
- рівні відсоткових ставок;
- обсяги державних військових витрат;
- посилення міжнародної фінансової взаємозалежності країн;
- структурні зміни у сфері міжнародної торгівлі;

- валютно-фінансові чинники;
- інфляційні коливання та ін.

Складання платіжного балансу України має певні особливості. Спочатку наведемо коротку історичну довідку. До 1993 року статистика міжнародних операцій України була представлена лише торговельним балансом, балансом фінансових ресурсів та валютним планом країни. Постановою Кабінету міністрів та Національного банку від 17 вересня 1993 року на Національний банк було покладено відповідальність за складання узагальненого платіжного балансу України, а також було розроблено концепцію побудови банківської та грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу, затверджену Постановою Правління Національного банку України №101 від 20 травня 1994 року. У Концепції зазначено, що розробка і складання платіжного балансу ґрунтується на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації. За формою складання платіжний баланс України визначається як зведений статистичний звіт (за певний період часу) про здійснення міжнародних операцій українських резидентів з резидентами інших країн світу. Інформаційна база платіжного балансу України не відрізняється від інших країн. Джерела інформаційної бази такі: данні банківської системи про надходження платежів з-за кордону і здійснення платежів за кордон (фінансові операції з нерезидентами); інформація про пересування товарних потоків через митний кордон України; статистична звітність експертів ті імпортерів продукції, інвесторів та одержувачів іноземних інвестицій тощо. МВФ отримує платіжний баланс України з 1994 р., а з квітня 1996 р. до теперішнього часу щоквартально видається збірник «Платіжний баланс України», у якому публікуються данні платіжного балансу країни, аналітичні матеріали щодо розвитку зовнішнього сектору економіки та впливу поточної економічної політики на його стан. Проілюструємо схему платіжного балансу. Таким чином, в платіжному балансі відображається стан національної економіки та її місце в системі світо господарських зв'язків. Дана інформація необхідна для вибору і

формування грошової та бюджетно-податкової політики, адекватної соціально-економічним та політичним умовам кожної конкретної країни. Крім того, стан платіжного балансу істотно впливає на валютне становище країни.

### 12.3. ВАЛЮТНИЙ КУРС

У міжнародній торгівлі використовуються різні національні валюти. У відповідних співвідношеннях вони за певних умов здатні обмінюватися одна на іншу на валютному ринку.

Валютний курс – це співвідношення обміну двох грошових одиниць або ціна грошової одиниці однієї країни виражена в грошових одиницях інших країн.

Необхідність визначення валютного курсу зумовлена потребами в обміні іноземних валют на національну при експорті та імпорті товарів і послуг, надходженні капіталів та їх переведенні за кордон, наданні міжнародних кредитів, переказі грошових доходів тощо. Процес визначення ціни валюти, тобто валютного курсу, називається валютним котируванням. Розрізняють два способи котирування валюти:

- пряме;
- обернене котирування;
- крос – котирування.

Наприклад, 1 долар США дорівнює 5,05 грн. Це й є пряме котирування. Обернене котирування – це коли кажуть, що 1 гривня дорівнює 0,198 долара США. В Україні як в переважній більшості країн світу, використовується пряме котирування. Крос – котирування – це вираз однієї іноземної валюти в іншій через послідовне співставлення з курсом національної валюти. Особливим варіантом визначення валютного курсу вважається концепція паритету купівельної спроможності (ПКС). Згідно неї валютний курс залежить виключно від співвідношення між внутрішніми та іноземними цінами на товари та послуги. В основі зазначеної концепції ПКС лежить закон єдиної ціни, за яким ціна товару на ринках різних країн, обчислена у спільній валюті, є однаковою.



Зовнішньоекономічна діяльність країни залежить від застосування системи валютних курсів. Розрізняють наступні основні системи валютних курсів:

- гнучкі (плаваючі);
- фіксовані.

Гнучкі (плаваючі) валютні курси – це система, за якої курси обміну національних валют визначаються співвідношенням попиту і пропозиції на валютному ринку. Вільне коливання валютних курсів під впливом змін в попиті і пропозиції іноземної валюти і автоматичне коригування на цій основі дефіцитів і активів платіжного балансу розглядається як головна перевага системи гнучких або плаваючих курсів. В свою чергу існує декілька режимів плаваючих валютних курсів:

1. Незалежне «плавання» - коли курс встановлюється на основі попиту і пропозиції на національні валюти з мінімальним втручанням центральних банків;
2. Кероване «плавання» - коли курс встановлюється на основі попиту і пропозиції, але з більшим втручанням центральних банків;
3. Спільне «плавання». Його використовують країни Європейського союзу, які мають два валютні режими: один – для операцій всередині ЄЕС, а інший – для відносин з не членами ЄЕС.

Фіксовані валютні курси - це система, за якої валютний курс фіксується, а його зміни під впливом коливання попиту і пропозиції усуваються проведенням державою стабілізаційних заходів.

Держава визначає межі так званого валютного коридору і зобов'язується його забезпечувати шляхом валютних інтервенцій, тобто купуючи або продаючи іноземну валюту центральним банком на валютному ринку.

Система фіксованих валютних курсів зменшує ризик і невизначеність міжнародної торгівельної, кредитної та інвестиційної діяльності, сприяє її розширенню.

Проте переваги розглянутих вище систем валютних курсів не є

абсолютними, вони реалізуються в межах певних умов.

За формами валютні курси бувають:

1. Номінальний курс ( $E_n$ ), тобто величина курсу, що склалася фактично.

2. Реальний курс ( $E_r$ ), виражений формулою:

$$E_r = E_n \times (C_i / C_n),$$

де  $E_r$  – реальний курс;  $E_n$  – номінальний курс;  $C_i$  – ціна товарів за кордоном;  $C_n$  – національна ціна.

3. Номінальний ефективний валютний курс;

4. Реальний ефективний валютний курс.

Реальний валютний курс, як поняття, має два тлумачення. По-перше, це коефіцієнт, який показує відношення іноземних цін до внутрішніх цін, обчислених у спільній валюті. По-друге, це пропорція, в якій іноземні товари обмінюються на вітчизняні товари. Чим нижче реальний валютний курс, тим більшим є попит на вітчизняний експорт і нижчим попит на імпорт.

Двостороннім валютним курсом називають валютний курс, що показує пропорцію, в якій вартість національної валюти оцінюється через одну іноземну валюту.

Багатосторонній валютний курс характеризується індексом національної валюти, обчисленого у вигляді середньозваженої величини на основі індексів двосторонніх курсів валют головних торговельних партнерів даної країни за певний період.

При цьому треба зауважити, що частка валюти кожного торговельного партнера у кошику іноземних валют визначається часткою його у зовнішньому товарообізі певної країни.

Використання валютного курсу як важеля управління зовнішньоекономічною діяльністю пов'язане з його важливими функціями:

- порівняння національних цін на товари, послуги, робочу силу з відповідними цінами інших країн та світовими цінами;
- порівняння витрат виробництва, продуктивності праці, торговельних і

платіжних балансів тощо;

- певний перерозподіл національного доходу між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Існують наступні форми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності:

1. Прямі (адміністративні), у тому числі заборони та обмеження.
2. Непрямі, у тому числі режим валютного курсу, девальвація і ревальвація національної валюти з фіксованим курсом, валютні інтервенції Центрального банку країни.

Валютний курс справляє вагомий вплив на зовнішньоекономічну діяльність країни, на вибір структури виробництва і споживання, на конкурентоспроможність товарів і послуг на світовому ринку та темпи економічного зростання.

Занижений валютний курс – це офіційний курс, установлений нижче паритетного.

Занижений курс валюти порівняно з його купівельною спроможністю призводить до зниження внутрішніх цін країни нижче від світових. Це дає змогу експортерам товарів продавати їх нижче світових цін, розширювати експорт товарів та послуг і за тих самих світових цін отримувати при обміні іноземної валюти більше національної валюти, а отже, й розширювати обсяги виробництва. Водночас занижений валютний курс сприяє припливу капіталу, стає вигідніше його реінвестувати і невигідно його вивозити. Але одночасно зниження курсу національної валюти здорожує імпорт, тому що для одержання цієї ж суми у своїй валюті іноземні експортери змушені підвищити ціни, що стимулює зростання цін у країні, скорочення ввозу товарів. Таким чином, занижений валютний курс спричиняє подорожчання ввезення товарів та імпорт інфляції, збільшує зовнішні борги в іноземній валюті й скорочує їх у національній валюті. Тому такий валютний курс з погляду еквівалентності міжнародного економічного обміну має негативні наслідки для країни, оскільки вона змушена більше вивозити на одиницю імпорту товарів та послуг. Це

означає, що країни з нижчою продуктивністю, інтенсивністю та складністю праці, гіршою якістю товарів і послуг змушені утримуватися на зовнішніх ринках за рахунок зниження експортних цін відносно національних витрат виробництва. Завищений курс національної валюти – це офіційний курс, установлений на рівні вище паритетного курсу. Завищений валютний курс призводить до підвищення внутрішніх цін вище від світових, до зниження конкурентоспроможності товарів і послуг й ефективності експорту (його скороченню та зниженню прибутковості). При цьому відбувається здешевлення імпорту товарів і послуг, зростання його ефективності, що може призвести до скорочення національного виробництва. Крім цього відбувається вплив капіталу та зменшується реінвестування прибутків від іноземних капіталовкладень.

Завищений валютний курс вигідний для тих країн, в яких відносно невелика частка створених товарів і послуг експортується на зовнішній ринок і суттєво не впливає на внутрішню економіку.

Багато країн маніпулюють валютними курсами для розв'язання власних проблем, як у сфері економічного розвитку, так й у сфері захисту від валютного ризику. Маніпулювання містить у собі низку заходів – від штучного зниження, або навпаки, завищення курсів національних валют, використання тарифів і ліцензій і до використання механізму валютної інтервенції.

Розрив зовнішнього і внутрішнього знецінення валюти, тобто динаміка його курсу і купівельної спроможності, має важливе значення для зовнішньої торгівлі. Якщо внутрішнє інфляційне знецінювання грошей випереджає зниження курсу валюти, то за інших рівних умов заохочується імпорт товарів з метою їхнього продажу на внутрішньому ринку за високими цінами. Якщо зовнішнє знецінювання валюти випереджає внутрішнє, яке пов'язане з інфляцією, тоді виникають умови для валютного демпінгу – масового експорту товарів за цінами нижче середньосвітових, пов'язаного з відставанням падіння купівельної спроможності грошей від зниження їхнього валютного курсу, з метою витиснення конкурентів на зовнішніх ринках.

Для валютного демпінгу характерним є наступне:

- 1) експортер, купуючи товари на внутрішньому ринку за цінами, що підвищилися під впливом інфляції, продає їх на зовнішньому ринку за більш стійку валюту за цінами нижче середньосвітових;
- 2) джерелом зниження експортних цін служить курсова різниця, що виникає при обміні вирученої більш стійкої іноземної валюти на знецінену національну;
- 3) вивіз товарів у масовому масштабі забезпечує над прибуток експортерів.

Демпінгова ціна може бути нижче собівартості товару. Однак експортерам не вигідна занадто занижена ціна, тому що може виникнути конкуренція з національними товарами в результаті їхнього реекспорту іноземними контрагентами.

Валютний демпінг, будучи різновидом товарного демпінгу, відрізняється від нього, хоча їх поєднує загальна риса – експорт товарів за низькими цінами. Але якщо при товарному демпінгу різниця між внутрішніми й експортними цінами погашається головним чином за рахунок державного бюджету, то при валютному – за рахунок експортної премії (курсової різниці). Валютний демпінг уперше став практикуватися в період світової економічної кризи 1929-1933 р. Його безпосередньою передумовою була нерівномірність розвитку світової валютної кризи. Великобританія, Німеччина, Японія, США використовували зниження курсу своїх валют для демпінгу товарів.

Валютний демпінг загострює протиріччя між країнами, порушує їхні традиційні економічні зв'язки, підсилює конкуренцію. У країні, що здійснює валютний демпінг, збільшуються прибутки експортерів, а життєвий рівень населення знижується внаслідок зростання внутрішніх цін. У країні, що є об'єктом демпінгу, ускладнюється розвиток галузей економіки, що не витримує конкуренції з дешевими іноземними товарами, підсилюється безробіття.

У 1967 р. на конференції Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) був прийнятий міжнародний Антидемпінговий кодекс, що передбачає

спеціальні санкції при застосуванні демпінгу, включаючи валютний.

Іноді встановлюються різні режими валютних курсів для різних учасників валютного ринку в залежності від проведених операцій: комерційних чи фінансових. Найчастіше по комерційних операціях застосовується офіційний валютний курс, а по операціях, зв'язаних з рухом капіталу, - ринковий. Курс по комерційним операціям звичайно є заниженим. Спочатку для країн, що штучно зменшили курс власної валюти, спостерігається пожвавлення економіки, викликане підвищенням конкурентноздатності експорту. Однак далі нарастають обмеження внутрішньогалузевого і міжгалузевого перерозподілу ресурсів, велика частина національного доходу спрямовується в сферу виробництва за рахунок зменшення в ньому частки споживання, що призводить до підвищення рівня споживчих цін у країні, за рахунок якого відбувається погіршення рівня життя населення. Негативний вплив на зміну пропорцій національної економіки може зробити і штучна підтримка постійного валютного курсу, рівень якого значно розходиться з паритетним, приводячи до закріплення однобічної орієнтації в розвитку окремих галузей економіки.

Зовнішньоекономічні зв'язки України як незалежної держави необхідно реалізувати в повному обсязі виходячи з потреб і можливостей національної економіки, а також завдань зовнішньої політики України (зовнішня торгівля, участь у міжнародному поділі праці, будівництво об'єктів за кордоном силами України й через співробітництво з іншими країнами і т. ін.).

При цьому держава має посилити контроль за зовнішньою торгівлею з метою підвищення ефективності експорту й імпорту.

Суворому державному регулюванню підлягає порядок перевезення та транспортування, у тому числі транзитних вантажів, зокрема експортних, а також перекачування водних ресурсів, нафти, газу і передача електроенергії. Дедалі більшого значення набуває такий спосіб стримування міжнародної торгівлі, як встановлення державою квот на імпорт товарів. Запровадження ліцензування дає змогу обмежити обсяги імпорту.

Дуже важливим практичним завданням держави є створення

обґрунтованої гнучкої системи тарифного регулювання імпорту, яка виконувала б триєдині функції:

- раціоналізацію імпорту;
- регулювання конкуренції;
- забезпечення інтересів бюджету.

Для цього уряд має визначати, які життєво важливі галузі економіки потрібно захистити, в яких галузях іноземна конкуренція має бути регульована та в яких сферах економіки необхідно створити режим повної відкритості для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробника.

#### **12. 4. ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Велика кількість форм і видів зовнішньоекономічної діяльності та наявність певних ризиків для учасників міжнародних економічних відносин зумовили необхідність розробки відповідного валютно-фінансового механізму, що забезпечує ефективність міжнародних економічних операцій для обох сторін зовнішньоекономічної угоди.

*Валютно – фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності* - це комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм і методів створення та використання валютно-фінансових ресурсів у сфері зовнішньоекономічної діяльності для забезпечення економічного і соціального розвитку країни й потреб громадян і визначає кінцевий результат всієї світової господарської системи.

Дійсно формування фондів фінансових ресурсів за допомогою зовнішньоекономічної діяльності та використання їх для задоволення загальнодержавних та загальносвітових потреб, а також потреб підприємницьких структур і населення, здійснюються на підставі відповідних нормативних актів.

Валютно-фінансовий механізм має важливе значення, оскільки виконує функцію управління валютно-фінансовими відносинами учасників

зовнішньоекономічної діяльності через валютно-фінансові важелі за допомогою валютно-фінансових методів. Кількісна і якісна характеристика ефективності валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності визначається обсягом валютних і фінансових ресурсів, що надійшли в країну зовні та витрачених на відповідних рівнях господарського управління, а також технологією їх зосередження в країні та витрачання.

Крім цього, валютно-фінансовий механізм стимулює приплив іноземного капіталу, забезпечує міжнародні розрахунки між учасниками зовнішньоекономічної діяльності, валютні і фінансові операції, формування та використання валютних і фінансових ресурсів, визначає світову ціну, ставку позичкового відсотку, валютний курс, за допомогою відповідних важелів і методів сприяє інноваційно-інвестиційній діяльності, розвитку національної та світової економіки. Наприклад, держава, надаючи з бюджету експортні субсидії підприємствам, тим самим стимулює експорт їх товарів і надає можливість продавати їх за кордоном за низькими цінами.

Слід зазначити, що валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності працює ефективно лише за умови функціонування всіх складових елементів його структури, за допомогою яких держава спрямовує економічний і соціальний розвиток. Елементи структури валютно-фінансового механізму наведені в табл. 12.2.

Таким чином, основними елементами, що складають структуру валютно-фінансового механізму виступають – валютно-фінансові відносини, валютно-фінансові важелі, валютно-фінансові методи, правове, нормативне, та інформаційно-методичне забезпечення, які в свою чергу, мають відповідні складові елементи (інструменти):

1. Валютно-фінансові відносини включають формування та використання валютно-фінансових ресурсів, інноваційно-інвестиційну діяльність, міжнародні платежі (розрахунки), валютні операції, кредитування, оподаткування, страхування.



Таблиця 12.2. - Структура валютно – фінансового механізму  
зовнішньоекономічної діяльності

Структура валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності		
1. Валютно-фінансові відносини	2. Валютно-фінансові важелі	3. Валютно-фінансові методи
Формування та використання валютних ресурсів	Світова ціна	Валютна політика
Інноваційно-інвестиційна діяльність	Ставка позичкового відсотка	Валютний демпінг
Міжнародні платежі (розрахунки)	Валютний курс	Валютні стабілізаційні фонди
Валютні операції	Прибуток (доход)	Валютні фінансові резерви
Кредитування	Дивіденди	Валютний паритет
Оподаткування	Оплата праці	Валютні умови контракту
Страховання	Податки	Валютно-фінансовий облік
	Податкові пільги	Валютно-фінансовий аналіз
	Санкції	Валютно-фінансове планування
		Валютно-фінансове регулювання
		Валютно-фінансовий контроль
Нормативно-правове та інформаційно - методичне забезпечення		

2. Валютно-фінансові важелі включають світову ціну, ставку позичкового відсотку, валютний курс, прибуток (доход), дивіденди, оплату праці, податки, пільги та санкції.

3. Валютно-фінансові методи включають валютно-фінансову політику, валютний демпінг, валютні стабілізаційні фонди, валютно-фінансові резерви, валютний паритет, валютні умови контракту, валютно-фінансовий облік, аналіз, планування, регулювання та валютно-фінансовий контроль.

4. Нормативно-правове та інформаційно-методичне забезпечення валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності включає

національні й міжнародні нормативно-правові акти, традиції, звичаї, зовнішню й внутрішню інформацію та методичне забезпечення.

Звідси вдосконалення валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності займає важливе місце у макроекономічних дослідженнях.

## **НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ**

*Основні терміни:* зовнішньоекономічна діяльність, зовнішня торгівля, протекціонізм, тариф, мито, міжнародні організації, платіжний баланс, торговельний баланс, експорт, імпорт, капітал, резерви, валютний курс, котирування, пряме котирування, обернене котирування, крос – котирування, гнучкий валютний курс, фіксований валютний курс, номінальний валютний курс, реальний валютний курс, валютний демпінг, валютно-фінансовий механізм.

*Контрольні питання:*

1. Що таке зовнішньо економічна діяльність та яка її структура?
2. Назвіть основні складові платіжного балансу?
3. У чому особливості формування платіжного балансу різних країн?
4. Що таке валютний курс та які фактори його визначають?
5. Дайте визначення валютно-фінансового механізму та його складових.

*Тести:*

1. Політика протекціонізму впроваджується урядом з метою:  
А.Захисту національних виробників від іноземної конкуренції;  
Б. Скорочення споживання імпортованих товарів;  
В. Запобігання демпінгу;  
Г.Забезпечення економічної безпеки країни;  
Д. Усі відповіді вірні.
2. Які з наступних інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі відносяться до тарифних:  
А. Імпортне мито;

Б. «Добровільне» обмеження;

В. Квота;

Г. Ліцензія;

Д. Усі відповіді невірні.

3. Співвідношення між валютними надходженнями в країну і платежами, які країна здійснює за кордон за певний період виражає:

А. Торговельний баланс;

Б. Державний бюджет;

В. Платіжний баланс;

Г. Рахунок капіталу;

Д. Усі відповіді невірні.

4. Активне сальдо платіжного балансу утворюється, якщо:

А. Валютні надходження від зовнішніх операцій перевищують валютні витрати;

Б. Валютні надходження дорівнюють валютним витратам;

В. Торговельний баланс є від'ємним;

Г. Валютні витрати перевищують валютні надходження;

Д. Усі відповіді невірні.

5. Збалансованість руху капіталу і поточного рахунку означає, що:

А. При збільшенні сальдо рахунку капіталу сальдо поточного рахунку також збільшується;

Б. Рахунок капіталу і рахунок поточних операцій у сумі дорівнюють нулю;

В. Рахунок капіталу і рахунок поточних операцій у сумі дорівнюють чистому експорту;

Г. Рахунок капіталу і рахунок поточних операцій збалансовують державний бюджет;

Д. Усі відповіді невірні.

6. Якщо імпорт перевищує експорт, рахунок руху капіталу буде додатним, оскільки:

А. Інвестиції повинні дорівнювати заощадженням, а це означає, що і рахунок руху капіталу завжди буде мати додатне сальдо;

Б. Додатне сальдо рахунку руху капіталу означає, що заощадження перевищують інвестиції;

В. Країна бере позики за кордоном, що дозволяє їй імпортувати більше ніж експортувати, а також робити більше інвестицій ніж заощаджень;

Г. Іноземні експортери збільшують заощадження за рахунок коштів, отриманих від експорту своєї продукції у дану країну;

Д. Усі відповіді невірні.

7. Яка з операцій збільшить додатне сальдо балансу поточних операцій України:

А. Україна уклала бартерну угоду з Росією на постачання труб на суму 1 млн. дол.. Вона отримає газ на ту ж суму;

Б. Україна отримала позику у США на придбання обладнання для реконструкції заводу будівельних матеріалів на суму 500 млн. дол.;

В. Україна продає літак Індії вартістю 1 млн. дол. за банківський депозит на ту ж суму;

Г. Україна купує 10 тис. тролейбусів у Словацькій республіці на суму 5 млн. дол.;

Д. Усі відповіді вірні.

8. Зростання дефіциту платіжного балансу країни:

А. Збільшує валютні резерви ЦБ;

Б. Зменшує валютні резерви ЦБ;

В. Збільшує обсяг грошової маси в країні;

Г. Не впливає на обсяг грошової маси в країні;

Д. Усі відповіді невірні.

9. У випадку, коли валютний курс встановлюється як 1 долар США = 5,05 грн., має місце:

А. Крос-котирування;

Б. Пряме котирування;

В.Обернене котирування;

Г. Усі відповіді вірні;

Д. Усі відповіді невірні.

10. Для валютного демпінгу характерним є:

А. Експортер, купуючи товари на внутрішньому ринку за цінами, що підвищилися під впливом інфляції, продає їх на зовнішньому ринку за більш стійку валюту за цінами нижче середньосвітових;

Б. Джерелом зниження експортних цін служить курсова різниця, що виникає при обміні вирученої більш стійкої іноземної валюти на знецінену національну;

В. Вивіз товарів у масовому масштабі забезпечує над прибуток експортерів;

Г. Усі відповіді вірні;

Д. Усі відповіді невірні.

*Задачі та завдання:*

1. За наведеними даними скласти платіжний баланс умовної країни У, класифікуючи кожен з операцій як кредит або дебет.

Операція	Обсяг (млн. дол.)
Експорт нафти	6
Імпорт зерна	5
Експорт зброї	2
Доходи від туризму іноземців в країну У	6
Грошові перекази іноземцям із країни У	2
Придбання акцій приватних корпорацій Франції	6
Придбання золота у іноземних громадян	1

*Рішення:*

Кредит		Дебет	
Експорт нафти	6	Імпорт зерна	5
Експорт зброї	2	Грошові перекази іноземцям	2
Доходи від туризму іноземців		Придбання акцій	6
у країну	6	Придбання золота	1

2. У країні позитивне сальдо торговельного балансу за рік складає 25

тис. грошових одиниць. Відомо, що вартість імпорту на 20% менша від вартості експорту. Визначити: обсяг експорту та імпорту країни.

*Рішення:* Експорт – імпорт = торгове сальдо . Припустімо, що  $X$  – сума експорту, тоді  $X - 0,8 X = 25$ ;  $X = 125$  тис. грош. од. . Таким чином, експорт країни дорівнює 125 тис. грош. од., а імпорт  $0,8 \times 125 = 100$  тис. грош. од.

Відповіді на тести: 1-Д; 2-А; 3-В; 4-А; 5-Б; 6-В; 7-Б; 8-Б; 9-Б; 10-Г.

## ЛІТЕРАТУРА

### ОСНОВНА:

1. Агапова Т.А., Середина С.Ф. Макроэкономика. – М.: МГУ, 2009.
2. Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л., Макроекономіка. — К: Знання, 2009.
3. Бункина В.Д., Баластрик Л.О. Макроэкономика. – М.: ДИС, 2007.
4. Ивашковский С.Н. Макроэкономика: Учебник. – М.: Дело, 2008.
5. Григорі Н. Манків. Макроекономіка: Підручник. К.: Основи, 2000.
6. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Макроэкономика: Пер. с англ. – СПб.: Литера - плюс, 2007.
7. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. – М.: МГУ, 2001.
8. Долан Э.Д., Кемпбелл К.Д., Кемпбелл Р.Д., Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.: ПРОФИСО, 2001.
9. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики. – СПб.: Питер, 2000.
10. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. - М.: ИНФРА, 2006.
11. Нуреев Р.М. Курс макроэкономики: Учебник для вузов. - М.: Норма, 2006.
12. Небава М.І. Теорія макроекономіки – К., «Слово», 2005.
13. Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник для вузов. – К.: «Либідь», 2005.
14. Пол А.Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика. Пер. с англ. – М.: ЛБЗ, 2000.
15. Радіонова І.Ф. Макроекономіка та економічна політика: Підручник. – К.: Таксон, 2006.
16. Радіонова І.Ф. Макроекономіка (теорія і політика). – К.: Таксон, 2004.
17. Решетило В.П. Практикум з макроекономіки (основні поняття, формули, тести, задачі, проблеми, література). – Харків: ХНАМГ, 2007.
18. Савченко А.Г., Макроекономіка :Підручник . – 2-ге вид. – К: КНЕУ,

2007.

19. Сакс Дж., Лоррен Ф. Макроэкономика. Глобальный поход. – М.: Дело, 2006.
20. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: Підручник. – К.: Либідь, 2001.
21. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка: Пер. з англ.. – К.: Основи, 2005.
22. Соболев В.М. Макроэкономика: Уч. Пособие. – Харьков: НВФ «Студцентр», 1997.
23. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: Дело ЛТД, 2003.
24. Селищев А.С. Макроэкономика. – СПб.: Питер, 2001.
25. Тарасевич Л.С. Макроэкономика. – М.: Юрайт-Издат, 2003.

#### **ДОДАТКОВА:**

1. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналі. / За заг. ред. Г.І. Башнянина, В.С. Іфтемічука. -К.: Магнолія плюс, 2004. - 688 с.
2. Государственное регулирование экономики и социальный комплекс: Учеб. пособие / Под ред. Т.Г.Морозовой, А.В.Пикулькина. – М.: Финстатинформ, 1997.
3. Гріньова В.М., Новикова М.М. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. - Х.: Фоліо, 2008. - 756 с.
4. Данилишин Б., Чижова В. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України // Економіка України. – 2004. - №3. – с. 4-11.
5. Дітківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. - К.: Знання-Прес, 2008. - 209 с.



6. Економічна теорія. Посібник вищої школи / Під. загальною редакцією Воробйова Є.М. – Харків-Київ, 2003. – 704с.
7. Економічна теорія: Підручник / За ред. В.М. Тарасевича. - К: Центр навчальної літератури, 2006. - 784 с.
8. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719с.
9. Звіт Антимонопольного комітету України за 2007 рік // [http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art\\_id=104956&cat\\_id=61944](http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=104956&cat_id=61944)
10. Інноваційні фактори економічного зростання: Наук. доп. / (Бажал Ю.М., Александрова В.П., Данько М.С. та ін.; Відп. Ред.. Ю.М.Бажал); НАН України. Ін-т екон. Прогнозування. К.,2009. – 51с.
11. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка): Навч. посіб. / За заг.ред. Мочерного С.В. - Львів: Новий світ-2000, 2004. - 480 с.
12. Йохна М.А. Про деякі підходи до визначення інституцій // Наукові праці ДОНТУ. Серія: економічна. Випуск 31-1. Донецьк, 2007.- С. 126-131.
13. Ковальчук В.М., Лазарович М.В., Сарай М.І. Історія економіки та економічної думки: Навч. посіб. – К.:Знання, 2008.
14. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. – Львів: «Новий Світ - 2000», 2006.
15. Курс переходной экономики / Под ред. Л.И.Абалкина. – М.: Финстатинформ, 1997.
16. Леоненко П.М., Юхименко П.І. Економічна історія: Навч.посіб. – К.: Знання-Прес, 2004.
17. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. – Львів, 2007. - 312 с.
18. Петкова Л. До питання про якість економічного зростання // Економіка України. – 2005. - №6. – с. 45-49.
19. Про захист економічної конкуренції. Закон України // Конкуренційне законодавство України: Юридичний збірник. – К., 2002. – С. 45-92.

20. Ревчун Б. «Економічне зростання» чи « економічний розвиток» // Економіка України. – 2003. - №6. –с.85.
21. Решетило В.П. Экономическая синергетика институциональных изменений: Монография. – Харьков: ООО «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕСС», 2006. – 288с.
22. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2007. – 552с.
23. Стеченко Д. Державне регулювання економіки. – К.: МАУП, 2000.
24. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304с.
25. Чистилін Д. До питання стратегії економічного зростання України // Економіка України. – 2003. -№1. –с.52; №2. –с. 52.
26. Чистов С.М., Никифоров А.С., Куценко Т.Ф. та інші. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. - К.: КНЕУ, 2005. - 440
- Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям дослідження // Економіка України. – 2005. - №1. – с. 36-41.
27. Экономика / Под ред. А.С.Булатова. – М.: БЕК,2005.
28. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. - К.: КНЕУ, 2004. -252 с.

## ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ

*Автономні витрати* – витрати макроекономічних суб'єктів на купівлю кінцевих товарів та послуг, які не залежать від величини реального національного доходу країни.

*Автоматична (недискреційна) політика* – політика, яка базується на дії вмонтованих стабілізаторів, що забезпечують природне пристосування економіки до фаз ділової кон'юнктури.

*Альтернативна вартість грошей* – кількість інших продуктів, від яких потрібно відмовитися, щоб виробити одиницю певного продукту.

*Автономні інвестиції* – частина реальних інвестицій, яка не залежить від рівня та змін національного доходу і здійснюється при незмінному сукупному попиті на блага.

*Акселератор* – коефіцієнт, який показує, скільки одиниць додаткового основного капіталу необхідно для виробництва додаткової одиниці продукції.

*Аналіз загальної рівноваги* – аналіз взаємовідносин між секторами економіки, який базується на припущенні, що події в одному секторі можуть суттєво впливати на інші сектори таким чином, що це відобразиться на функціонуванні першого.

*Амортизація* – грошова оцінка обсягів реального капіталу, зношеного в процесі виробництва валового національного продукту.

*Активи* – все, що має грошову вартість і є власністю фірми або особи.

*Акція* – цінний папір, який свідчить про внесення паю в акціонерне товариство і дає право на отримання доходу у вигляді дивідендів.

*Багатство* – чиста вартість матеріальних і фінансових засобів, якими володіє нація, особа чи фірма у певний проміжок часу.

*Банківські депозити* – сума грошей, запозичених банківськими установами на певних умовах їх повернення і нарахування відсотків.

*Банківські резерви* – частина грошей банківської системи, яка не використовується для здійснення активних операцій, складається з обов'язкових і надлишкових резервів.

Базовий період – період, який береться за основу при обчисленні цін за інші періоди.

*Бюджетне обмеження* – межа, якою розмір доходу споживача визначає його спроможність купувати товари і послуги; обмеження видатків величиною доходу.

*Відкрита економіка* – економіка країни яка має економічні відносини з рештою світу.

*Вилучення* – частина національного доходу, яка не використовується домашніми господарствами на споживання вітчизняних товарів та послуг і включають: заощадження, чисті податки та виплати за імпорт.

*Від’ємні заощадження* – видатки на споживчі товари і послуги понад використовуваний дохід; сума, на яку видатки на особисте споживання перевищують використовуваний дохід.

*Грошово-кредитна (монетарна) політика* – сукупність заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на стан кредиту і грошового обігу з метою регулювання господарської кон’юнктури.

*Галопуюча інфляція* – темпи інфляції спостерігаються в проміжку між 10% до 200% на рік.

*Гіперінфляція* – темпи інфляції перевищують 200% річних.

*Гіпотеза постійного доходу* – теорія споживання, згідно з якою обсяг споживання залежить від постійного доходу, а для вирівнювання споживання за тимчасових коливань доходу використовують заощадження і позики.

*Гранична продуктивність капіталу* — приріст продукту, який забезпечується завдяки використанню додаткової одиниці капіталу.

*Гранична продуктивність праці* — приріст продукту, який забезпечується завдяки використанню додаткової одиниці праці.

*Готівка* – сума випущених в обіг паперових і металевих грошей.

*Грошова база* – первинна емісія грошей, що складається з готівки поза банками та банківських резервів і слугує базою для мультиплікативного збільшення грошової маси.

*Грошовий мультиплікатор* – величина, яка показує, на скільки одиниць змінюється пропозиція грошей за зміни грошової бази на одну одиницю.

*Грошові агрегати* – окремі сукупності грошових активів, які різняться між собою рівнем ліквідності.

*Гранична схильність до заощадження* – частка заощаджень у будь-якій зміні використовуваного доходу домогосподарства; дорівнює зміні заощадження, поділеній на зміну використовуваного доходу.

*Гранична схильність до споживання* – частка видатків на споживання у будь-якій зміні використовуваного доходу; показує, наскільки збільшується споживання, якщо використовуваний дохід зростає на одиницю.

*Гранична теорія розподілу* – теорія розподілу доходів ( розвинута Дж. Б. Кларком ), згідно з якою кожен фактор оплачується відповідно до його граничного продукту.

*Грошові доходи* – доходи, отримані у вигляді оплати праці, пенсій, стипендій, доходів від підприємницької діяльності, від власності, доходів від продажу нерухомого майна, продукції сільського господарства, доходів від надання різних послуг.

*Дискреційна фінансова політика* - проведення заходів уряду, що спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництва не інфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування і підходів до формування державного бюджету в цілому.

*Децильний коефіцієнт* – показник диференціації доходів, який виражає співвідношення між середніми доходами 10% населення з найвищими доходами та середніми доходами 10% найбіднішого населення.

*Дисконтування* – вираження майбутнього доходу в поточній вартості.

*Диференціація доходів* – різниця в рівні доходів на душу населення.

*Домогосподарство* – економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб; постачає економіку ресурсами і використовує отримані гроші для купівлі товарів та послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини.

*Дохід* – потік зарплати, процентів, дивідендів та інших грошових

надходжень, які отримує особа чи країна протягом певного часу ( звичайно року).

*Дивіденди* – платежі, що виплачуються кожному акціонеру з прибутку корпоративного підприємства згідно з його часткою в акціонерному капіталі.

*Дефляція* – процес, протилежний інфляції, виражений в зниженні рівня цін.

*Дефлятор ВВП* - показник, за допомогою якого вимірюють ступінь інфляції по всіх товарах та послугах, що виробляються та споживаються в межах економіки.

*Дохід власника* – чистий дохід власника некорпоративних фірм ( одноосібна власність і партнерство ).

*Довгостроковий період* у макроекономіці – проміжок часу, протягом якого ринкові регулятори (ціни, заробітна плата) спроможні адекватно відреагувати на збурення сукупного попиту та / або сукупної пропозиції і завдяки цьому відновити в економіці повну зайнятість.

*Екзогенна змінна* – змінна, значення якої не залежить від розв'язання цієї моделі, а визначається наперед.

*Економічна політика* – система макроекономічних цілей та засобів і методів їх досягнення.

*Ефект Фішера* – зростання номінарної процентної ставки проти реальної на величину, яка дорівнює очікуваному темпу інфляції.

*Ефект мультиплікатора* – величина, на яку приріст доходу перевищує приріст автономних витрат.

*Економічний цикл* — період, протягом якого економіка проходить від одного спаду або піднесення до наступного зі збереженням загальної тенденції до зростання.

*Економічне зростання* – збільшення реального обсягу кінцевої продукції (ВВП) або реального ВВП на душу населення за певний період за рахунок збільшення виробничих потужностей економіки.

*Економічні ресурси* – земля, праця, капітал і підприємницькі здібності, що

використовується у виробництві товарів і послуг.

*Ендогенна змінна* – змінна, значення якої отримується в процесі розв'язання визначеної моделі.

*Економічне зростання* — збільшення обсягу реального ВВП або реального ВВП на душу населення за певний період за рахунок збільшення виробничих потужностей економіки.

*Ефективність праці* – змінна в моделі економічного зростання Солоу, за допомогою якої враховується вплив технічного прогресу на капіталоозброєність.

*Економічна рента* – плата за використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких є незмінною.

*Економічні потреби* – бажання, які можна задовольнити через споживання товару чи послуги.

*Експорт* – товари і послуги, вироблені в країні і продані за її межі.

*Заплановані інвестиції* – кошти, які підприємства планують спрямовувати на інвестування в національну економіку.

*Заплановані сукупні витрати* – сукупні витрати на купівлю вітчизняних товарів і послуг, які планують здійснити всі резиденти і нерезиденти.

*Золоте правило нагромадження* — такий рівень заощаджень в моделі Солоу, який забезпечує стійкий стан в економіці на умовах максимізації споживання на одного працівника.

*Заробітна плата* – ціна праці та плата за використання послуг праці.

*Змішана економіка* – економічна система, у якій разом із ринком певну координаційну роль щодо розміщення ресурсів і виробництва продуктів виконує держава.

*Заощадження* – використовуваний дохід, не витрачений на споживчі блага, дорівнює використовуваному доходу мінус особисті видатки на споживання.

*Залишок Солоу* — внесок сукупної продуктивності факторів виробництва у приріст продукту, який визначається за залишковим принципом, тобто

відніманням від загального процента приросту продукту тієї частки, що припадає на працю і капітал.

*Інвестиції* – економічні ресурси, що спрямовуються на розширення і модернізацію виробничого потенціалу з метою збільшення виробництва та отримання прибутку.

*Інвестиції прями* – вкладення капіталу, які здійснює безпосередньо інвестор в об'єкт інвестування.

*Інвестиції реальні* – вкладення коштів у основний капітал та у приріст виробничих запасів.

*Інвестиції фінансові стратегічні* – вкладення капіталу у контрольний пакет акцій з метою здійснення стратегічного управління компанією.

*Інвестиційна політика* – загальнодержавні заходи, що включають визначення найбільш пріоритетних напрямків капітальних вкладень, від яких залежатиме підвищення ефективності економіки.

*Імпорт* – сукупність товарів і послуг, які країна купує в інших країнах.

*Інвестиційний податковий кредит* – відстрочення податкового платежу з метою стимулювання інвестиційної активності та оновлення основного капіталу підприємствами на основі кредитного договору з податковими органами.

*Інвестиційний попит* - попит підприємств на засоби виробництва для: 1) відновлення зношеного капіталу (амортизація); 2) збільшення реального капіталу.

*Інвестиції у запаси* – потік витрат, пов'язаних із виробництвом продукції, яка не реалізується, а зберігається на складах підприємств.

*„Ін'єкції”* – будь-які витрати на вітчизняні товари та послуги, які здійснюються не сектором домашніх господарств, а іншими секторами (підприємницьким, державним чи „закордоном”), тобто доповнення до споживчих витрат на продукцію, виготовлену в країні та включають: інвестиції, урядові витрати на закупівлю товарів і послуг та доходи від експорту.

*Інфляційний розрив* – величина, на яку заплановані автономні витрати



перевищують потенційно необхідні автономні витрати.

*Інфляція* - процес стійкого підвищення рівня цін, що виражається в знеціненні грошей.

*Інфляційний податок* - податок, що сплачується державі завдяки інфляції.

*Коефіцієнт Джині* – показник рівномірності розподілу доходів населення; чим ближчий цей показник до одиниці, тим вища нерівність розподілу доходів.

*Корисність* – здатність товару або послуги задовольняти потреби людини.

*Командно* – адміністративна економіка – економічна система, в якій головним координатором економічної діяльності є не ринок, а державний план.

*Кредитна експансія* – інтенсивне розширення кредитних операцій у країні та на міжнародному рівні, яке має за мету збільшення зайнятості й піднесення виробництва шляхом збільшення пропозиції грошей.

*Кредитна рестрикція* – заходи, здійснені урядом з метою запобігання економічній кризі і зниження темпів інфляції обмеженням пропозиції грошей.

*Капіталоозброєність* — вартість капіталу, яка припадає на одного працюючого.

*Короткостроковий період* у макроекономіці – проміжок часу, протягом якого ринкові регулятори не спроможні адекватно відреагувати на збурення сукупного попиту та / або сукупної пропозиції і відновити в економіці повну зайнятість.

*Крива Лоренца* – крива, що показує ступінь рівномірності розподілу доходу в економіці. Чим більше крива Лоренца відхилена від бісектриси, тим більша нерівність у розподілі доходу в країні.

*Кейнсіанський хрест* – модель, яка ґрунтується на кейнсіанській теорії і показує залежність обсягу виробництва (ВВП) від сукупних витрат.

*Класична модель макрорівноваги* – 1) взаємодія ринків ресурсів, товарів, грошей та інвестицій; 2) пояснювальна короткострокова модель, як описує спосіб досягнення економічного оптимуму без державного втручання.

*Крива виробничих можливостей* — крива, яка відбиває максимально можливий обсяг виробництва продукту за повного й ефективного використання

наявних ресурсів.

*Критична величина інвестицій* — приріст запасу капіталу, який компенсує дію факторів, спрямованих на зниження капіталоозброєності.

*Коефіцієнт акселерації* – коефіцієнт, що показує у скільки разів зростуть нові інвестиції у відповідь на зміни в обсягах виробництва.

*Кругопотік доходів і видатків* – спрощена модель національної економіки, яка відображає взаємодію домогосподарств та фірм у процесі обміну виробничими ресурсами й товарами і послугами на відповідних ринках.

*Ліквідність* – це відносна легкість і швидкість, з якою актив може конвертуватися в готівку.

*Модель* – спрощене відображення дійсності за допомогою графіків і рівнянь, які описують залежності між змінними.

*Модель зростання Солоу* — модель, яка показує вплив нагромадження капіталу, приросту населення і технічного прогресу на зростання обсягу продукту на душу населення.

*Метод „витрати – випуск”* – метод визначення рівноважного ВВП, який дорівнює запланованим сукупним витратам.

*Метод” вилучення – ін’єкції”* – метод визначення рівноважного ВВП за умови тотожності між вилученнями та ін’єкціями у економічному кругообігу.

*Мультиплікатор витрат* – величина, яка показує, на скільки одиниць прямо змінюється дохід у разі зміни автономних витрат на одну одиницю.

*Мультиплікатор державних витрат* показує, на скільки зміняться сукупні доходи при зміні державних витрат на одну одиницю.

*Мультиплікатор Кейнса (автономних витрат)*, показує, на скільки зростає рівноважний національний дохід при зростанні автономного попиту на одну одиницю.

*Модель мультиплікатора-акселератора* — модель, яка пояснює економічні коливання певним співвідношенням між мультиплікатором витрат і акселератором.

*Нерівність доходів* – нерівний розподіл виробленого в країні сукупного

доходу між окремими особами та родинami.

*Надлишкові резерви* – сума, на яку загальні резерви банків перевищують обов’язкові резерви.

*Номінальна процентна ставка* – фактична процентна ставка, яка не враховує інфляцію.

*Незаплановані інвестиції* – інвестиції, що їх підприємства згодні вкладати в товарні запаси в умовах економічної нерівноваги.

*Номінальна заробітна плата* – сума грошей, яку отримує найманий працівник за певний проміжок часу.

*Номінальний ВВП* – ВВП, що визначається у фактичних (поточних) цінах, що діяли на момент його реалізації.

*Номінальний дохід* – кількість грошей, яку отримала певна особа або група осіб упродовж певного періоду.

*Особистий дохід* – дохід, який отримали домогосподарства до сплати податків.

*Облігація* – борговий інструмент, який зобов’язує позичальника оплачувати власнику цього інструменту фіксовану суму грошей через регулярні проміжки часу до дати його погашення.

*Очікуваний темп інфляції* – це інфляція, яку економічні суб’єкти передбачали в майбутньому на основі доступної їм інформації.

*Особисті видатки на споживання* – видатки домогосподарств на товари і послуги тривалого та короткострокового вжитку.

*Особисті заощадження* – особистий дохід домогосподарств за вирахуванням особистих видатків на споживання; використовуваний дохід, що не витрачається на придбання споживчих благ; різниця між використовуваним доходом і споживанням.

*Постійний дохід* – дохід, який сподіваються отримувати у майбутньому.

*Відсоток* – плата за право користування грошовим капіталом, узятим у позику.

*Попит на гроші* – кількість грошей, яку люди хочуть використовувати для

здійснення платежів за товари та послуги.

*Відсоткова ставка* – вартість запозичених грошей, яка виражена у процентах до їх суми за рік.

*Парадокс бережливості* – справа суспільства більше заощаджувати обертається для економіки країни зменшенням реального ВВП і таким чином призводить до зниження можливості збільшувати заощадження в майбутньому.

*Прихована інфляція* – ситуація, що частіше спостерігається в командно-адміністративній економіці, коли держава фіксує ціни на товари та послуги.

*Помірна інфляція* – зростання темпів інфляції до 10% на рік.

*Реальний ВВП* – ВВП, обчислений у порівняльних (постійних) цінах, тобто номінальний ВВП, скоригований на індекс цін.

*Реальна процентна ставка* – вартість запозичених грошей, скорегована на темп інфляції.

*Реальні грошові запаси* – 1) кількість грошей, виражена через кількість товарів і послуг, які за них можна купити; 2) відношення номінальної кількості грошей до рівня цін.

*Резервні активи* – високоліквідні фінансові активи, що знаходяться під контролем центрального банку країни і можуть використовуватися для регулювання платіжного балансу та здійснення інтервенцій на валютному ринку.

*Ринок грошей* – сегмент фінансового ринку, на якому здійснюється купівля - продаж короткострокових боргових інструментів, термін погашення яких становить не більше, ніж один рік.

*Рівняння Фішера* – рівняння, в якому номінальна процентна ставка дорівнює сумі реальної процентної ставки та очікуваного темпу інфляції.

*Реальна заробітна плата* – кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за свою номінальну заробітну плату; купівельна спроможність номінальної заробітної плати.

*Реальний дохід* – кількість товарів і послуг, які окрема особа або група осіб можуть купити за свій номінальний дохід; номінальний дохід,

скорегований на рівень цін.

*Ринкова економіка* – економічна система, в якій рішення щодо розміщення ресурсів і виробництва продуктів приймаються на основі вільних цін, що формуються на ринку під впливом попиту і пропозиції.

*Рента* – дохід осіб, що забезпечують національну економіку земельними ресурсами.

*Рецесійний розрив* – величина, на яку заплановані автономні витрати менше за потенційно необхідні автономні витрати.

*Родинний розподіл доходу* – розподіл у країні особистого або використовуваного доходу між різними домогосподарствами.

*Рівноважний ВВП* – ВВП, за якого загальний обсяг вироблених товарів і послуг дорівнює загальній кількості куплених товарів і послуг.

*Середня схильність до заощадження* – частка використовуваного доходу, яку домогосподарства заощаджують; відношення заощадження до використовуваного доходу.

*Середня схильність до споживання* – частка використовуваного доходу, яку домогосподарства витрачають на споживчі товари і послуги; відношення споживання до використовуваного доходу.

*Сеньйораж* – плата державі за емісію грошей.

*Споживання* – сукупність товарів і послуг, які куплені споживачами.

*Споживчі блага* – товари і послуги, які безпосередньо задовольняють потреби людини.

*Стійкий рівень капіталоозброєності* — рівень капіталоозброєності, якому відповідає тотожність капіталу, що інвестується, капіталу, що вибуває.

*Суспільні блага* – товари й послуги, вигоди від яких отримує суспільство у цілому незалежно від потреби в них окремих економічних суб'єктів.

*Таргетування* – встановлення цільових орієнтирів приросту грошової маси, яких дотримуються у своїй політиці центральні банки.

*Товар тривалого користування* – споживче благо зі сподіваним строком служби (використання) три і більше років.

*Товар щоденного вжитку* – споживчий товар із розрахунковим строком використання до трьох років.

*Точка нульового заощадження* – рівень використовуваного доходу, за якого домогосподарства витрачають на споживання увесь свій дохід і нічого не заощаджують.

*Трансфертні платежі* – державні виплати суб'єктам приватної економіки, в обмін на які уряд не отримує ні товарів, ні послуг.

*Теорії ендогенного зростання* — моделі економічного зростання, що враховують чинники, від яких залежить продуктивність ресурсів, на відміну від моделей, які враховують продуктивність ресурсів екзогенно.

*Теорія переваги ліквідності* – кейнсіанська теорія попиту на гроші, за якою врівноваження попиту і пропозиції на реальні грошові запаси забезпечуються за допомогою зміни процентної ставки.

*Фактори виробництва* – економічні ресурси, використовувані для виробництва товарів та послуг.

*Фіскальна політика* – це регулювання доходів і витрат держави.

*Фінансовий ринок* – ринок, на якому кошти передаються від тих, хто має надлишок їх, до тих, кому їх бракує.

*Функція попиту на гроші* – залежність між попитом на реальні грошові запаси і чинниками, які на нього впливають.

*Центральний банк* – банк, головною функцією якого є контроль за пропозицією грошей в країні.

*Чисті податки* – це різниця між величинами валових податків і трансфертних платежів.

*Швидкість обігу грошей* – кількість разів за рік, які грошова одиниця, що перебуває в обігу, витрачається на купівлю товарів і послуг.

Навчальне видання

МАКРОЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Редактор *О. С. Кравцова*

Комп'ютерне верстання *Є. Г. Панова*

Дизайн обкладинки *Т. Є. Клочко*

Підп. до друку 17.09.08      Формат 60x84 1/16

Друк на ризографі      Ум. друк. арк. 12,3

Тираж 300 пр.      Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,  
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: [rectorat@ksame.kharkov.ua](mailto:rectorat@ksame.kharkov.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК №731  
від 19.12.2001